

ତା-ସାବଣୀ

ଶ୍ରୀବାସିକାସାହସ୍ୟ ମୋହାସୀ ସି. ଏମ୍ ।

প্রণেতা আৰু প্রকাশক -

ঐকালীমোহন গোস্বামী বি. এল ।

নগাওঁ (অসম)

মুদ্রাকৰ:-

ঐকালীমোহন বৰুৱা

হৰ্ষাপ্ৰেচ, নগাওঁ ।

বান্ধোতা:-

ছিৰাজ বুকবাইণ্ডিং

কছাৰিবোৰ, নগাওঁ ।

মূল্য-২৮ টকা

স্মৃতি তর্পণ

অগ্রজ—

—চন্দ্রমোহন গোস্বামী—

হে অকৃত্রিম বন্ধু,

হে হিতকামী—,

—তোমার স্মৃতির কারণেই

প্রস্থাব এই

স্মৃতি-তর্পণ ॥

—বাসিনা—

—নিবেদন—

“চাকনৈয়া” প্রকাশ কৰাৰ ছবছৰৰ পিছত অসমীয়া পঢ়ুৱৈ সমাজলৈ “বা-মাবনী” আগবঢ়াব পাৰিম বুলি মই নিজেই বিশ্বাস কৰিব পৰা নাছিলো। কিন্তু মোৰ বাল্যবন্ধু শ্ৰীমুখ কালীমোহন বৰুৱা ডাঙৰীয়াই তেখেতৰ সহায় আৰু সহযোগিতা আগবঢ়াই এসময়ত ভাৰি নোৱাৰা এই কাম মোৰ পক্ষে সম্ভৱপৰ কৰি তুলিলে। তেখেতৰ পৰা এই সহযোগ নহা হলে অকলে “বা-মাবনী” প্রকাশ কৰা মোৰ পক্ষে কেতিয়াও সম্ভৱপৰ নহল-হেতেন। শ্ৰীমুখ বৰুৱা ডাঙৰীয়াৰ এই মহানুভৱতা আৰু অমায়িকতাৰ বাবে তেখেতৰ ওচৰত ধন্য মই নোৱাৰিলো।

—লিখকৰ কাম নিতৰ ভাৰস্বাক ভাৰাৰ আলম লৈ ৰূপ দি সজীৱ কৰা। “বা-মাবনী”ৰ যোগে লিখকৰ এই প্ৰচেষ্টা কলৱতী হৈছে নে নাই, সেই বিচাৰৰ দায়িত্ব নিৰপেক্ষ সমালোচকৰ সন্মুখ পাঠক-পাঠিকাৰ, প্ৰমুখ্যকৰ নহয়।— লিখকৰ বচাটুটা দোষ বাতুলহৰেই ক্ৰটি আৰু সেই কাৰণেই সি সদায় বাৰ্জনীয়া।—

নানা ধৰণৰ অন্তৰ্বিধাৰ কাৰণে “বা-মাবনী” স্থানীয় প্ৰেছতেই ছপাব লগা হ'ল। ইয়াত ছপা, বন্ধা আদি কাৰ্যত নানা দোষ ঘটিছে। সন্মুখ পাঠক-পাঠিকাই অসমীয়া লিখকৰ নানা অন্তৰ্বিধাৰোৱৰ কথা চিন্তা কৰি এই দোষ যেন বাৰ্জনা কৰে।

হাতে লিখা অৱস্থাতে কিতাপখন চকু ফুৰাই চাই দি
 আৱশ্যকীয় দুই এটা পৰামৰ্শেৰে সহায় কৰা বাবে শ্ৰীমুণ্ড ভূবনেশ্বৰ
 গোস্বামী, এম, এ; বি, এল; ছবজ্ঞ দেৱৰ আৰু এসংগৰ কণীড়াত
 শ্ৰীমান ৰূপবান মুণ্ড বি, এ, বাপাৰ শলাগ নলৈ নোৱাৰিলো। এছৰ
 বেটুপাতত দিয়া ছবিখন গুৱাহাটী "ডনবক" হাইস্কুলৰ দশম মান
 শ্ৰেণীৰ ছাত্ৰ নৰ্গাৱৰ শ্ৰীমান উপেন্দ্ৰকুমাৰ জুঞা (বীৰ) বাপাই আঁকি
 দিছে। এই উৎকৰ্ষ শিল্পীলৈ আন্তৰিক শলাগ জনালো।

পৰিশেষত্বে অসমীয়া পাঠক-পাঠিকা সকলৰ ওচৰত নিবেদন
 তেখেত সকলে যেন কিতাপখন সমাদৰ কৰি লিখকৰ সকলো
 শ্ৰম সাৰ্থক কৰে। ইতি—

নগাওঁ (অসম)
 তাং - ২২।৩।৫৮

বিনীত—

শ্ৰী বাধিকাচমোহন গোস্বামী।

-বা-মাবলী-

বকরাগকলৰ বংশ প্ৰাচীন, ইতিহাস প্ৰসিদ্ধ । — পিতৃ-
পিতামহৰ দিনৰ কুসুম চৌকটোৰ জৰিতকালে থকা ইটাৰ
বেৰাৰন এদেবাৰেই জহি-ধাঁহ নগৈ, প্ৰাচীনজৰ পৰিচয় দি
অজিও থিয় হৈ আছে । ..... মাজে মাজে ইটাৰ ওপৰত
ইফালে সিকালে দুই এটা সৰু সৰু গছৰ পুলি, গা কৰিব পৰা
নাই । লগতে ঢেঁকীয়া, দূৰবি, ধেঁৰ, বন । ..... ঘৰ-হুৱাব
পুৰণি ধৰণৰ । ..... আচাৰ-ব্যৱহাৰ ভদ্ৰ, বীতি-নীতি প্ৰাচীন ।

গোঁসাই-ঘৰটো পকী দালান । এসময়ত যে চকুত লগা
আছিল সহজেই অমুমান হয় । — বয়স হোৱাব কাৰণেই ঠায়ে
ঠায়ে কেবল কাট বেৰিছে । বেৰৰ ওপৰৰ লেপ লাহে লাহে
খহি বাৰলৈ আবৃত্ত কৰিছে । — কিবা অসুবিধাত ভাল কৰাব
পৰা নাই । ... .. লক্ষ্যৰ খট-খটটোৰ কিছুমান ইটা এবাৰ
গৈ কেঁচাই ব্যক্তিছিল । বয়সৰ বতৰত লাহে লাহে পিছল

ধোৱাৰ ভয়। —ভিতৰত কেবাখনো বিগ্ৰহ। সেৱা-যত্নৰ, অন্নাৰত যেন মলিন, বিকপ। ..... যৰত পূজাৰী বায়ুণ। পূজা-পাৰ্বনৰ, যাগ-যজ্ঞৰ কৃতি নাই।

আলহী-অতিথি, দান-দক্ষিণা, বন্ধুক-বাৰুদ ঘৰখনৰ যেন অপৰিহাৰ্য্য অঙ্গ। পাকঘৰত ৰান্ধনি বায়ুণ। চকৰ তলৰ জুই জুমাৰ যেন উপায় নাই।.....

আহোম স্বৰ্গদেউ সকলৰ দিনৰ খাত-পামবোৰৰ সকলো খিনি নাই। দেনাত কেইখন মান বিক্ৰী হৈ গল। যি কেইখন এতিয়াও আছেগৈ, সেই কেইখন চলোৱাও টান হৈ আহিছিল। ইংৰাজৰ আমোলত খাত-পাম দিয়াৰ নিয়ম নাছিল। খাত-পামৰ পৰিবৰ্ত্তে ইংৰাজে দিলে এটা মোজা। তাৰো ৰাজ্যৰ সময়মতে ফুৰে। চৰকাৰৰ পাওনাৰ কিস্তি আদায় কৰোঁতে পলম হয়। —এটা সন্মান, সেই বিবেচনাতেই মোজাখন এৰি দিয়া নাই।....

নিজৰ জীৱন কালতেই সাংসাৰিক বহু-পৰিবৰ্ত্তন নিজ চকুৰে দেখিলেও শেষলৈকে গোপীনাথ বৰুৱা হতাশ হোৱা নাছিল। পূৰ্বৰ প্ৰতিপত্তি, যশ-মান, বিঘ্ন-বৈভৱ বহুপৰিমাণে হ্ৰাস হলেও, একেবাৰেই লোপ হবলৈ বৰুৱাই নিদিলে। নানা দুখ-কষ্টৰ নাশেদি, অসীম ধৈৰ্য্যেৰে, পুৰণি ৰহস্যদা, ৰীতি-নীতি ৰক্ষা কৰিবলৈ সদায় চেষ্টা কৰি আহিছিল। কিন্তু গৃহিণী বত্ৰেশ্বৰীৰ আকস্মিক মৃত্যুৰ লগে লগেই মনৰ বল ভাঙি গল। অন্তৰৰ উৎসাহ, উজীপনা নাইকিয়া হল।.....

আপোন ভিৰোডা নাজুই বৰত নাই। মাক মৰাৰ পিছতেই কিৰণকো বিয়া দি উলিয়াই নিলে। —জীৱাৰীৰ কাৰণে' থকা

চিন্তা আঁতৰ হ'ল । ..... অন্ধকাৰৰ মাঝতেই অকণমান পোহৰ ।
জোঁৱাই বাজেদ্ধ নাথ উচ্চ শিক্ষিত, ডাঙৰ চাকৰিয়াল । —
জীয়াবীৰ স্মৃতি বৰুৱাই নিজেও তৃপ্তি বোধ কৰিলে ।

উপেন গোপীনাথ বৰুৱাৰ ডাঙৰ লৰা, নগেন সৰু । ... এদিন
দূৰ সম্পৰ্কীয় ভাগিন বামেশ্বৰ আহিছিল । ...স্বয়ং উপেনওকৈ
বামেশ্বৰ অলপ সৰু । কিন্তু বামেশ্বৰৰ সাংসাৰিক অভিজ্ঞতা
উপেনওকৈ বেছি বুলিয়েই বৰুৱাৰ ধাৰণা আছিল । বামেশ্বৰৰ
লগত বৰুৱাই স্মৃতি-ভুখৰ নানা কথা পাতিলে ।

“উপেনলৈ ছোৱালী এজনী চাবি । —লৰাৰ বিয়া নাপাতিলে
ঘৰ নৰয় । কোনোবা ভাল ছোৱালী চকুত পৰিলে মোক
জনাৰি ।”

বিয়া কৰাবলৈ উপেনৰ আপত্তি নাছিল । — নিখা-পঢ়া
অৱশ্যে বেছি নহ'ল । কলেজলৈ কেইমাহমান অহা যোৱা কৰিয়েই
পঢ়া-শুনা বন্ধ কৰি দিলে । স্বাস্থ্য বেয়া, পৰিশ্ৰম কৰিব
নোৱাৰে । দেউতাকেও আপত্তি নকৰিলে ।... ..

বক্ৰাসকলৰ কথা নজনা মাছুহ নাই ।..... ছোৱালী যচা
মাছুহৰ অভাব নহ'ল ।.....পণ্ডিত মতাই আনি বাশি-যোৱা চোৱালে ।
কাৰোবাৰ লগত যোৱা নিমিলিল, কাৰোবাৰ গণ বেয়া, কাৰোবাৰ
বাশি বলবান । পছন্দৰ ছোৱালী চকুত নপৰিল ।.. ..

“এইদৰে বাচিবলৈ গলে দেখোন কোনো ছোৱালীয়েই নহ'ব ।
ইয়াৰ ভিতৰতে এজনী চাওক ।.....”

অতিষ্ঠ হৈয়ে যেন এদিন বৰুৱাই পণ্ডিতক নিৰ্দেশ দিলে।—
কেইদিন মানৰ পিছত পণ্ডিতে বতৰ দিলে—

“জয়ন্তীৰ লগতেই ভাল যোৱা আহিছে । বিয়া পাতিব

পাৰে ১'—

শিতিব-কুটুমৰ দুই একে আঁগোৱাহ ধৰিলে। — অইন ঠাইত ছোৱালী চাবলৈ পৰামৰ্শ দিলে। .... শিতিব-কুটুমৰ আপত্তিৰ প্ৰধান কাৰণ আছিল পৃথিৱীত জয়ন্তীৰ আপোন বুলিবলৈ কোনোৱেই নাই। সকল কালৰে পৰা জয়ন্তী পৰৰ লগতেই উঠিব হৈছিল। আপদে-বিপদে চকু দিবলৈ নিগ্ৰহ কোনো নাই। — কিছু বকুৱাই কাৰো উপদেশ গ্ৰহণ নকৰিলে। —

“ভোমানোকে ভুল নকৰিবা। জয়ন্তী হল কীৰ্ত্তি দূকনৰ ঘৰৰ। ময়ো বংশ-মৰ্যাদাৰ কথাকেই বেছিকৈ ভাবিছোঁ। তাতে মোক ঘৰ ধৰিব পৰা ছোৱালী লাগে।... লৰাৰ বুদ্ধিৰ কথা দেখোন জানাই। — লৰাৰ বুদ্ধি ওদা। লিকা-পড়া জনা বুদ্ধিমত্তা বোৱাবী নহলে ঘৰ নবয়।...”

শিতিব-কুটুম মনে মনে বল। ..

* * * *

হাতত বন নাছিল। বিয়া পাতেতে ঘাৰ লাগিল। ..... বকুৱা সকলৰ বিয়া-বাকৰ কথা জগত বিখ্যাত। ঘাৰ নকৰিলে বংশ মৰ্যাদা নবয়। .....

বকুৱাৰ বয়স হৈছিল। সমনে গৰীষ অম্লস্থ হৈ থাকে। বিছনাও পৰিবলৈ কাৰ্য্য হল। .....

ন কক্কাৰ বেশেৰে জয়ন্তী ওচৰত থিয় হ'লহি। লগত কিবা। —

“দেউতা, বোৱাবী আহিছে।”

বকুৱা উঠি বহিল। বৰপোৰ বৰ-বোৱাবী। — ঘৰখনৰ ভৱিষ্যত প্ৰহকত্ৰী। অকল্য এটা তুণ্ডিৰ তাৰ বকুৱাই অম্লভব কৰিলে। —

ভাৰত ধৰি বোদ্ধাবীয়ে সেৱা কৰাৰ লগে লগেই সোঁ হাত ধনেৰে বোদ্ধাবীৰ ওৰণিৰে ঢাক খাই থকা মূৰটো চুই এটা অশ্লষ্ট মাত্ৰেৰে কিবাকিৰি কৰলৈ ধৰিলে। কিন্তু কি কলে কোনেও গুৰুজিলে। আন্তৰিকতা ভৰা আশীষ বাণীৰ বাহিৰে যে আন একোবোৰেই নহয়, গৰ্জলোৱে অশ্রুমান কৰিলে।— বকুৱাই হাত আঁতৰাই আনিলে।—

“উপেনৰ মাকৰ লগে লগেই ঘৰৰ লক্ষ্মী গল। আধাৰ ঘৰৰ আচাৰ-নিষ্ঠাৰ কথা, নীতি-নিয়মৰ প্রশংসা মাহুহৰ মুখে মুখে। পিছে দিনকাল বেয়া হল। আগৰ দিন আক নাই। পা-পইচাৰো আচ্ছিকালি অভাব। হুখে কটে যেনে ভেনে উই ঘৰখন বৰ্ণাৰ পাৰিবি বুলিয়েই মোৰ আশা। উইতৰ হাতত ঘৰখন এবি দিৰ পাৰিলেই যেনো নিশ্চিন্ত হৈ ধৰিব পাৰো।.....”

জয়ন্তীয়ে একো গুৰুজিলে।— ন কৰ্ত্তাৰ খোজেবেই কিৰণৰ লগে লগেই আকো ওলাই গল। .....

বকুৱা আকো বিছনাও পৰিল। মুহূৰ্ত্ততে অতীতৰ নানা কথা মনত পৰি বকুৱা বিহ্বল হৈ উঠিল। লগে লগেই ভৱিষ্যত্বৰ এৰন ছবি ছয়াময়াকৈ মনৰ মাজত সজাগ হলহি। অশ্লষ্ট, অসম্পূৰ্ণ। কিন্তু লগে লগেই সেই ছবিও আঁতৰি গল।..... দেহ দুৰ্বল, মন ক্লান্ত, চিন্তা শক্তি অচল।

যেন খাই থকা ষিড়িকো খনোদি বাহিৰলৈ চালে। অন্তৰিত দুৰ্বাৰ শেষ আভা চকুও পৰিলহি। পশ্চিম আকাশ উজ্জ্বল কৰি হেঙুলীয়া ভিৰবিৰণি। ..... একেধৰে চাই বন। সন্ধ্যাৰ আগ জাননী। ... .. মনত খেলাই গল—এই হেঙুলীয়া ভিৰ-বিৰণি জ্যোতিৰ্বৰ দীপ্তিও লাহে লাহে কৰি আহি নাইকিয়া হৈ

যাব । ..... দিনৰ অন্তত ৰাতি, পোহৰৰ শেষত এন্ধাৰ ।
 ..... দৃষ্টিৰ এটা ৰীতি । মনটো গধুৰ হৈ পৰিল । বাহিবলৈ
 চাই থাকিবলৈ ভাল নালাগিল । বাগৰ এটা মাৰি আকৌ চকুহুটা
 মুদি আগৰ দৰেই পৰি বল । —

—কেইমাহ মানৰ পিছত ।

যৰত ৰাক্ষসি বায়ুণ নাছিল । হুদিনৰ পিছত ঘূৰি আভিৰ
 বুলি গৃহস্থক আশ্বাস দিও বায়ুণ উভতি নাছিল । বন্ধা-বঢ়াৰ কাম
 জয়ন্তীয়ে অকলেই কৰিছে ।..... বকুৰাই জয়ন্তীক ওচৰলৈ মডাই
 নিয়ালে ।

“ভট্ট ভাত ৰান্ধিব লগা হোৱাত মই বেয়া পাইছো । আজি-
 কালিৰ ছোৱালীয়ে আগৰ মানুহৰ দৰে পৰিশ্ৰম কৰিব নোৱাৰে ।
 নতুন মানুহ এটা নহালৈকে যি পাৰ কৰ । যৰখন ভোৰ, কাম
 বনবোৰো ভোৰেই । আগৰ দিনকাল বেলেগ আছিল ।— আজি
 কালি আগৰদৰে ধনপইচাও নাই, মানুহো নাই ।”

শহুৰৰ সহানুভূতিশূচক অশ্লবোধ । জয়ন্তী উভতি আহিল ।—

“বউ, নটা ৰান্ধি গল, ভাত দেখোন হোৱাই নাই ।”

নগেন গা ধুবলৈ আহিছিল ।

“মই অকলে কি কৰিম ? ভাত নহলে লৰোণে থাকিব ।”

“লৰোণে থাকিম কিয় ? লেজাৰত আহি খামহি । যোৱা
 ভাত থৈ দিব ।”

লৰা মাহুহ, সহজ সবল ভাবেই বউয়েকৰ কথা কেইটাৰ
উত্তৰ দিলে।—... ..

উপেন মোজাব পৰা আহিছিল। বাহিৰে বাহিৰে দেউতাকৰ
ওচৰত উপস্থিত হ'লহি।—

“বাকী থকা কিস্তিটো আজি আদায় কৰিব পাৰিবি নে?”

তুই থকা অৱস্থাবে পৰা দেউতাকে মাঙ লগালে।

“নোৱাৰিম। তিনিদিন নিজে গোটেইখন ঘূৰি পকিও টকা
তুলিব নোৱাৰিলো। তুই এটাই টাঙোনহে জোকাৰিব খোজে।”

“পিছে উপায়?”

মাঙত হতাশৰ ভাৱ ফুটি উঠিল।—

“মই কি কৰিম। কাৰোবাৰ পৰা ধাৰ কৰিব লাগিব।”

“ধাৰ কৰিব? কাৰ পৰা?”

ধাৰৰ নামত বকুৱাব যেন বুকু কঁপি উঠিল।

“এতিয়াও ভবা নাই।”

“ধাৰ টেটৰ গুৰি পালেহি। — টকা তুলিবলৈকে চেপ্টা
কৰ, ধাৰ নলগাবি। পিছত মাৰিব নোৱাৰিব।”

—দেউতাকৰ কথাৰ কোনো ত্ৰুটীয়া নিদি উপেন
খোটাণীটোৰ পৰা বাহিৰ হৈ আহিল।

* * * *

উপেনৰ ভাগৰ, পেটত ভোক, কাছাৰিত কাম। নিজৰ
শোৱনি খোটাণীটোলৈ সোৱাই আহিল। আমাৰী-চকী এখনত
বহি ভিঙবত অৱস্থা। হাতত এখন বিচনী।—

“কি কৰিছা?”

অৱস্থাৰ দৃষ্টি আকৰ্ষণ কৰিবলৈ মাঙ লগালে। দুখত হাঁহিব

এটা বেখা।—

জয়ন্তী যেন উচপ খাই উঠিল। কিন্তু বহাৰ পৰা হুটিল।
 দুয়োটা হাতেৰে বিচনীখন ধৰি উপেনৰ মুখলৈ চালে।
 এখন শুকান, ক্ষীণ মুখ চকুত পৰিল।— গাল দুখন ডাঙি বঠি
 গৈছে।— শৰীৰটোৰ আগতনতকৈ মূৰটো ডাঙৰ। আগফালে চুান
 নাছিল। চুলিৰ অভাৱত তালুখন তেনেই ওলাই পৰিছিল।
 দুয়োখন ওঠ ডামোলৰ পিকেৰে বাঙলী। ..

জয়ন্তী হতাশ হৈ উঠিল। সমুখত অকান-বাৰ্দ্ধকাৰ জীৱন্ত
 এটা প্ৰতিমূৰ্ত্তি। মুহূৰ্ত্তে যেন জয়ন্তীৰ আত্ম-বিস্মৃতি ঘটল,
 নিজকে যেন আঁক সংযত কৰি ৰাখিব নোৱাৰিলে।—

“বামুণ আনিছে?”

কঠিনবৰ্ত্তী ভীততা।— প্ৰশ্নটোত আচৰিত নহল, কিন্তু
 উপেনৰ ভয় লাগিল।— মুখৰ চেহেৰা দেখি জয়ন্তীৰ যে খং
 উঠিছিল বুজিলে।

“নাক্ষত্ৰেই পাবলৈ নাই। আগৰ দৰে আজি কালি সন্ধ্যে ভাত-
 ৰান্ধনি নাপায়।— ভাতে আজি ডিনদিন খাজনাৰ টকা বিচাৰি হাবাধুৰি
 খাই ফুৰিছো। মাটি-বাৰী বেচিব লগা অৱস্থা হৈছেহি।”

আচলতে উপেনে জয়ন্তীৰ পৰা সহায়কৃত্তি বিচাৰিছিল।

“সেইবোৰ কথা মোক কৈ কি লাভ? মাটি বেচে, ঘৰ
 বেচে, আপোনালোকৰ কথা।— মই ইয়াত ধন ঘটি দিবলৈ অহা
 নাই নহয়। খাও পানো মই চলোৱা নাই। ইমানবোৰ মাহুহৰ
 ভাত, সদায় মই ৰান্ধিব নোৱাৰো। যোঁক ভাত বঢ়া মাহুহ লাগে।
 আজি মই চিনেয়ালৈ যায়। মোৰ ছু-ভাগৰ নাই নে কি?...”

লগে লগেই মুখখন ৰাখিবৰ কালে দুবাই হাতৰ বিচনী

খনেৰে নিজকে বিচৰলৈ ধৰিলে।

স্পষ্ট উত্তৰ। প্ৰতিবাদৰ ধল উপেনে নেপেৰিলে। কত্বেক পবলৈ জয়ন্তীৰ ফালে চাই থিয় দি থাকি লাহে লাহে উপেন আকৌ বাহিৰ হৈ আহিল। — পেটৰ ভোকৰ কথা উপেনে পাহৰিলে। ....

জয়ন্তী বহি বল। — অস্তৰৰ ঝং মাৰ যোৱা নাছিল। খিড়িকী খনেদি বাহিবলৈ চালে। .. বাৰিষাৰ আকাশ। কিন্তু কতো মেঘৰ অকণো চিন নাই। সূৰ্য্যৰ প্ৰখৰ অস্ত্ৰৰ উত্তাপত পৃথিৱী নিৰস, তৃষ্ণাতুৰ। ...চকু ছটা জাপ খাই গল। অতীতৰ নানা মধুৰ-স্মৃতি মনৰ মাজত সজাগ হ'লহি। কিন্তু আগৰদৰে জয়ন্তীক সেই মধুৰ স্মৃতিয়ে আজি আনন্দ দিব নোৱাৰিলে। ...গোটেই হৃদয় জুৰি যেন আজি বিদ্ৰোহৰ একুৰা জুই, ব্যৰ্থতাৰ এটা কৰুণ ক্ৰন্দন। .. ইটাৰ বেৰাখনলৈ চকু গল। প্ৰাচীনতাৰ নিদৰ্শন। গা-মন জিকাৰ খাই উঠিল। ...জয়ন্তীৰ স্বাধীন গতি পথ কঙ্ক কৰিবৰ কাৰণেই যেন অহি-ৰহি নগৈ, এটা নিৰ্দ্ধয়, দুৰ্দ্ধান্ত দৈত্যৰ দৰেই অৰাজীৰ্ণ হৈয়ো আজিলৈকে থিয় দি আছে। ...হাতুৰি এটা লৈ এফালৰ পৰা ভাঙি নি মাটিৰ লগত সমান কৰি দিবৰ ইচ্ছা হল। কিন্তু উপায় নাছিল। অশাস্ত মনটো অস্ত্ৰৰ হৈ পৰিল। ...

“আইদেউ”

ঘৰৰ বুঢ়ী বালী নবীনৰ মাক ভিডবলৈ সোমাই আহিল। নবীন নাই, কিন্তু নবীনৰ মাহেৰেই এই স্বপ্না আজিও জ্বালাত।

“বৰ-বোপাৰ আজি লম্বোণেই হল। কাছাবিৰ পৰা উভতি

অহাৰ আগতে কি পাৰে, জ্ঞা-জ্ঞলপান হুটামানৰে কিবা দিহা
কৰকহি। নগেন বপাও আহিবৰ হল।”...

জয়ন্তীৰ চিন্তাশ্রোত বন্ধ হৈ গল। — কোনোবা সপোন
ৰাজ্যৰ পৰা উভতি অহা যেন লাগিল।...

“দিনটা বাজিবৰ হল। জুইৰ ওপৰত বটলহিটো তুলি
দি আহিছো। দেউতাবো চাহ খাবৰ সময় হৈছেহি।”

জয়ন্তীয়ে বিবক্তি বোধ কৰিলে। প্ৰথম কিছুদিনলৈ
নবীনৰ মাকক বেয়া লগা নাছিল। কিন্তু লাহে লাহে ভাল
নলগা হৈ আহিবলৈ ধৰিলে। ঘৰৰ এজনী বান্দীয়ে গৃহ-
কৰ্ত্তীৰ ওপৰত এইদৰে কৰ্তৃত্ব চলোৱা জয়ন্তীয়ে মুঠেই ভাল
পোৱা নাছিল। কিন্তু বুঢ়া বৰুৱালৈ ভয় কৰিয়েই নবীনৰ
মাকৰ লগত বেয়া ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ সাহ কৰা নাছিল।

“বাই, গেবাৰী খাটিবলৈকে আহিছো। হাড় নপৰালৈকে
খাটিম। তই মনত পেলাই দিবহি নানাগে।...”

কথাকেইটাৰ স্মৰণটো নবীনৰ মাকে ভাল নাপালে।

“সেইদৰে কিয় কৈছে, আইদেউ। দেউতাই শুনিলে বেজাৰ
পাব। এইখন ঘৰতেই বুঢ়ী হলোহি। কোনো দিনেই ইয়াত
বামুণ-চাকৰৰ অভাৱ হোৱা নাছিল। দেউতা সকলৰ আগৰ
অৱস্থা নাই বুলিছে। থকাহলে বোৱাবীক কষ্ট কৰিবলৈ
কেতিয়াও নিদিয়ে। ছুৰেকটো, যেনে ভেনে ঘৰখন বগক বুলিয়েই
বোৱাবী আনিছে। বৰবোপাৰ মাক আইকে। দেখিলো।
বামুণ-চাকৰলৈ নবয়। আলহী-অতিথিৰে পৰা আবন্ত কৰি..”

জয়ন্তীৰ ভাল লগা নাছিল।

“এইবোৰ কথা থ বাই, মোৰ ভাল লগা নাই।”

বহাৰ পৰা জয়ন্তী থিয় হল।

“বউ”

হুৱাৰ মুখত নগেন।

“নেজাৰত আহিব নোৱাৰিলো। মোৰ ভাত খৈছে নে নাই?”

নগেনৰ মুখখনলৈ নবীনৰ মাকৰ চকু গল। মুখখন শুকাই আহিছে।

“ভোমালোক দেখিছো প্ৰত্যেকেই নিজ নিজ দ্বাৰ্ধ লৈয়ে বাস্ত। সময়মতে ভাত-পানী নাখালে যে গেৰাৰী খটাবোৰৰ কষ্ট হয়, সেই কথা ভোমালোকৰ কোনেও ভাবিবই নোৱাৰা, মহম নে? আমি যন্ত্ৰ, আমাৰ জ্বৰ-ভাগৰ নাই। আমাক বিশ্ৰাম নালাগে। ..”

কটু ইজিত, নিৰ্দ্ধয় মন্তব্য কিন্তু নগেনে একো জ্বৰুজিলে।

“অমূল্য দাদাই প্ৰকাণ্ড বাঘ এটা মাৰি আনিছে বুলি জানো কৰ পাৰে? বাঘটো নোচোৱাকৈ আগুনিও খাকিব নোৱাৰিলে-হেভেন, বউ। নেজাৰত আমাৰ কুলৰ আটাইখন লৰা গৈছিল। .. কি প্ৰকাণ্ড বাঘ! ইমান প্ৰকাণ্ড বাঘ আগুনি দেখাই নাই, বউ। ..”

কৰ লগা আৰু বহুত কথাই হয়ভো আছিল। কিন্তু জয়ন্তীৰ পক্ষৰ পৰা কোনো উৎসাহ নাপাই অৱজ্ঞা নগেন মনে মনেই বল।...

নবীনৰ মাকে একো নাযাজিলে। খোটাণীটোৰ পৰা জয়ন্তী বাহিৰ হৈ আহিল।— কাৰো কোনো কথাটো অপেক্ষা নকৰি গাব চোলাটো খহাবলৈ আৰম্ভ কৰি বউৱেকৰ পিছে পিছে নগেনো বাহিৰ পালেহি। খোটাণীটোৰ ভিতৰত নবীনৰ মাক

অকলে থিয় দি বল। নিৰ্ব্বাক, নিচ্ছল।...

*

*

*

*

*

*

উপেনে প্ৰায়ে মোজাত থাকে। মাজে সময়ে, সুবিধা বুজি বা কান থাকিলে ঘৰলৈ আহে। মোজাত নাথাকিলে খাঁজানা জুঠে, খাত-পামৰ মাটি লোৱা বায়তল পৰা ফচল আদায় নহয়।...

বুঢ়াবৰুৱাৰ শৰীৰ ক্ৰমে দুৰ্ব্বল হৈ আহিছিল। আগৰ দৰে উঠি-লৰি ফুৰিব নোৱাৰে। নগেনে বাস্তৱ খেল-ধেমালিত, স্কুললৈ অহা যোৱা কৰি।... নবীনৰ মাকৰ প্ৰধান কাম হল বুঢ়া-বৰুৱাৰ আলপৈচান ধৰা। জয়ন্তীক মোজাত নি ৰখোৱা কথা উপেনে ভবা নাছিল। দেউতাকৰো সেইটো ইচ্ছা নহয়। জুবাৰ নে এবাৰ মাত্ৰ ফুৰিবলৈ গৈছিল। উপেনে থাকিবলৈ কণ্ঠতে জয়ন্তীয়ে আপত্তি কৰিলে।

...কমলা চক্ৰবৰ্তীৰ লগত জয়ন্তীৰ প্ৰথম চিনাকি হয় ওচৰৰে বিয়া এখনত।... মাজুহ গৰাকী ক্ষীণ। মুখ-চকুৰ গঢ়-ঠগ সাধাৰণ। শৰীৰৰ বৰণ সম্পূৰ্ণ মুকলি নহলেও অপৰিষ্কাৰ নাছিল। মুখখনত এটা কমনীয়তা। চকু দুটাৰ মাজেদি অন্তৰৰ সবলতা যেন ফুটি উঠিছিল।... বিলাতৰ পৰা ঘূৰি অহা উচ্চ চাকৰীয়াৰ পৰিণাম। কিন্তু সাজ-পাৰত জাক-জমকতা নাছিল।... কথা পাতি জয়ন্তীৰ ভাল লাগিল। হোজা প্ৰকৃতিৰ, সবলচিভীয়া এগৰাকী মাজুহ।...

জয়ন্তীহঁতৰ ঘৰলৈ কমলা দুদিনো আহিল। জয়ন্তী যাব পৰা নাই।... শাহ নোহোৱা ঘৰ হলেও, বুঢ়াবৰুৱা আজিও জীৱিত। শহৰৰ বিনা অনুমতিত ঘৰৰ বোৱাবী বাহিৰলৈ ওলোৱা

নিষেধ। জয়ন্তীৰ দৃষ্টান্ত অৰ্ধশূণ্য এটা নিয়ম। উলজা কৰিবৰ ইচ্ছা হয়, কিন্তু সাহ নকৰিলে। ....

কমলাই কিবা এটা চিলাইছিল। কলটোৰ ঝট-ঝট শব্দত গম নাপালে, জয়ন্তী ওচৰত থিয় হলহি।—

“কি চিলাইছে?”

মুখখন ঘূৰাইয়ে পিছফালে জয়ন্তীক থিয় হৈ থকা দেখি কমলা যেন চকুখাই উঠিল।

“আপুনি দেখোন, আহক আহক, মই কবই নোৱাৰো।”

লগে লগেই থিয় হৈ জয়ন্তীক ডুইংকমলৈ লৈ আহিল। নবীনৰ মাক বাহিৰতে বল। জয়ন্তীয়েও ভিতৰলৈ নামাভিলে।—

ডুইংকমৰ দামী চকী এখনত বহাৰ লগে লগেই কমলা চক্ৰবৰ্তীৰ সংসাৰখন যে তেনেই সৰু আৰু শৃংখলাবদ্ধ জয়ন্তীয়ে বুজিলে। কতো অকণো হাইউকমী নাই, চাৰিওফালে এটা শান্তিৰ ভাব। ...মনত পৰিল নিজৰ ঘৰখনলৈ। অনুভব কৰিলে কি পাৰ্থক্য! ...চিন্তা আৰু আগ বাঢ়িব নোৱাৰিলে। কাণত পৰিলহি—

“আপুনি নাহিব বুলিয়েই ভাবিছিলো।”

কণ্ঠস্বৰ ধীৰ, মিঠা।

“আহিবৰ মন থাকিলেই, জানো আহিব পাৰি? সুবিধা সন্যোগৰ বাহিৰেও অনুমতি পাব লাগিব, জেহে।”

“কাৰ অনুমতি?”

“শহুৰৰ।”

কমলাৰ কাণত শব্দটো যেন বাজি গল।

“সেইটো নিয়ম।”

“হব পাৰে, পিছে নিবৰ্ধক । আজি কালিৰ দিন বেলেগ ।”

“প্ৰত্যেকৰ ঘৰতে কিছুমান নিয়ম আছে । সেইবোৰ এৰিব নাপায় । মানি চলা ভাল ।”

“অনাৱশ্যকীয় বুলি জানিলেও মানিব লাগিব নে ?”

“যিটো সঁচাকৈয়ে অনাৱশ্যকীয় সি অপুনিয়েই খহি পৰিব । কোনেও বলেৰে বন্ধাব নোৱাৰে । পৰে বেয়া পোৱা কাম নকৰাই ভাল । ..”

কথাকেইটা কৈ শেষ কৰিয়েই কমলা বাহিৰলৈ ওলাই গল । কাৰণটো জয়ন্তীয়ে জুৰুজিলে । অলপ সময়ৰ পিছত কমলা আকৌ ভিতৰলৈ সোমাই আহিল ।

“আজি প্ৰথম আহিছে, ঘৰটোকে চাওকহি ।”

জয়ন্তী থিয় হল । .. এটা এটাকৈ আটাইকেইটা খোটালালৈকে কমলাৰ লগত গল । ...বহুত নতুন কথাই যেন জয়ন্তীৰ চকুত পৰিল । কিন্তু মনৰ ভাব প্ৰকাশ নকৰিলে । .. শোৱা খোটালা বেলেগ বেলেগ । মিষ্টাৰ চক্ৰবৰ্ত্তীৰ খোটালাটো ঘৰটোৰ একাষে । বাহিৰৰ পৰা আহি বাজে বাজে সোমাৰ পৰা ব্যৱস্থা আছে । —খোটালাটোত ডেঙি অকলেই থাকে । লৰা-ছোৱালী দুটা লৈ কমলা শোৱে আন এটা খোটালাত । ...ডাইনিং হলটো ডাঙৰ । একেলগে কেবাজনো বহিব পাৰে । ...জয়ন্তী যেন বব নোৱাৰিলে ।—

“আপোনালোকে পাকঘৰত ভাত নাখায় নে কি ?”

“মই খাঁঙ, ডেখেডেছে ইয়াত খায় । একেলগে খাবলৈ নোৰ ভাল নালাগে । চকীত বহি ভাত খাব লগা হলে মই ঘৰিয়েই খাম । ...”

“ভাঙ বাছে কোনে ?”

“মানুহ আছে। পিছে সবহাখিনি ময়ে বাছো। ভেৰেভে
খং কৰে। — ভেৰেভেৰ মতে এইবোৰ চাকৰৰ কাম। যাব
চাকৰ বখাবৰ উপায় নাই, নিজে কৰক। কিন্তু যি মানুহ
বাৰিব পাৰে সি কষ্ট কৰিব কিয় ? ...পিছে এইবোৰ কথাটো
মই মনেই নিদিওঁ। ...”

জয়ন্তী মনে মনে বল। কোনো মজামত প্ৰকাশ নকৰিলে। ...

“এইবন আপোনালোকৰেই ফটা যেন পাইছো।”

“কেতিয়াবাই ভোলা। লৰা-ছোৱালী ছটাক লৈ ভোলা
ফটাও আছে।”

একেধৰে ফটাওবনলৈ চাই জয়ন্তী ধিয় দি বল। .. কৰ্মনা
বহি আছে, ওচৰতে ধিয় হৈ মিঠাৰ চকুৰতী। সুলী পুৰুষ। ...

“মইহে বুঢ়ী হলো। ভেৰেভেৰ চেহেৰা একেদৰেই আছে।”

কথাকেইটাৰ মাজেদি কৰলাব, অন্তৰ ভৰা এটা তৃপ্তিৰ ভাব
ফুটি উঠা যেন জয়ন্তীয়ে অনুভব কৰিলে। নিজৰ অভৰ্কিভেই
জয়ন্তীৰ হমুনিয়াহ এটা বাহিৰ হৈ গল। ...বিয়াৰ পিছতেই
ফটা এখন তুলিবলৈ উপেনে আগ্ৰহ প্ৰকাশ কৰিছিল। কিন্তু
জয়ন্তীৰ পক্ষৰ পৰা কোনো উৎসাহ নোপোৱাত ফটা লোৱা
নহল। ...

“এইবোৰ চৰ ভেৰেভেৰে, যোৰ নহয়। মই অৱশ্যে বাধা
নিদিওঁ।”

জয়ন্তী নিৰন্তৰ হৈয়ে বল।

“আজি প্ৰথম আহিছে, সূতা চাই এটোপাকে খাওক।
আন নো কি দিয়। জলপান ধাবো সময় হোৱা নাই।”

“চাহ এটোপা খাবলৈ নো কি আপত্তি থাকিব পাৰে।”

...কমলাৰ শোৱনি খোটালাটোতে ছয়ো চাহ খাবলৈ বহিলহি।

“আপোনাৰ ঘৰত বুলিহে খালো। আচলতে বোৱাৰীয়ে কাপত চাহ খোৱা নিষেধ। কাপত চাহ খায় মেগচাহাবে।”

কথাকেইটা জয়ন্তীয়ে ধেমালি কৰিয়েই কৈছিল। কিন্তু জয়ন্তী নিজেই আচৰিত হ'ল। কথাকেইটা কাণত পৰাৰ লগে লগেই হাতৰ কাপটো নমাই থৈ কমলাই জয়ন্তীৰ হাত খনত ধৰিলে।

“মোৰ ভুল হ'ল। আপুনি, নাগাব, নাথাব। মই বাটত দিওঁ। ছিঃ, ছিঃ, মই একেবাৰেই পাহৰিলো। বেয়া নাপাব দেই।”

সঁচাকৈয়ে যে কমলা অল্পতপ্ত জয়ন্তীয়ে বুজিলে। .. কমলাৰ অন্তৰত আঘাত দিলে বুলি ভাবি জয়ন্তীয়ে নিজেও কষ্ট পাবলৈ ধৰিলে।—

“আপুনি কিয় ভয় খাইছে? বেয়া পোৱা হ'লে খাই শেষ নকৰোৱেই। —মই এনেয়েহে ধেমালি কৰিবলৈ কলো। ..”

জয়ন্তীৰ কথাৰ প্ৰত্যুত্তৰ কমলাই নিদিলে। কিন্তু জয়ন্তী নিজেও মনে মনে ব'ব নোৱাৰিলে। হাঁহি হাঁহি আকৌ আৰম্ভ কৰিলে—

“আপোনালোকৰ ঘৰখন বাহিৰৰ পৰা সকলোৱে চাহাবৰ ঘৰ বুলিয়েই জানে। কাপত চাহ খাই আপোনালোকৰ লগত মেগ-চাহাব হ'লে কোনেও দোষ নধৰে। ঘৰত বাটি আছেই। বাটিত খাব লাগিলে ঘৰতেই খামগৈ, আপোনাৰ ইয়াত নহয়।...”

জয়ন্তীয়ে খিলখিলকৈ হাঁহিবলৈ ধৰিলে।

✓পুৰণি নিয়ম পাবিলে বখোৱাই ভাল।”

কিন্তু লগে লগেই জয়ন্তীয়ে উত্তৰ দিনে—

“আক নোৱাৰিলে, বিমান সোনকালে পাবে এবাই বজল ।
কি কৰ ? . .”

জয়ন্তীৰ লগত তৰ্ককৰা কৰলাৰ উদ্দেশ্যে নাছিল ।

“আমাৰ দুয়োৰো ভিতৰত তেখেত নতুন, মই পুৰণি ।
পুৰণিৰ সদায় এটা, নতুনৰ অস্ত নাই ।”

“পুৰণিটো খামোচ মাৰি ধৰি থকাও কিছুমানৰ দেখিছোঁ
বেমাৰ । সুখ-সুবিধাৰ, আপদ-আহকাৰৰ কথা নাই । তৰ্ক
যুক্তিও তেওঁলোকক নালাগে । পুৰণি মুলিয়েই ভাল । এবিলেই
যেন বিলাট, মহাভাৰত অস্তিত্ব হব ।”

জয়ন্তীৰ বোধহয়, শেষ হোৱা নাছিল । গাড়ী ধাৰালাত
কাৰোবাৰ মটৰ গাড়ী এখন ৰোৱাৰ শব্দ কাণত পৰিলহি । কথা
কোৱা বন্ধ কৰি ষিড়িকীয়েদি বাহিৰলৈ চালে ।

গাড়ী খনৰ পৰা নানি গুৰুৱাকী মাজুহ আগবাঢ়ি আহিল ।
মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী, জয়ন্তীয়ে অহমান কৰিলে । মাজুহ গুৰুৱাকীক
ডুইং কম্বৰ ফাললৈ অহা দেখি অভ্যাগমতেই যেন জয়ন্তীয়ে সুবৰ
কাপোৰখন ভালকৰি ললে । চাওঁতে চাওঁতেই মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী
কমলাৰ খোটালাটোৰ দ্বাৰা মুখত উপস্থিত হ'লহি ।... . ...

“গুৰ গুৰ চলিছে নেকি ? এখেত আৱাৰ ধবত নতুন যেন
পাইছে ।... . ...”

জয়ন্তীৰ মুখলৈ চালে । চকুৰোৰ ডীৰ । জয়ন্তীৰ লাজ
লাগিল । মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীয়ে এইদৰে কথা পতা আৰম্ভ কৰিব মুলি
জয়ন্তীয়ে কেতিয়াও ভবা নাছিল ।

“এখেত উপেন বৰুৱাৰ.. . . . .”

“আই ছি .. ... ।”

তাৰ পিছত কৰলৈ ধৰিলে -

“ইমান ওচৰতে থাকিও দেখোন আপুনি নাহে। এওঁৰো কোনো লগ-সঙ্গ নাই। আপুনিও, বোধহয়, অকলশৰীয়া, যিমান দূৰ অৱশ্যে মই জানো। উপেন বৰুৱাও বোধহয় সৰহ দিন মোজাতেই থাকে।... ..”

বিশেষ ঘনিষ্ঠতা নাথাকিলেও তেওঁলোকৰ সম্পৰ্কে যে মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীয়ে কিছু কথা জানে, জয়ন্তীয়ে বুজিলে। লাজত মুখ খন বগা পৰি গল।—

কোনো কথাৰ উত্তৰ লগে লগেই দিব নোৱাৰিলে। মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ মুখ খনলৈ চকু গল।— গঁটাকৈয়ে স্ত্রী পুৰুষ। কিন্তু বেচি পৰ চাই থাকিবলৈ সাহ নহল। লৰালৰিকৈ চকু দুটা আঁতৰাই আনিলে।...

“আমাকো চাহ এটোপা দিয়া।”

কথা কেইটা কৈয়ে কমলাৰ বিছনাখনতে মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী বহিলহি।...

“আপুনি মাজে মাজে আহিব। মানুহৰ ঘৰলৈ যাবলৈ এওঁক কৰই নালাগে। সেই বিষয়ে সদায় বেদি। মোৰ লগতহে মাত্ৰ বন্ধু-বান্ধবৰ ঘৰলৈ যোৱাত আপত্তি। কৰবাত কি জানি একে সমাজতে বহিব লাগে, একে লগে খাব লাগে। মোৰ গাড়ীখন আপোনালোকৰ কাৰণেই ফুলি ধৰিব। ইচ্ছামতে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে।”

কমলাক লক্ষ্য কৰি কলে—

“আজি ডাঙৰ বহমানৰ টি-পাৰ্টিলৈ যাবানে নোবোৱা?”—

“ইমান দিনে কোনো পাৰ্টি-কাৰ্টিলৈ যাবলৈ নহল। বুঢ়ী হলোহি। আজি যাম নে? আপুনি গলেই হব, মোক নাটানিব।...”

“দাও আনফৰছুনোট। তুমি নাযাব পাৰা কিন্তু বহুতেই যাব। ভাস্কৰ বহমান নিজে পপুলাৰ মানুহ। সকলোৱে ভাল পায়। মিছেছ শইকীয়া, মিছেছ ভূঞা, মিছেছ অলকা বৰুৱা, ভাস্কৰ মিছ লতিকা গগৈ, কিমানৰ নাম কম। সেইবোৰ ভিৰোভা মানুহ সঁচাকৈয়ে বেছ স্মাৰ্ট, কথা-বতৰা পাতি ভাল লাগে। দেশ-বিদেশৰ খবৰো বাখে। তোমালোকৰ দৰে চুক ভেকুলী নমৰালৈকে চুকতেই থাকিব।...”

“চুকেই ভাল। গা দেখুৱাই কুৰিবলৈ আমাৰ দেখোন লাজেই লাগে।...”

হাঁহি হাঁহি কমলাই উত্তৰ দিলে।

“সদায় চুক ভাল নহয় দিয়ক, আপুনি বিমানেই নকওক। গা দেখুৱাবো কোনো কথা নাই।...”

মাত নিদিয়াকৈ অৱশ্যী থাকিব নোৱাৰিলে।

“ইউ আৰ বাইট। আপুনি ঠিক কৈছে। উৱলি বোৱা সাতামপুৰুষীয়া কথাবোৰ যে বাদ দিবৰ হ'ল এই কথা হলে এওঁক মই বুজাব পৰা নাই। মোৰ লগত একে লগে বহি থাকিলেকো এওঁৰ আপত্তি। অথচ, পতি-ভক্তিৰ বৰ বৰ কথাবোৰ একালৰ পৰা দুখৰ গাঁই যাব পাৰে। ননছেজ।...”

আলোচনাটোত যোগ দিবলৈ অৱশ্যীৰ মন গৈছিল। কিন্তু যোগ নিদিলে।—

ঢেঁ এৰিবৰ ওপৰত চাহ কৰিবৰ সকলো সবজাৰ লৈ চাকৰ এটা সোৱাই আহিল। অৱশ্যী বিয় হ'ল।

“যায় নে কি ? নমস্কাৰ । কেতিয়াবা ওলায় গৈ ।”

মুখত এটা মিচিকিয়া হাঁহি ।

“গলে ভাল পায় । নিশ্চয় যাব ।”

লগে লগেই কমলাৰ ফালে চালে—

“যান্ত দেই । পাৰিলে এবাৰ যাব ।”

জয়ন্তীক আগ বঢ়াই থবলৈ কমলাও বাহিৰ পালেহি ।... ..

* * * *

বাটত নবীনৰ মাকে মন্তব্য কৰিলে—

“এনে লাজ-কাজ নোহোৱা মানুহ কটা !”

“কি হল বাই ।”

নবীনৰ মাকৰ এনে মন্তব্যৰ কাৰণটো জয়ন্তীয়ে বুজা নাছিল ।

“চা-নাই, চিনাকি-নাই, একো সম্বন্ধ নানাগে, মোকৰ ঘৰৰ ঘোঁৰাবী এজনীৰ ওচৰত এনেকৈ বহি কথা পাতে নে ? হিঃ, কিহৰ এইবোৰ ভদ্ৰ মানুহ ।...”

প্ৰত্যুত্তৰ দি কথা কবৰ আশ্ৰয় লহল । জয়ন্তী মনে মনে বল ।

নবীনৰ মাকৰ খং উঠিছিল ।

“দেউতাই গম পালে ইয়াঁলৈ অহাকে বন্ধ কৰিব ।”

নবীনৰ মাকৰ এই সন্দেহ যে অহেতুক নহয়, জয়ন্তীয়েও বুজিছিল । কিন্তু এই বিষয়ে আলোচনা কৰি নবীনৰ মাকৰ বলকলি শুনিবলৈ জয়ন্তীৰ বৈধা নহল । ঘৰ নোপোৱালৈকে গোটেই বাটছোৱা জয়ন্তী মনে মনেই বল ।.....

* * * *

* * * *

— দেউতাকৰ অসুখৰ খবৰ পাই উপেন ঘৰলৈ আহিছিল।
...দেউতাকৰ ঝা-খবৰ লৈ নিজৰ ঘৰটোলৈ আহিল। জয়ন্তীক
ঘৰত নেদেখি ইফালে সিকালে চালে কিন্তু ক’তো জয়ন্তীক
বিচাৰি নাপালে।.....

“এওঁ কলৈ গল বাই, দেখা নাই দেখোন?”

“কব নোৱাৰো। আমাৰ এই ষিনিঙে লাজ-কাজ নোহোৱা
মাথুহ এটা আছে। গধুলা পৰত বটৰ গাড়ী এখন লৈ
বৈশ্বকৈকৰ গৈছে ভটং কৰে ওলালহি। .. আইদেউৰ লগত
কিবা কিবি কথা পাতি থাকি দেখোন আইদেউকো লগত লৈ
কববালৈ ওলাই গ’ল। কলৈ গৈছে কৈ যোৱা নাই, কেতিয়া
আহিব ডাকো নাজানে।”

উপেন হতাশ হ’ল।

“দেউতাই জানে নে নাজানে?”

“নাজানে। যয়ো কোৱা নাই। গম পালে তুখ পাব।”

“তই দেউতাক কব লাগিছিল। বই ঘৰত নাই সঁচা,
মোৰ পৰিবৰ্ত্তে দেউতা আছে। বৰ ভাল-বেয়া সকলো কথা
দেউতাই জনা উচিত।.....”

উপেন বিছনাৰ পৰিলহি। চোপনি নাছিল, চকু দুটা
মুগি পৰি ব’ল। জয়ন্তীৰ আজিৰ আচৰণ লক্ষ্য কৰি উপেনে
কষ্ট পাবলৈ ধৰিলে। ...ইয়াৰ আগতে দেউতাক বা উপেনৰ
বিনা অহুযতিত ঘৰৰ পৰা জয়ন্তী কেতিয়াও বাহিৰ হোৱা
নাছিল। কিন্তু ঘৰৰ সেই নিয়ম আজি অকাভবে জয়ন্তীয়ে
বিসৰ্জন দিলে। অকল সেয়ে নহয়, অপৰিচিত এজন পৰ-
পুৰুষৰ লগত একেধৰন গাড়ীতে জয়ন্তী কিয় যাব লাগিছিল।

...ঘৰখনৰ প্ৰতি যেন এটা আওহেলাৰ ভাব, অলপ অৱজ্ঞা।
উপেনৰ হৃদয় লাগিল, বং উঠিল। প্ৰতিকৰ বিচাৰিলে কিন্তু
কোনো প্ৰতিকৰ চকুত নপৰিল।... ..

কাবোৰাৰ মটৰ গাড়ী এখন ঘৰৰ আগত বনহি। জয়ন্তী
ভিতৰলৈ সোমাই আহিল। কিন্তু লগে লগেই অশুপস্থিতিৰ কাৰণ
বিচাৰি জয়ন্তীক কোনো প্ৰশ্ন উপেনে কৰিব নোৱাৰিলে।
কিবা এটা দুৰ্ঘটনাৰ ভাবে যেন হেঁচি ধৰিলেহি। একে
ধৰে জয়ন্তীলৈ চাই বল।...জয়ন্তী কপহী। কিন্তু সেই কপ যে
ইমান চিন্তাহাৰী হব পাৰে উপেনৰ যেন ধাবণাই নাছিল।...

“তুমি ক'লৈ গৈছিলি? ইমান নো ভাবি কৰে নে?”

“চিনেমালৈ।”

উপেনৰ মুখলৈ জয়ন্তীয়ে নাচালে।

“দেউতাক সুখি নগলা কিয়?”

“কাৰ পৰা জানিলে?”

জয়ন্তীৰ হঠাৎ চকু উজ্জল হৈ উঠিল।

“দেউতাই কৈছে।”

লাহেঁক উপেনে উত্তৰ দিলে।

“সময় নহল।”

কঠিনৰ ধীৰ।

“দেউতাই বেয়া পাইছে।”

কোনো প্ৰত্যুত্তৰ নাছিল। —গাৰ কাপোৰ-কানি সলোৱা
কামত জয়ন্তী ব্যস্ত হ'ল।

“কাৰ লগত গৈছিলি?”

কিছু পৰা পিছত উপেনে প্ৰশ্ন কৰিলে।

নগে নগেই জয়ন্তীয়ে উত্তর নিমিলে । কিবা এটা ভাবিলে ।...

“কমলা বাইদেউৰ নগভ ।”

“কব এইজনী কমলা বাইদেউ ওলালহি ?”

এটা ইতিকিওৰ ভাব । জয়ন্তীৰ ভাল মালাগিল ।

“মিষ্টাৰ চক্ৰবৰ্ত্তীৰ বৈশীয়েক, আমাৰে ওচৰ চুবুৰীয়া ।”

মিষ্টাৰ চক্ৰবৰ্ত্তীও যে নগভ আছিল সেই কথা জয়ন্তীয়ে নকলে । .....কথাৰ সুবত্ত যেন এটা ভাঙিলাৰ ভাব । ..... উপেনে প্ৰশ্ন কৰিছিল আৰু সেই কাৰণেই যেন সেই প্ৰশ্নৰ জয়ন্তীয়ে উত্তৰ দি গৈছিল । —জয়ন্তীয়ে নিজে উপেনক কোনো কথা মুস্বধিলে । —বোধহয় প্ৰয়োজন বোধ কৰা নাছিল । —খোটাণীটোৰ পৰা জয়ন্তী বাহিৰ হৈ গল । ...

“মই মৰাৰ পিছত যি ইচ্ছা কৰিবি । কিন্তু মই নমৰোভেই এইবোৰ কৰা দেখি ছুখ পাইছো । শাহেৰেবেই স্বৰ্গখন সৰ্ব্ব-সৰ্ব্বা আছিল । মোক নোলোখাক কোনোদিনেই কলৈকো বোজ এটা দিয়া নাছিল । পৰব নগভ যোৱা দূৰৰ কথা । মই মৰাৰ পৰা প্ৰায়ে আঁতৰি থাকো । ঘৰ চলোৱাৰ দায়িত্ব আছিল শুভৰ । এনাহ নাই, ভাগৰ নাই । ...কত বাহুহে খালে, কতই দান-দক্ষিণা লভে । ...কিন্তু আজি এইখন মৰতেই সময় মতে ভাত নহয়, চাহ নহয় । ...আন কি, গৰুলি ধোলাই কেইজনৰ আগত বহিগছো সদায় লজলা হল । .....বংশ বৰ্য্যাদা, প্ৰাচীন বীতি-নীতি, ধৰ্ম্ম-কৰ্ম্ম সোপাই লোপ পালে ।”

...বকৱা মনে মনে বল । বকৱাৰ ভবি পিহি ওচৰতে দৰীসৰ বাক । এবাৰ জয়ন্তীৰ মুখলৈ চালে । চকুৱে চকুৱে পৰোভে চকু দুটা আঁতৰাই নিলে । ...গোটেই বিনি কথা জয়ন্তীয়ে

বৈধৰ্য্যবেই শুনি বল। কোনো প্ৰতিবাদ নকৰিলে। অল্প-
পৌচনাৰ প্ৰানিত ছয়োখন গাল বুৰাই চকুলোও বাহিৰ হৈ
নাছিল। ...এটা যেন অশ্ৰুকাৰ ভাব, অন্তৰত যেন বিদ্ৰোহৰ
একুৰা ছুই। .. জয়ন্তী খোটালীটোৰ পৰা ওলাই আহিল।....

জয়ন্তীৰ লৰা এটা জন্ম হোৱাৰ খবৰ পায়ো কিৰণ আগতে
আহিব পৰা নাছিল। .. মাক নোহোৱা ঘৰ, দেউতাকো
অকলশৰীয়া। এসপ্তাহলৈ বুলি আহি কিৰণ এমাহ বল।
দেউতাকৰ শৰীৰ অসুস্থ, মনত অশান্তি।....

“দেউতাক এৰি থৈ যাবলৈ মনেই যোৱা নাই, জয়ন্তী।
...ভেৰেভো ডাঙ অকলে আছে। সোনকালে মগলেও মহুৱ।...”

জয়ন্তীয়ে উত্তৰ নিদিলে। কৰ লগাও একো নাছিল।...
ইয়াৰ মাজতে উপেন কেৰাৰাবো আহিল, গল। জয়ন্তী
আৰু উপেনৰ মাজত যে সম্প্ৰীতিৰ অভাব কিৰণে লক্ষ্য
কৰিছিল।....

“উপেনটো বৰ সৰল। পা-পইচা মাটিবৰো বুদ্ধি নাই।
ভোম্বাৰ ওপৰতেই ঘৰখনৰ জালবেয়া সকলো নিৰ্ভৰ কৰিছে।
পৰক দেখি ধুম-ধুপাল কৰিবলৈ গলে ভোম্বাৰ ঘৰ লবয়।”

অনানুষ্ঠাৰ উপদেশ। জয়ন্তীৰ ভাল নালগিল। সেই
একে সুৰ, একে লক্ষ্য। ...

“দেউতাই বেয়া পোৱা কাৰণেই নকৰাই ভাল।”

জয়ন্তীক ককায়েকটাই উৎসাহিত কৰিব নোৱাৰিলে।
ঘনিষ্ঠতা বাঢ়ি উঠাৰ পিছতো জয়ন্তীয়ে কিৰণক আপোন বুলি
ভাবিবলৈ চেষ্টা কৰিও কেনে পৰা নাছিল। কিৰণ নিজে ভিক্ৰেডা
মাজুৰ হৈয়ো কোনো দিনেই জয়ন্তীৰ অন্তৰখন দুখিবলৈ কেনে

ইচ্ছা নকৰিলে । ...কিৰণৰ চিন্তাধাৰাত আছিল কিৰণ নিজে, নিজৰ স্বামী-পুত্ৰ, নিজৰ স্বয়ং-সংসাৰ, পিতৃপিতামহৰ আভিযাতা, দেউতাক, উপেন, নগেন । ...বাজেন্সৰ চিঠি অহা পলম হলেই কিৰণ ব্যাকুল হৈ পৰে । উচ্চ পদস্থ স্বামীৰ পদমৰ্য্যাদাৰ গৌৰৱত কিৰণ গৌৰৱান্বিত । .....

জয়ন্তীয়ে বিচাৰিছিল, সহানুভূতি, হৃৎকৰ ভাগ লবলৈ এখন কোমল হৃদয় । কিন্তু সেই হৃদয় কিৰণৰ যেন নাছিল । সহানুভূতিৰ পৰিবৰ্ত্তে কিৰণে যাচিলে হিভোপদেশ । ...অমুখী মন গধুৰ হৈ উঠিল । সকলো কথাবতৰাৰ মাজেদি জয়ন্তীৰ প্ৰতি যেন কিৰণৰ অৱজ্ঞা, এটা কটু ইঙ্গিত । জয়ন্তীৰ হৃৎকৰ লাগে । ...ভাবে অপৰাধ কত ? ভুল কোন ধিনিও ? .....

* * * * *

ওচৰ চুবুৰীয়া হলেও মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্ত্তী সেই চুবুৰীটোৰ প্ৰাচীন মানুহ নহয় । ...ষাৰে ভাৰে ধৰলৈ ভেঙলোক নাযায়, কথাবতৰা নহয় । কিছুমানৰ কাৰণে ভেঙলোক শ্ৰিয়, বহুতৰ কাৰণে বৰ্জ্জনীয় । পৰবৰ মতামত সম্পৰ্কে মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্ত্তী নিজে নিশ্চেষ্ট, সম্পূৰ্ণ উদাসীন । .....

জয়ন্তীৰ মুখে কমলাৰ সম্পৰ্কে বহু কথাই কিৰণে শুনিছিল । কিন্তু কমলাৰ লগত চা-চিনাকি হবৰ কাৰণে কোনো দিনেই কিৰণে আগ্ৰহ নেদেখুৱালে । .....

“কমলা বাইদেউৰ ভাটলৈ যাব নে কি ?”

“বৰাছান, লৰালৰি কৰিছা কিয় ?”

জয়ন্তী মনে মনে বল ।

এদিন কমলা চক্ৰৱৰ্ত্তী নিজেই হঠাৎ উপস্থিত হ'লহি । মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্ত্তীয়ে নিজে জয়ন্তীহঁতৰ স্বয়ং আগত কমলাক নমাই দি গ'লহি ।...

“বাইদেউ, আহক।”

কমলাক দেখিয়েই জয়ন্তী আগবাঢ়ি আহিল। — ঘনিষ্ঠতা নাটি উঠাৰে পৰা জয়ন্তীয়ে কমলাক বাইদেউ বুলি সম্বোধন কৰিছিল। জয়ন্তীভকৈ কমলা বয়সত ডাঙৰ। জয়ন্তীয়ে কিৰণৰ লগত চিনাকি কৰি দিলে। আধুনিকা মহিলাৰ দৰেই দ্ৰুয়োখন হাত যোৰ কৰি কিৰণে নমস্কাৰ কৰিলে। এইদৰে নমস্কাৰ কৰাত কমলা নিজে বোধ হয়, অভ্যস্ত নাছিল। কিৰণক লগে লগেই প্ৰতি নমস্কাৰ নজনাই কমলাই হাঁহিবৰ চেষ্টা কৰিলে মাত্ৰ। ..

“আপোনাৰ কথা জয়ন্তীৰ মুখে বহুত দিনৰে পৰা শুনি আছো। লগ পাবৰহে ভাগ্য হোৱা নাই।...আছিল কেতিয়া?”

“এমাহেই হলহি। তেখেতো ঘৰত অকলে আছে। পাবিলে আজিয়েই যাওঁ। পিছে দেউতাৰ কাৰণেই যাৰ পৰা নাই। দেউতাক চাবলৈকে দেখোন ঘৰত মানুহ এটা লাগে। দেউতাক এৰি থৈ যাবলৈকো ভাল লগা নাই।...”

কিৰণৰ কথাকেইটাই জয়ন্তীক ছলৰ দৰে বিদ্ধিবলৈ ধৰিলে। কিন্তু কোনো প্ৰতিবাদ নকৰিলে। নিমিষতে জয়ন্তীৰ অন্তৰৰ সকলো উৎসাহ, উত্তম জুমাই গল। তেওঁলোকৰ মাজৰ কথা-বতৰাত যোগ নিদি ওচৰতে জয়ন্তী মনে মনে থিয় দি বুল। ..

“আমাৰ তেখেতকো গবৰ্ণমেণ্টে বিলাতলৈ পঠিয়াইছিল। মোকো তেখেতে লগত নিয়াৰ কথা প্ৰস্তাব কৰিছিল। পিছে মই বিলাত-কিলাতলৈ যোৱা ভাল নাপাওঁ। গৈ নো কি হলহেতেন? মই যাবলৈ নিদিলো। বিলাতলৈ নগৈয়ো বিলাতলৈ যোৱা বোৰভকৈ ভালৈ আছে। বিলাতলৈ যোৱা বনকো দেখিছো নহয়।...”

বাজেজ্ঞনাথক গবর্ণমেন্টে বিলাতলৈ যাবলৈ সুবিধা দিয়াৰ কথা ইয়াৰ আগতে কেতিয়াও জয়ন্তীয়ে শুনা নাছিল। খবৰটো শুনি জয়ন্তী আচৰিত হ'ল। কিন্তু মনে মনে বল।—

“নগল ভালেই হ'ল। আপোনাৰ কপাল ভাল। বিলাতৰ বতাহ লাগিলেই মানুহবোৰ বেলেগ হয় দেখোন। লগতে অঙ্গহী-বন্ধহীও। আমাৰ ভেখত বিলাতৰ পৰা ঘূৰি আহিয়েই আগৰ কথাবতৰা সকলোবোৰকে এৰিলে। .”

সবল ভাবেই কমলাই উত্তৰ দিলে।

“কৈহো নহয়, বিলাতৰ পৰা আহিছে বুলিয়েই যেন মাটিও ভাৰিকে নিদিব। বিলাতলৈ নোযোৱাবোৰ যেন মানুহেই নহয়। বিদ্ধতৰীয়া খন। মই যে এইখনক দেখিবই নোৱাৰো। সেই দেখিয়েই মই ভেখতক বাধা দিলো। ...বিলাতলৈ গৈ চাহাব হৈ আহক আৰু নাজ বাটতে মই মেমজনী হৈ ভেঙৰ লগে লগে টি-পাৰ্টি, ডিনাৰ পাৰ্টি, কক্‌ভেইল-পাৰ্টি কৰি ফুৰো। আইন কাম আৰু মোৰ নাই। .”

কিৰণে হাঁহিবলৈ ধৰিলে। সবলচিন্তে কমলায়ো কিৰণৰ হাঁহিত যোগ দিলে। কিন্তু এই হাঁহিত জয়ন্তীয়ে যোগ দিব নোৱাৰিলে। ...কিৰণৰ শেষৰ কথাখিনি কমলাৰ দৰে জয়ন্তীয়ে সহজ সবল ভাবে গ্ৰহণ কৰিবলৈ টান পালে। ..

কিৰণক নিকলৈ বাজেজ্ঞনাথ নিজেই আহিব, চিঠি দিছিল।...

“কমলা বাইদেউৰ ভাব পৰা এবাৰ নাহিলে জানো ভাল হ'ব ?”

কিৰণে পাহৰিছিল বুলি জয়ন্তীয়ে বনত পেলাই দিলে।...

“মেচাহাবৰ ঘৰ। মতা-জিৰোতা একেলগে টেবুলত বহে,

ত্ৰেকফাট কৰে, ডিনাৰ খায়। নগলেও একো জগৰ নহয়। গলেই কমলাৰ চাহাব গিৰিয়েক মিঠাৰ লগত সমানে বহি ফিচিঙা-ফিচিঙি কৰিবগৈ লাগিব। নকৰিলেই অপমান কৰা হ'ব। চাহাবী এটিকেত। মাফ কৰিবা ইমান খিনি আপ-টু-দেট হ'বগৈ পৰা নাই। .”

অহেতুক আক্ৰমণ! কমলাৰ প্ৰতি অকল দৈৰ্ঘ্যই নহয়, জয়ন্তীক বিক্ৰিবৰো যেন এটা সুবৰ্ণ সুযোগ! অন্তৰৰ মাজৰ প্ৰতিশোধৰ ভাবটো আকৌ যেন প্ৰবল হৈ উঠিল। জয়ন্তী মনে মনে ব'ব নোৱাৰিলে। .....

“আপুনি নাভানে, কমলা বাইদেৱে মিঠাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ লগত সমানে বহি ত্ৰেক-ফাটো নকৰে, ডিনাৰো নাখায়। তেওঁৰ গিৰিয়েক বিলাতলৈ যোৱা বুলিয়েই মেম চাহাবো হোৱা নাই। বিলাতলৈ নোযোৱা বহুত গিৰিয়েকৰ ঠেগীয়েক হতকো মেম চাহাব হোৱা দেখিছো নহয়, বাইদেউ। সেই হিচাবে কমলা বাইদেউ বহুততকৈ ওপৰত।”

কিৰণৰ পক্ষে জয়ন্তীৰ কথাকেইটা অসহকৰ হৈ উঠিল।

“তুমি যে মিঠাৰ চক্ৰৱৰ্তী আৰু কমলাৰ একান্ত ভক্ত, সেই কথা ইয়াত ভৰি দিয়েই মই গম পাইছো।... বংশ মৰ্যাদা হানি কৰি, দেউতাৰ নাক-কাণ কটাই তুমি কিবোৰ কৰিব লাগিছা, জনিবলৈ মোৰ বাকী নাই। তোমাৰ কমলাৰ ঘৰত পৰি থাকিবলৈ মোৰ একো গৰজ পৰা নাই। বেয়া পালেও মই কেয়াৰ নকৰো।...”

জয়ন্তীয়ে প্ৰতিবাদ নকৰিলে। প্ৰতিবাদৰ ফল যে বিষময় হ'ব বুজিছিল। আতি কষ্টে নিশ্বাস সংযত কৰি কিৰণৰ ওচৰৰ পৰা

জয়ন্তী আঁতৰি আহিল। ..

আনদিনতকৈ সেইদিনা জয়ন্তী সোনকালেই বিছনাৰ পৰিলহি। মন বেয়া। ভাত বিচাৰিও ভিতৰলৈ নগল। জয়ন্তীক বিচাৰি কিৰণ, নবীনৰ মাক, ভাত-ৰান্ধনি কোনোৱেই নাছিল। জয়ন্তীক ঘেৰি চাৰিওফালে যেন এটা অৱজ্ঞাৰ ভাৱ। কিন্তু এই অৱজ্ঞাই আজি জয়ন্তীক দুখ দিব নোৱাৰিলে।... অলপ দিনৰ ভিতৰতে জয়ন্তীয়ে বহু কথাই সফল কৰিবলৈ শিকিছিল।...

বকৱাগকলৰ ঘৰত ভৰি দিয়া প্ৰথম দিনটোৰে পৰা আৰম্ভ কৰি এটা এটাকৈ সকলো কথা মনত পৰিল। .. আজিও জয়ন্তীয়ে যেন ঘৰখন আপোন কৰি লব নোৱাৰিলে। ক'বাত যেন এটা বাবধান। .. জয়ন্তী অতৃপ্ত, অসুখী, অৰ্দ্ধদগ্ধ।... মন যায় সকলো বাধা, সকলো অৰ্থশূন্য বন্ধন ভাঙি চুবুৰা কৰি বিদ্ৰোহৰ একুৰা জুই জ্বলাই দি কৰবাতলৈ আঁতৰি যাবগৈ।... কিন্তু লগে লগেই মনলৈ প্ৰশ্ন আহে ক'লৈ? .. নিজৰ অজ্ঞাত-সাবে এবাৰ চকু ঢুটা জাপ খাই গল। চেতনা বহিঁত হৈ জয়ন্তী বিছনাতেই পৰি বস।... ..

“দেউতা আমি যাওঁ। বোৱাৰীৰ ওপৰত চকু ৰাখিবলৈ উপেনক কব।... মাগুহজনী বৰ দুট্ট।”

—দেউতাকৰ পৰা বিদায় লবলৈ কিৰণ আহিছিল। পিছে পিছে আহি আছিল জয়ন্তী। হঠাৎ জয়ন্তীৰ খোজ বন্ধ হৈ গল। কিৰণে গম নাপালে।

“কপাল। মোৰ ছবৰ দিনত ঘৰখন ভাঙি শেষ কৰি দিবৰ কাৰণেই ভাই সোমাইছেহি।...”

বকৱাই কিৰণক সন্মৰ্শন কৰিলে।

জয়ন্তী থিয় হৈ বব নোৱাৰিলে। নিজৰ খোটালাটোলৈ উত্ততি আহি বিছনাখনত দীঘল দি পৰিল।... জয়ন্তীৰ অন্তৰত বেজাৰ নহয়, অশুভাপত জয়ন্তী দগ্ধ হোৱা নাছিল। গোটেই অস্তবজুৰি জ্বলি উঠিল প্ৰতিশোধৰ একুৰা জুই।...

কিৰণ ছুৱাৰ মুখত উপস্থিত হ'লহি। ...গোটেই শৰীৰ ঢাকি দামী সাজ-পাৰ, মুখত সুগন্ধি পাউদাৰ, ভৰিত আপটুমেট ফেছনৰ জোতা, বাও হাতৰ ঠাৰিত সোণৰ ঘড়ী, সোঁহাতত এটা ভেনিটি বেগ। ...আধুনিকতাৰ কোনো উপ-কৰণবেই অভাব নাছিল।...

“আমি যাবলৈ ওলাইছো বুলি তুমি কবই নোৱাৰা নে কি, ওলাহি দেখোন ?”

ডাঙিল্যৰ সুৰ। জয়ন্তী উঠি বহিল। থিয় নহ'ল। ...কিৰণৰ দৃষ্টি তীক্ষ্ণ।

“আমি যাওঁ। তোমাক মাত লগাবলৈহে আহিলো। পিছে, যোৱাৰ আগতে কথা এটা কওঁ। ...দেউতাৰ বব অনুৰূপ। কোন দিনা কি হয়, ঠিক নাই। তোমাৰ পৰা দেউতাই যথেষ্ট শাস্তি পাইছে। আৰু শাস্তি নিদিবা। যদি কিবা আৰু শুনো, আমি নগহিম। মনত ৰাখিবা।”

কণ্ঠস্বৰত তীব্ৰতা। জয়ন্তীয়ে অপমান বোধ কৰিলে।...

“মোকেই কৈছে নে ?”

“তোমাক নটক কাক কৈছো নো বুলি ভাবিছা ?”

মাতটো কৰ্কশ।

লগে লগেই জয়ন্তীয়ে উত্তৰ দিব নোৱাৰিলে। কিবা এটা ভাবি অলপ পৰলৈ নিৰুত্তৰ হৈ ব'ল।

“ভাল । কৈছে যে মনও বাঁধিম । ...বকরা সকলৰ ঘৰত
হয়ো অৱশ্যে চাপি সোমোৱাহি নাই । মোৰো মান-সম্মান আছে ।
সাৱধান কৰি দিয়াও ভাল পালোঁ ।”

জয়ন্তীৰ কথাকেইটাৰ মাজত থকা কটু ইঞ্জিওটো নক্ষা
কৰি কিৰণৰ খং উঠিল । .....

“চুপতি কৰিবলৈ মই অহা নাই । ...কিন্তু যোৱাৰ আগতে
সাৱধান কৰি দিলো, তুমি যেন সীমাৰ বাহিৰ নোহোৱা । যদি
হোৱা ফল বেয়া হব ।...”

কথাকেইটা কৈয়ে, কোনো প্ৰত্যুত্তৰলৈ অপেক্ষা নকৰি—
কিৰণ আঁতৰি গল । জয়ন্তী আগৰ দৰেই বহি বস । টকুৰ
আঁতৰ নোহোৱালৈকে কিৰণলৈ চালে । ...জয়ন্তীৰ চকুৱে মুখে
ঘৃণাসূচক এটা হাঁহিৰ আভাস ফুটি উঠিল । ...গোটেই গাটোতে
যেন এটা পোৰণি । অস্তৰত অপমানৰ প্ৰাণি । ...প্ৰতিশোধৰ
সুযোগ চিন্তা কৰিয়েই যেন বিছনা খনও জয়ন্তী আকৌ দীঘল
দি পৰিল ।...

বকরা সকলৰ ঘৰলৈ মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী প্ৰথমে অহা নাছিল ।
কমলা অকলেই অহা-যোৱা কৰিছিল । কিন্তু বুঢ়া বকরা চুকাবৰ
দিনা আন আন ওচৰ-চুবুৰীয়াৰ লগত মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীও বকরা
সকলৰ ঘৰত উপস্থিত হৈ দুখ প্ৰকাশ কৰি সমবেদনা জনালেহি । ...
মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ ব্যৱহাৰত, অস্বাভাৱিকভাৱে সকলোৱেই দুখ হল ।...

এদিন সন্ধিয়া পবত কমলাৰ লগত মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী জয়ন্তী

হতৰ ঘৰত উপস্থিত হ'লহি।... ইয়াৰ আগেয়ে দুয়ো এইদৰে অহা নাই। হঠাৎ শুক্ললোকক একেলগে দেখি ক্ষন্তেকলৈ যেন জয়ন্তী বিভ্রত হৈ পৰিল। . আগেয়ে কমলা অকলে আছে, ভিতৰত বহেহি, তিবোতা ম'হুহৰ লগত কথা পাতে। কেতিয়াবা বহে চকীত, কেতিয়াবা মুঠাত, কেতিয়াবা জয়ন্তীৰ লগত বিছনাত, একো ঠিক নাই। . কিন্তু আজি মিঠাৰ চক্ৰবৰ্তীক ক'ত বহিবলৈ দিব ভাবি জয়ন্তী নিকপায় হ'ল।...

মিঠাৰ চক্ৰবৰ্তীৰ নিজৰ ঘৰত ডুইংকম, ইলেকট্ৰিক লাইট, ফেন, দামী পৰ্দ্ধা, চকুত লগা আছনাৰ পত্ৰ, চকী, মেজ, খাট-পালেং, আলমাৰি, অৰ্গেন, বেডি'অ। ... ..

ল'ৰালবিতৈক মলি লাগি ক'লা পৰা কাঠৰ পুৰণি চকী দুখন জয়ন্তীয়ে নিজেই টানি আনি ওচৰৰে খোটাৰী এটাত শুক্ল-লোকক বহিবলৈ দিলে।

...ভিতৰত কেবাচিন ডেলৰ এটা লেন। চিমনিটোৰ ভিতৰখন ধোঁৱা লাগি ক'লা হৈ পৰিছিল। ভালকৈ পোহৰ নিদিয়ৈ।... চুক এটাত কেইটামান চাৰি, কিছুমান বৈলা পাচি থকাহি। বেৰত কেইখনমান কটা কাপোৰ, এটা পুৰণি ছাতি। . . খোটাৰীটো যে আচলতে ইমান আবৰ্জনাৰময় হৈ আছিল, জয়ন্তীয়ে জনা নাছিল। নিজৰ নিকিনতাৰ কাৰণে লাজত জয়ন্তীৰ মৰা যেন লাগিল।...

“দেউতা চুহুৱাৰ পিছৰে পৰা এটা নহয় এটা কিবা অশস্ত্ৰ লাগিয়েই আছে। ঘৰচুহুৱাবোৰ ঠিকঠাক কৰি লবই পৰা নাই।... আপোনালোকক ইয়াত বহিবলৈ দি মই বৰ বেয়াই পাইছে। ..”

“ইট ইজ নাথিং। বেয়া পাবৰ কোনো কথা নাই। আপুনি

মিছায়ে অশান্তি নকবিব ।”

মিষ্টাৰ চক্ৰবৰ্তীয়ে জয়ন্তীক উৎসাহিত কৰিলে ।

“আমাৰ শোবা খোটালাটোলৈকে বলাক । ইয়াতকৈ ভাল হব ।”

জয়ন্তীৰ কণ্ঠস্বৰত নিঃসহায়ৰ যেন এটা বিননি ।

“নানাগে দিয়া, ইয়াতেই হব ।”

বনিষ্ঠতা বাঢ়ি উঠাৰ লগে লগেই কমলাই জয়ন্তীক তুমি-তুমা কবিয়েই সম্বোধন কৰিছিল ।

“উপেন বকৰা স্বৰত নাই নে কি ?”

প্ৰশ্নটো কৰি উঠিয়েই মিষ্টাৰ চক্ৰবৰ্তীয়ে জয়ন্তীৰ মুখলৈ চালে । ধুনীয়া মুখখন চকুত পৰিল ।

“মোজাভ আছে । টকা তুমি শেষেই কবিব পৰা নাই ।”...

“চাহ অনপ আনো ?”

এবাৰ জয়ন্তীয়ে কথাৰ বাজতে প্ৰস্তাব কৰিলে ।

“বাওক নানাগে, বাতি হল ।”

বহাৰ পৰা কমলা থিয় হল ।

“উঠক বাস্ত ।”

কমলাৰ নিৰ্ৰ্বেণলৈকে যেন মিষ্টাৰ চক্ৰবৰ্তীয়েও বাট চাই আছিল । বহাৰপৰা মিষ্টাৰ চক্ৰবৰ্তীও থিয় হল ।—

“এইদৰে ঘঠাৎ আপুনিও শুনাযহি মুলি ভাবিবই পৰা নাছিলো । আনাবেই ভাগ্য ।”

চকুত এটা কটাক্ষ দৃষ্টি, মুখত মিচিকিয়া হাঁহি ।—

“মোবো ভাগ্য কম নহয় । আজি আবহুহে কৰিলো ।

মিছাত বাজ আমনি নাপাব । ...খেছইউ ।”

মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ মুখেদি এটা হাঁহি বিৰিঙি উঠিল। জয়ন্তীৰ ফাললৈ চাই এযোৰ ভীত চকু খিৰ হৈ বল। জয়ন্তীয়ে নিজৰ চকুহুটা আঁতৰাই আনিলে। ... কনলা আৰু মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী লাহে লাহে পোটাণীটোৰ পৰা বাহিৰ হৈ গ'ল।

দেউতা'ক চক্ৰৱৰ্তীৰ পিছৰে পৰা উপেনৰ মন বেগা। — নানা সাংসাৰিক লেঠাৰ বাহিৰেও যোজাৰ লেঠাই আছিল সকলোতকৈ ডাঙৰ। বায়তৰ আৰ্থিক অৱস্থা বেগা, ফচল পোৱা ন'ই। চৰকাৰৰ ৰাজ্যনা এতিয়াও বহুত ৰাকী।

দেউতাকৰ লগে লগেই ঘৰখনৰ নীতি-নিয়মবোৰ বহু সালসলনি হ'ছিল। পুৰণি নীতি-নিয়ম উপেনে বক্ষা কৰিব নোৱাৰিলে।...

আৰ্থিক অসমৰ্থতাৰ বাবেই নগেনৰ দায়িত্ব বিৰণক দিব লগা হ'ল। লগত গ'ল নবীনৰ মাক। কিন্তু উভতি অহা নাই। শেষত কিৰণলৈ জয়ন্তীয়ে চিঠি দিলে। চিঠিৰ উত্তৰ ন'ছিল। ... জয়ন্তীয়ে উপেনক ধং কৰিলে। কিন্তু কোনো বাদান্তৰাদ নকৰি উপেন মনে মনে বল।...

উপেন ঘৰত আছিলহি। কেইদিনমানৰ কাৰণে মাত্ৰ আকৌ যাৰ। সেইদিনা কাছাৰিৰ পৰা উভতি আহি উপেন পিছফালে বহি আছিল। ওচৰত জয়ন্তী থিয় হ'লহি।

“আপোনাক কোৱাই নাই। সিদিনা কনলা ৰাইদেউৰ

লগত ডেঙৰ পিৰিয়েক অনীল চক্ৰবৰ্তীও আহিছিল। বহিবলৈ দিনলৈ ঘৰত এডোখৰ ঠাই নাই। লাজত মোৰ নাক কটা যেন লাগিল। কাণ ভঙা, ঠেং ছিঙা চকী হুখন যেনেডেনে টানি অ'হুৰি আনি সেই ওদামটোতে বহিবলৈ দিলো। ইফালে চাৰি, সিফালে পাচি, বেৰত কটাকানি, ভিভৰত ভেকেটা ভেকেট পোক। .. মোৰ নৰাৰ নিচিনা লাগিল। ডেঙলোকৰ নিচিনা নাহুহ যে আমাৰ ঘৰলৈ আহিছে আনাৰ পক্ষে গেয়ে বৰ ডাঙৰ কথা। ”

মনে মনে শুনি বল। কথা কেইটাৰ উপেনে কোনো উত্তৰ নিদিলে। .. অয়লী উত্তেজিত হৈ উঠিছিল।—

“লোকৰ ঘৰে ঘৰে ইলেকট্ৰিক লাইট, কেন, বন্ধাবঢ়াৰ নামা সবজী। ডুইংকন, বেডি'অৰ কথাই নকও। আৰু আমাৰ ৭ কাণ ভঙা চকী হুখন নান। লাজেই লাগে।...”

“দেখা, এই সকলোবোৰৰে মূলতে টকা। —টেটুলৈকে ধৰি।...”

অয়লীৰ পক্ষে কথাকেইটা অসহ্য হৈ উঠিল।—

“ইমানবোৰ মাটি কেলেই? তাৰে কিছুমান বেচি দিলেই হয় দেখোন।” ..

“কোৱা সহজ। ইমান লৰালৰি কিয়? কিছুদিন বোহাছোন। খাজানাই আঙিলৈকে আদায় কৰিব পৰা নাই।...”

“খাজানাৰ কথা মোক শুনাৰ নালাগে। মাটি বেচি হলেও টকা যোগাব কৰক। মোক টকা লাগে। আপুনি যদি মাটি নেকেচে বই বেচিব।”

উপেন বহাৰ পৰা ধিয় হৈ বাহিৰৰ কালে ওলাই গল।...

জয়ন্তী কান্দু নহল। শেষত, মোজাটল উভতি যোক্তাৰ আগতে এদিন পিত্ত-পিত্তামহৰ দিনৰ আঁত যন্ত্ৰেৰে বন্ধা কৰা মাটি এডোখৰ বেচি উপেনে ফৰ্গলৈ উভতিল। . কষ্ট-পীড়িত, ম্লান এখন মুখ।...

জয়ন্তী আগবাঢ়ি আহিল।

“কিমান পালে, চাওঁ?”

উপেনে কোনো উত্তৰ নিদিলে। কিন্তু তাৰ কাৰণে জয়ন্তী অনপো নিকংসাহিত নহল।—

“অনাবশ্যকীয় মাটি বন্ধাই কি হব, ভালেই হল।”

খাজানাৰ বাকী থকা কিন্তু এটা এই টকাৰ ভিত্তৰৰ পৰাই পৰিশোধ কৰাৰ কথা উপেনে ভাবিছিল। কিন্তু মুখ ফুটাই কবলৈ সাহ নহল। . জয়ন্তীৰ মন্তব্যটোও ভাল নালাগিল। কিন্তু প্ৰতিবাদ কৰাৰ সাৰ্বকণ্ডাও নেদেখিলে। শেষত দুখেৰেদ্বাৰে অভিতুত হৈ গোটেই ধিনি টকা জেপৰ পৰা বাহিৰ কৰি আনি ওচৰত থকা বিছনাখনলৈ দলি মাৰি দিলে।—

“মোক শাস্তি লাগে। তাকে বিচাৰিয়েই পিত্ত-পিত্তামহ দিনৰ মাটিকে বেচিলো। মোৰ টেটুৰ ওৰিালকে ধাব। কিন্তু শাস্তি বিচাৰি ধাব পৰিশোধ কৰাৰ কথাও মই পিছ কৰিলো। মোক আৰু আগলৈ যেন জুলুম নকৰা। এতিয়াই যথেষ্ট হৈছে। এই টকাৰে ডুইংকৰ কৰা, দৰ সাজা, পোছাক কিনা, দলিলাই পেলোৱা, ভোমাৰ ইচ্ছা। মই কোনো প্ৰতিবাদ নকৰো। মোক আৰু কথা শুভনাগ।”

কথাকেইটা শেষ কৰিয়েই খোটাণীটোৰ পৰা উপেন বাহিৰ হৈ গল। কিন্তু কাণত পৰিলহি—

“বাবালাভে বহক গৈ। মই ভাইলৈকে চাহ-জলপান লৈ
যাম। পাকঘৰলৈ যাব নানাগৈ।...”

জয়ন্তীৰ ঐকান্তিক অত্যাধ। কিন্তু উপেন বাবালালৈ
নগল। ...এখোজ দুখোজ কৰি আগবাঢ়ি ওলাই গৈ আলি
পালেহি।...

উপেনৰ লগে লগেই জয়ন্তী খোটালীটোৰ পৰা ওলাই
নাছিল। জয়ন্তীৰ দৃষ্টি আছিল বিহনাখনৰ ওপৰত পৰি থকা
টকাখিনিৰ ওপৰত। .. উপেন বাহিৰ হৈ যোৱাৰ লগে লগেই
বিহনাখনত বহি একান্ত মনে জয়ন্তীয়ে টকা খিনি লেখিবলৈ
আৰম্ভ কৰিলে।...

আলোচনাটো প্ৰথম আৰম্ভ হয় জনকা বৰুৱাৰ ডুইংকমত।
উচ্চ পদস্থ ধনী ৰাজকৰ্মচাৰীৰ সুললী ভাৰ্যা। সহজে দহৰ দৃষ্টি
আকৰ্ষণ কৰিব পাৰে। .. সামাজিক প্ৰতিপত্তি, ৰাজকীয় কচি,
আধুনিক শিক্ষা, দেহভৰা যৌবন, একোৰে অভাৱ নাই। সাধাৰণতে
মাজুহৰ যি কাম্য সকলোৱেই আছে।

মহিলা সমাজত জনকা বৰুৱা বহুতৰে আদৰ্শ। জীয়াৰী,
বোৱাৰী, দুগ-কলেজৰ ছাত্ৰী সকলোৱেই যেন ডেউৰ একান্ত ভক্ত,
গুণ-মুগ্ধ। সুবিধামতে আবেলি-গধূলি দুবিটলৈ আহি কেবাগৰাকী
মহিলাও জনকা বৰুৱাৰ ঘৰতে বহেহি। প্ৰশস্ত ডুইংকম। সেই
অজুপাতেই সাজ-সজ্জা, সুখ-সুবিধা, বহিৰৰ ব্যৱস্থা। লগতে নানা
গন্ধ, ধাঁহি-ধোমালি। চাহ-বিটুট, ফেক, ডকি, চক্লেট, ছুখিয়া,

চানাইৰ প্ৰভুভিও হল অপৰিহাৰ্য্য অঙ্গ বিশেষ।... লাহে লাহে সংখ্যা বাঢ়ি উঠি কোনেও গম ধৰিব নোৱাৰাকৈয়ে অলকা বৰুৱাৰ ঘৰখন মহিলাসকলৰ আবেলি গধূলী জিৰণি লোৱা এখন ঠাই হৈ পৰিল। প্ৰায়বোৰ কথাবতৰাৰ, আলাপ-আলোচনাৰ অলকা বৰুৱা নিজে কেন্দ্ৰ হোৱাত তেওঁ কোনোদিনেই বিবক্তি বোধ নকৰিলে।— কিন্তু মহিলা সকলৰ তুই একে একেঘৰ মানুহৰ ঘৰতে প্ৰতিদিন এই দৰে বহি “আড্ডা” দিয়াত আপত্তি কৰিলে —

“একে ঠাইতে আনি সদায় কিয় বহো? এডোখৰ নিদ্ৰিষ্ট ঠাই ঠিক কৰি লও, সদায় ভাতেটো গোট খামহি।..”

মনোৰমাৰ প্ৰস্তাব। লগে লগেই সমৰ্থন কৰিলে মণিকাই।—

“আমি এঠাইতেই নবহি, আজি এই ঘৰ, কালিলৈ সেই ঘৰ কৰিও দেখোন বহিব পাৰো। নিদ্ৰিষ্ট ঠাই পোৱা টান হব।”

গিৰিজাই প্ৰস্তাবটো সংশোধন কৰিলে। কিন্তু সংশোধনটো সমৰ্থিত নহল। অলকা বৰুৱাই বিৰোধ কৰিলে।—

“গিৰিজাই বুজা নাই। বহুতৰ ঘৰত বহিবলৈকে সুবিধা নহব। কোনো গৃহস্থক আমি আমনি নকৰো। ঘৰ এটাকে বিচাৰক। আৱশ্যক হলে ভাড়া দিবহঁক।”

অলকা বৰুৱাৰ পৰামৰ্শ, আপত্তিৰ ধল কোনেও নেদেখিলে। মনে মনে থাকি সকলোৱেই সমৰ্থন কৰিলে।—

“মণিকা”

অলপ পৰৰ পিছতেই অলকা বৰুৱাৰ মধুৰ কণ্ঠ আকৌ সকলোৰে কাণত পৰিলহি। লগে লগেই সকলোৰে দৃষ্টি মণিকাৰ কালে গল।

“তুমিহে বহি কিবা এটা কৰিব পাৰা...।”

মণিকাৰ নেউতাক ডাঙৰ ঠিকানাৰ। ধনী হুলি খ্যাতি

আছে : দান-দক্ষিণাত মুক্ত-হস্ত । .. ঘৰৰ কম্পাউণ্টো ডাঙৰ ।
 স্কলৰ ঘৰ-দুৱাৰ, সেই অস্থপাতেই ভিতৰৰ সাজ-সৰঞ্জাম । —মূল
 ঘৰটোৰ পৰা কিছু অঁতৰত একাদে এটা দীঘল ছচলীয়া বাহিৰা
 চিনৰ ঘৰ । আগত এখন মুকাল ঘাঁহনি । চৌলটো আগুৰি
 চাৰিওফালে ইটাৰ ওখ এখন পকী দেৱাল । ঘৰটো উদং হৈ
 এনেদে পকা কথা সকলোৱে জানে । —অমকা বকুৱাই
 মণিকাক নাভ দিয়াৰ লগে লগেই সেই ঘৰটোৰ কথা সকলোৰে
 মনত পৰিল ।

“আমি সুবিধামতে আমাৰ ; নিজাকৈ এডোখৰ বাটি আৰু
 এটা ঘৰ কৰি লব পাৰিলেই তোমালোকৰ ঘৰটো এবি দিন ।...”

মণিকা দেউতাকৰ প্ৰথম সন্তান । বিয়াৰ বয়স হৈছে ।
 কিন্তু উপযুক্ত পাত্ৰৰ অভাৱত বিয়া দিব পৰা নাই । যতে ততে
 ছোৱালী দিবলৈকো দেউতাকৰ আপত্তি । ...কলেজলৈকো মণিকা
 অহাযোৱা কৰিছিল । কিন্তু কিছুদিনৰ পৰা পঢ়া-শুনা বন্ধ
 কৰিছে ।—

“আমাৰ নিজা ঘৰ কৰিব পাৰো বা নোৱাৰো, তোমালোকৰ
 আৱশ্যক হলেই আমি ঘৰটো এবি দিন, দেউতাক কৰা ।...”

মণিকা নিৰুত্তৰ হৈ বস ।

“দেউতাকক ডেঙ কলেই জানো হব ?”

“লাগে আমি চুপৰাকীমানো ৰাঙ ।”

“বেয়া নহব ।”

“বেয়া নহব কি, যোৱাই উচিত ।”

“ঠিক কৈছে, যোৱাই উচিত ।”

“এদিন অমকা বকুৱা, পিৰিছা আৰু বনোৱৰা গৈ মণিকাক

দেউতাকৰ লগত কথা পাতিবলৈ ।...”

“মোক নধৰিব । মই যাব নোৱাৰিম । মনোবনা আঁক গিৰিজা গলেই হব । দুয়োজনী মুখখকা ছোৱালী ।”

নিজে যাবলৈ অলকা বকুৱাই আপত্তি কৰিলে ।—

সকলো সিদ্ধান্তৰ শেষত সেই দিনালৈ মহিলাসকল প্ৰকল্প-
চিন্তে ঘৰাঘৰি গল ।....

মণিকাৰ দেউতাকে গোটেই কথাখিনি ধৈৰ্য্যেৰেই শুনিলে ।

“ঘৰে ঘৰে বহি ফুৰাতকৈ এডোখৰ নিশ্চিহ্ন ঠাই হলে অৱশ্যে
ভাল হয় ।— সকলোবোৰ আহিব, কথাবতৰা পাতিব, বংশধৰালি
কৰি ঘৰাঘৰি যাব । কাৰো একো হানি-বিঘিনি হোৱাৰ কথা
নাই । প্ৰস্তাবটো মই ভালৈই দেখিছো ।...”

“আপুনি যদি ঘৰটো দিয়ে হব, নিদিলে আশা নাই ।—
আমাৰ লগতে অলকা বকুৱাও আহিবৰ কথা আছিল, পিছে কিবা
অসুবিধাত আহিব নোৱাৰি, আমাকে পঠালে ।...”

“অলকা বকুৱা ভোমালোকৰ লগত আছে বুলি মোক মণিকায়ো
কৈছে । অলকা বকুৱা আছে যদি ভোমালোকৰ ক্লাব ঘৰ হবই ।
নিশ্চিন্ত হৈ থাক ।—”

“আপুনি ঘৰটো দিলেহে হব, নিদিলে কেনেকৈ হব ? অলকা
বকুৱাই অকলে কি কৰিব ? ”

“বোৰটোতকৈ ভাল ঘৰেই পাবা যদি অলকা বকুৱা এদিন
মিষ্টাৰ বকুৱাৰ লগত ওলাই পাক এটা মাৰে । কোনে ঘৰ নিদিয়াতকৈ
থাকে চাওছনি ।”

মণিকাৰ দেউতাকে হাঁহিবলৈ ধৰিলে ।

“আমাৰ সকলোৰে আপোনাৰ ঘৰটোৰ ওপৰতহে চকু । আনৰ

ওচৰলৈ যাবৰ মন নাই দেখিয়েই আপোনৰ ওচৰলৈ আহিছো। আপুনি ঘৰটো নিদিলে আমি বৰ বেয়া পাম। ”

নাৰীসুলভ কোমল কণ্ঠৰ নিবেদন। মণিকাব দেউতাকৰ হাঁহি উঠিল।—

“বাক, বাক হব দিয়া। ইমানবোৰ ডাঙৰ ডাঙৰ মানুহৰ ঘৰৰ জীয়াৰী-বোৱাৰীৰ কথা নবৰালে জানো ভাল হব ? ”

“আপুনি ঘৰটো দিলেই হল। বাকীবোৰ সুবিধা আমি কৰি লম। ”

“ঘৰটো মেডিয়া দিলোৱেই, বাকী যিনি সুবিধাও ময়ে কৰি দিম যোৱা ভাবিব নালাগে। মোৰেই নামটো হস্তক। মিঠাৰ বকৰায়ো গম পীওক। ”

ঢেক্ ঢেক্ কৰি হাঁহিবলৈ ধৰিলে। মহিলা কেইগবাকীয়েও হাঁহিভ যোগ দিলে।—

“ঘৰটো লেভেৰা হৈ আছে। চাক-চিকুণ কৰি থবৰ দিম। চকী-বেজ যি হুই এখন লাগে, বোৰ থবৰ পৰাই হব, ভাবিব নালাগে। ”

মণিকাব দেউতাকৰ অস্বাভাৱিকভাৱে মহিলা কেইগবাকী মুগ্ধ হল।... অন্তৰত কৃতজ্ঞতা, মনত অপাৰ আনন্দ লৈ ডেউলোক ধৰলৈ উত্তৰিলে।.....

মহিলাসকলৰ ভৎপৰতা প্রশংসনীয়। কেইদিনমানৰ পিছত এখন চাহ-বেলেৰে ক্ৰাফৰ উদ্বোধনী কাৰ্য্য নিৰ্দ্ধাৰিত সময়ত আৰম্ভ হৈ নিৰ্দ্ধিষ্টে সমাপ্ত হৈ গল।— বচা বচা হুই এগবাকী পুৰুষক নিয়ন্ত্ৰণ দিয়াৰ কথা কেইগবাকীমানে ভাবিছিল কিন্তু আম কেইগবাকীমানে আপত্তি উত্থাপন কৰিলে। সহায়কাৰী

কেইজনমান ডেকাৰ বাহিৰে অন্ত কোনো পুৰুষৰ, আন কি মণিকাৰ দেউতাকৰো, সেইদিনাৰ চাহমেলত যোগ দিবৰ সুবিধা নহল । .....

চহৰখনৰ জীৱনত এটা নতুন অধ্যায় আৰম্ভ হল । উদ্বোধনী কাৰ্য্য হৈ যোৱাৰ পিছতো চহৰখনৰ ঘৰে ঘৰে আন সকলো কথা ভল পৰি ক্লাবৰ কথাই মাত্ৰ আলোচনা হবলৈ ধৰিলে । —পক্ষে, বিপক্ষে দুটা বিৰুদ্ধ মত, এটা সংঘাত ।

সভ্যাসকলৰ মাজত উত্তম, উৎসাহ । .. হাতে হাতে বহিদি বহি, সভ্য ভৰ্তিৰ কাগজ । মহিলা সকল ঘৰে ঘৰে গল । ...কোনোবাই কৰিলে সহযোগ, কোনোবাই আপত্তি । কাৰোবৰ লগত হল তৰ্কবিতৰ্ক, — কোনোবাই কৰিলে অগ্ৰিম চুপতি । কিন্তু একোৱেই নিৰুৎসাহিত কৰিব নোৱাৰিলে । ক্লাবৰ কান আগবাঢ়িবলৈ ধৰিলে । .....

সেইদিনা পুৱা দেউতাকৰ নতুন “ডক্ত” গাড়ী খনত উঠি মণিকা জয়ন্তীৰ ঘৰত উপস্থিত হলাহি । লগত মনোৱমা আৰু গিৰিজা । শোৱান খোটানীটোত বহি নতুনকৈ কিৰি অনা কাপোৰ এখনত জয়ন্তীয়ে কিবা কাম কৰি আছিল । ওচৰতে বিজ্ঞানখনৰ ওপৰত মেলখাই থকা এখন মাহেকীয়া ষ্টালী কাকত । চিনেমাৰ অভিনেতা, অভিনেত্ৰী সকলৰ বিবিধকণ্ড নানা ছবি ।

“বাইদেউ”

মণিকাই আৰম্ভ কৰিলে ।

“আমাৰ বাহিৰৰ ঘৰটোতে মহিলাসকলৰ কাৰণে এটা ক্লাব খুলিছো । বহুতে সহযোগ কৰিছে । আপুনিও সভ্য হব

লাগে । .”

জয়ন্তীয়ে প্রথমে একো হুজুিলে । চকুহটা খিৰ কৰি
মণিকাৰ ফাললৈ চাই বল ।

“সময় আবেলি চাৰি বজাৰে পৰা গধূলিলৈকে । মহিলা
মাত্ৰেই সভ্যা হব পাৰে । আৱন্তকীয় চান্দাখিনি অৱশ্যে দিহে
দেই ।...”

“যাকে তাকে সভ্যা কৰাৰ আশাৰ ইচ্ছা নহয় । মহিলা
হব লাগিব তেহে ।...”

গিৰিজাই যোগ দিলে ।

“অন্তৰ্ধানটো নতুন, পা-পইচা একো নাই । বৰ্ত্তমান
দেউডায়ে আৱন্ত কৰাত সহায় কৰি দিছে । লোকৰ
ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি এটা ক্লাব চলিব নোৱাৰে । যি পাৰে
চান্দাও দিয়ক, সভ্যাও হওক আৰু লগতে কাক পাৰে আনি
দিয়ক ।”

“অ, মই এতিয়াহে বুজিছোঁ । এনেকুৱা কিবা এটা হৈছে
বুলি মোক কোনোবাই কৈছিল কিন্তু মই সঠিক হব পৰা
নাছিলোঁ । সঁচাকৈয়ে ভোমালোকে এইটো ভান কাম হাতত
লৈছা । জী-স্বাধীনতাৰ যুগ, আৰি কিয় পিছ পৰি থাকিব ?
মই নিশ্চয় ভোমালোকৰ লগত সহযোগ কৰিব আৰু যি পাবো
সহায়ো কৰি দিম ।”

বনোৱমাই জয়ন্তীৰ ফাললৈ বহি এখন আগবঢ়াই দিলে ।

“যি পাৰে চান্দাও দিয়ক, সভ্যাও হওক ।...”

চান্দা আৰু ভৰ্ত্তি মাফুলৰ নিবিধ দেখি জয়ন্তীৰ মুখ শুকাই
গল । আচলতে ইমানখিনি বন দিবৰ আৰ্থিক অৱস্থা জয়ন্তীৰ

নাছিল।

“চান্দা আৰু ভৰ্ত্তি মাছুৱৰ নিৰিখ অলপ বেছি হোৱা যেন লাগিছে। নাই হোৱা নে?”

“নিদিনা আনি আটাইখন বহি ইয়াকেই ঠিক কৰিছো। যি একেবাৰে দিব নোৱাৰে, তেওঁলোকে কিস্তি হিচাবে দিব পাৰে।...”

“চান্দাৰ নিৰিখ বেছি কৰাবো অথ আছে। যাকে তাকে সভা কৰাৰ ইচ্ছা আচলতে আমাৰ নাই। .. ছাই-ছছাইতিব লেডি সকলৰ কাৰণেহে ক্লাবটো কৰিব খুজিছো। যাকে তাকে নো কেনেকৈ লয়?, আমাৰ প্ৰেছিডেণ্ট হ'ল মিছেছ অলকা বৰুৱা, আপুনি চিনি পায়ৈই। সাক্ষপাৰত তেওঁক বলে পৰা আমাৰ ভিতৰত এজনীও নাই। ...মণিকা ছেক্ৰেটেৰি।”

“কমলা বহিদেউকো সভা কৰিব পাৰে দেখোন।”

“তেখেতৰ লগত আমাৰ ঘনিষ্ঠতা নাই। বৰকৈ হুকুৰে, অলপ পিছপৰা।...”

“মই লৈ যায়, মোৰ লৈতে ভাল।”

জয়ন্তীয়ে দায়িত্ব ললে।

“তেখেত পইচা কেইটাও আনক গৈ আৰু আনাকো কমলা চক্ৰৱৰ্তীৰ তালৈ লৈ বলাক।”

পইচা দিবলৈ জয়ন্তীয়ে টান পাইছিল। কিন্তু নিদিও নোহাবিলে। ভিতৰলৈ সোমাই গৈ অলপ পৰৰ পিছত গাৰ সাক্ষ-পাৰ সলাই কমলা চক্ৰৱৰ্তীৰ ঘৰলৈ যাবৰ কাৰণে ওলাই আহিল।

“আজি এই বিনিম্বে দিলো। বাকীখিনি পিছে পৰেহে।...”

“দিব নাক, লৰালবিৰ কথা ছোৱা নাই।...”

টকা কেইটা মণিকাই সামৰি ললে। ..... মিঠাৰ চক্ৰবৰ্তী ঘৰত নাছিল। কমলাৰ ডুইং কমত জয়ন্তীহও বহিলহি। কমলা পাকঘৰত আছিল। মাগুহ অহা খবৰ পাই ওলাই আহিল। চকু দুটাত ধোঁৱা লগাব চিন।

“পাকঘৰত আছিল নে কি?”

“তাৰ পৰাহে আহিলো। জয়ন্তী বাতিপুৱাই দেখোন।”

“এন্তলোকে কব।”

আলোচনা আৰম্ভ হল।

“মোক নধৰিব। এইবোৰলৈ যাবলৈ মোৰ সময়েই নাই।”

কমলাৰ সাগুনয় অনুৰোধ।

“আপোনালোকেই যদি এইদৰে কয়, তেন্তে ভিৰোভা মাগুহৰ এখন সমাজ কেনেকৈ গঢ়ি উঠিব? আপুনি আপত্তি কৰাৰ কোনো কাৰণ আমি দেখা নাই।”

গিৰিধাৰ নাভত অস্তৰৰ বিৰক্তি ভাব কুটি উঠিল।

“কৈছো নহয় সঁচাকৈয়ে মোৰ সময়েই নাই। অকল-শৰীয়া মাগুহ, তাতে এখন তাঁড়ো লগাই লৈছো। আজৰি পালেই কাপোৰকে বঙ। চাকৰৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি নো ঘৰখন কেনেকৈ এৰি থৈ যাব। তেন্তে ঘৰত নাথাকেই। বাতি কোন পৰত ঘৰ সোমায়হি ঠিক নাই। সময় পালে কেতিয়াবা জয়ন্তীৰ ঘৰলৈকে যাব। সেয়ে মোৰ কুৰা। চিনেমা-থিয়েটাৰ বছৰটোৰ ভিউবড এদিন বা দুদিন, ডাকো কেবাদিনৰে পৰা গুণা-গুণা কৰিছে। লৰা-ছোৱালী দুটাৰ কথা যই নকওঁৱেই।...”

কমলাৰ আপত্তিৰ কাৰণবোৰ কেনেও সংৰ্ধন নকৰিলে।

“বাইদেউ, আপুনি আপত্তি কৰা অন্তায় হৈছে। মই কৰিম কি?”

অয়তীয়ে প্ৰতিবাদ কৰিলে।

“মোৰ অজ্ঞান আপোনাতকৈ কম নহয়। কিন্তু ঘৰখনতকৈ সমাজখন মই ডাঙৰ বুজি ভাবিছোঁ। ভ্যাগ নকৰিলে কেনেকৈ হব? সকলো মহৎ কামৰ ওপৰি ভ্যাগ। তাকে ভাবিয়েই এওলোকৰ লগত মই সহযোগ কৰিছোঁ। ...”

অয়তীৰ লগত কমলা একমত হব নোৱাৰিলে। কিন্তু কোনো প্ৰত্যুত্তৰো নিদিলে। অয়তীৰ মুখলৈ চাই হাঁহিবৰ চেষ্টা কৰিলে মাত্ৰ।... নিৰাশ হৈ অয়তীহঁত ওলাই আহিবলৈ বাধ্য হল।...

“মাহুহজ্জনী দেখোন কিবা! গিৰিয়েকৰ দেখোন বিপৰীত! মিঠাৰ চক্ৰবৰ্তী নো এওঁৰ লগত কেনেকৈ খাপ খাইছে?”... মনোৰমাই মন্তব্য কৰিলে।

“খাপো ৰোৱা নাই, সবিত্ত পৰা নাই। লাগি আছে।” অয়তীয়ে যোগ দিলে। ..

—দিন আগুৱাই গল। .. ক্ৰান্তিলৈ অহা যোৱা কৰি অয়তীৰ জাল লাগিল। বচা বচা কেইগৰাকীমান মহিলাৰ এখন সমাজ। সকলোৱেই মুকলিৰুৱীয়া, স্বাধীন। ...দেখাত সকলোৰে আৰ্থিক অৱস্থা সমান। কোনো কাৰোতকৈ হীন নহয়। সাজ-পাৰ, চলন ভূষণ, আচাৰ-ব্যৱহাৰ সকলোৰে একে। প্ৰত্যেকৰে ঘৰে ঘৰে চাকৰ, কেচুৱা লবলৈ আৱা, ডাঙৰ বোগাৰ দিকলৈ বান্ধনি। ...মহিলাসকলৰ বহুডৰ তুলনাত অয়তীৰ আৰ্থিক অৱস্থা কিছু দুৰ্বল হলেও অয়তী নিজে হতাশ নহল। বাকী বোৰৰ দৰেই ক্ৰান্তিৰ গৰ্জি তুলিবৰ কাৰণে অয়তীও উঠি পৰি লাগিল।...

“শাওৰিক পৰিশ্ৰমৰ কাৰণে অলপ খেলধেমালিৰ ব্যৱস্থা কৰা যেয়া নহব যেন পাওঁ । দিনটো ঘৰত বহি থাকি ভাঙেই হঠম নোহোৱা হৈছে ।”

“কেনেকুৱা ব্যৱস্থা নো কৰিব খোজে ?”

“টেনিচ, ফুটবল হোৱা টান । ঘৰটোৰ আগত মুকলি ঘাঁহনি ডাঙা আছে । আমি আন নহলেও, অনায়াসে বেদ-মিষ্টনকে খেলিব পাৰো । —আন আৰু কিবা কৰিব পৰা থাকিলে ভাবক ।..”

“টেনিচ-ফুটবল টান বুলি নকৰ । ভিৰোভা মাজুহ এই বোৰতো পিছ পৰি থকা নাই ।”

“এইবোৰৰ কাৰণে আমাৰ অসুবিধা আছে । ভিৰোভা মাজুহে নোৱাৰে বুলি মই কোৱা নাই ।”

“টেনিচ-ফুটবলৰ কাৰণে অৱশ্যে অসুবিধা আছে । বেদমিষ্টন কিন্তু সহজেই হব । কৰ্ট এখন, বাঁহতুডাল, নেট এখন, বেকেট চাৰিখন, কক দুটামান । অলপ পইচাৰ কথা ।...”

“জোখ-বাফবোৰ কোনে ঠিক কৰি দিব ?”

“এওঁ বৰ কথাটো ভাবিছোঁ ! জোখ-বাফ কথাটো নো কি কাম । যেই সেই ডেকালৰা দুটামানক কলেই আনন্দ মনে কৰি দিবহি । বণিকাৰ ককায়েকহঁতেই দেখোন আছে ।”

“আজি কালিৰ ডেকা লৰাবোৰ আগবোৰতকৈ বেলেগ । আগৰ দিনৰ মাজুহ ভিৰোভা মাজুহ বুলিলেই সাতৰাশিৰ বাহিৰ । পিছে সেইদিন কাল আৰু নাই । ভিৰোভাবোৰো যে মাজুহ, সিহঁতকো যে লেখত লব লাগে সেই কথা আজিকালিৰ ডেকাহঁতে বুজিছে ।.. ”

“ভেঙ্গে মণিকা আৰু গিৰিজায়ে দায়িত্ব লওক। মণিকা শুনিছা নে নাট ?”...

“শুনিছো। আমি কঠিন কৰাৰ দায়িত্ব লনো। বাকীবোৰ কিনিবলৈ মাত্ৰ পইচাৰ যোগাৰ কৰক।”

“পইচা হব, মন থাকিলেই সকলো হয়।”

* * * * *

ক্লাব চলিবলৈ ধৰিলে।... টেবুল, চেয়াৰ, তাঁচ, পাশা, লুডু, খবৰৰ কাগজ, হাৰমণিয়াম, এড্ৰাক, বেহেলা, মহেকীয়া কাকত, খেল-ধেমালি, ২৭-বহুটচ, ক্লাব অফ ১৫ উঠিল। মাজে সময়ে হয় চাহ-মিঠাই, আলাপ-আলোচনা, প্ৰস্তুত গ্ৰহণ। লগে লগে চলিল সভাৰ সংখ্যা বঢ়ে বঢ়ে চেষ্টা।... নিয়মিত সময়ত সভা সকল উপস্থিত হয়গৈ। হাতত বেদমিষ্টন বেকেট লৈ গ'য় কোনোবা, হাতত ভেনিটি বেগ ওলোমাই সুসজ্জিত হৈ যায় আন কিছুমান।...
.....কোনোবা অকলে, কোনোবা লগেৰে। এটা নতুন কথা। কোনোবাই কৰিলে আগতি, কাৰোবাৰ পৰা পালে সমৰ্থন। বড়ানৈক্যৰ মহেদিয়েই দিন আগবাঢ়িবলৈ ধৰিলে।...

* * * * *

মিঠাৰ চক্ৰবৰ্তী আৰু কৰলাৰ লগত জয়ন্তীৰ সৌহাৰ্দ্য বাঢ়ি উঠিছিল। সভাৰ সময়ত কৰলাক লগত লৈ মিঠাৰ চক্ৰবৰ্তী প্ৰায়ে জয়ন্তীহওৰ ঘৰত উপস্থিত হৈছিলহি।

...জয়ন্তী নিজেও ভেঙেলোকৰ ঘৰলৈ যায় : হঠাৎ কেতিয়াবা

কমলা অধিক নোড়াবিলে নিষ্ঠাব চক্রবর্তী অকলেই ওলালিহি । ..
বনিষ্ঠা বড়ি উদ্ভাষ নগে লগেই আলাপ, কথা, বিজ্ঞা সকল
কহি আহিছিল ।—

সেইদিনা জয়ন্তীক ঘরত নালাই, জয়ন্তীক অশেষা কহি
নিষ্ঠাব চক্রবর্তী অকলেই ভূমিকমত বহি বস । হাতত এটা
চিপাবেট । ধোঁরা উবি আছে । কিন্তু কুইল লিখ নাই ।
সম্মুখ বসনলৈ চাট কিম্বা এটা ভাবি আহিল ।

“দেউতা দেখোন, কেতিয়া আহিছ ? আইদেউ নাই ।”

চাকৰ এটা ওলালিহি । নিষ্ঠাব চক্রবর্তী যেন চক্ খাই
উঠিল ।—

“বহুতপৰ বহিলো, যান্তি হবলা ।”

“কিয় যান্ত, দেউতা, বহক ।”

“দেউতাবো নাই হবলা ?”

“দেউতা দেখোন মোকাত্তেই আক ।..”

খবৰটো নতুন নহয় । কিন্তু গৃহস্থৰ খবৰ বকবিলে কোণত
অশোভন হয় বুলি ভাবিয়েই গল্পটো কবিতিল ।

“অশুনি গলেগৈ আইদেউত আশাৰ খং কবিল ।”

নতুন চাকৰ । জয়ন্তীক একান্ত অঙ্গুত । নিষ্ঠাব চক্রবর্তীখো
ভক্ত, মাঝে-সময়ে বক্ জিহ পায় ।...

অকলে বহি থাকি ভাল বলগা হৈছিল । হাতত বড়ীটোলে
চালে । ন বাধি গল । ...বনটো অনিশ্চিত হৈ পৰিল । ওচৰতে
খোঁরা দাবী চিপাবেটৰ চিন্ধুটোৰ পৰা চিপাবেট এটা উলিয়াই
আনি, অশুনি কহিলেই আশাৰ কহিলে । ..

হঠাৎ এবাৰ বাহিৰৰ পৰা অহা কাবোৰাৰ ভবিৰ ভোডাৰ শব্দ কাণত পৰা মাত্ৰকে মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী পোন হৈ বহিল।

“ইস, আপুনি বহিয়েই আছে? চাহ-তাহ কিবা খালে নে নাই? মোৰ বহুত পলম হল।”

হাতৰ ভেনিটি বেগটো হুয়োটা হাতেৰে বুকুত হেচি ধৰি—
ওচৰত জয়ন্তী থিয় হনহি।...

জয়ন্তীয়ে পিকি একা আন্ধিৰ সাত্ৰ-পাৰ আনদিনজটক মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীয়ে বেলগ দেখিলে।

গোটেই শৰীৰ ঢাকি পাতল বাসন্তী বঙৰ এখন চিন্ধব শাৰী।
বাঙ হাতৰ ঠাৰিত এটা সোণৰ ঘড়ী। কাণত নতুন পোটাৰ্ণৰ দীঘল
ডাঙৰ এযোৰ সোণৰ ইয়েৰী। মূৰটো পৰিপাটি। ধুনীয়া গলধনটো
ঢাকি ধোপাটো ওলমি পৰি আছে। লিপষ্টিক, কজৰ চিন নাছিল
কিন্তু মুখখনত ব্যৱহাৰ কৰা পাউদাৰৰ গোন্ধ ভেতিয়াও সম্পূৰ্ণ
আঁতৰা নাই। জয়ন্তী খোটালাটোত ভৰি দিয়াৰ লগে লগেই
সুগন্ধত গোটেই খোটালাটো মলমলাবলৈ আৰম্ভ কৰিলে।

ইলেকট্ৰিক লাইটৰ পোহৰত অসামান্য ৰূপ ধৰি মিষ্টাৰ
চক্ৰৱৰ্তীৰ আগত জয়ন্তী জ্বলিকিবলৈ ধৰিলে। ৰূপৰ চমক
লাগি মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ চকু দুটা জাপ খাবৰ উপক্ৰম হল।..

জয়ন্তীৰ লগতে সোমালহি এজন হাট-পুট সূত্ৰী ডেকা।
অচিনাকি মুখ, মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ ভাল নানাগিল। .. চকুৰ ওপৰত
সোণালী ফ্ৰেমৰ চুছমা। গাও আধুনিক ধৰণৰ এটা ছাৰ্ট, ককালত
দায়েী ভেলভেট কাপোৰৰ এটা ক'লা ল'পেট। মূৰ চুলি
বেকব্ৰাছ কৰা। .. ডেকাজনৰ ফালে চাই থাকিবলৈ যেয়া পাই
মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীয়ে মুখখন আঁতৰাই আনি অইন একালে চাই বল।..

“মই যাওঁ। আজি অহাৰ সময়তেই কানিলৈকো আহিম।
বেদি হৈ থাকিব।...”

“আহিবা। কামটো হাতত লনো যেতিয়া শেষ নকৰাকৈ
মাজ বাটতে নো কেনেকৈ এৰা?”...

ডেকাজন ওলাই গল। জয়ন্তী আৰু ডেকাজনৰ মাজত হোৱা
কপোপকথনৰ অৰ্থ মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীয়ে বুজিলে। এই বিষয়ে
জয়ন্তীক প্ৰশ্ন কৰা ভদ্ৰন্নোচিত নহব বুলি ভাবিয়েই মিষ্টাৰ
চক্ৰৱৰ্তীয়েও মনৰ কোতুহল দমন কৰিলে।.....

হাতৰ বেগটো মেজ এখনৰ ওপৰত নমাই থৈ মিষ্টাৰ
চক্ৰৱৰ্তীৰ ওচৰত থকা চকী এখনত জয়ন্তী বহিলহি। দুখত
এটা মিচিকিয়া হাঁহি। মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ চকুৱে চকুৱে পৰিল।...

“আপোনাৰ আৰ্টিষ্টিক টেষ্ট যো বহুতলৈকে ওখ খাপৰ আজি
প্ৰমাণ পালে।”

মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ চকুৱে মুখে হাঁহিব এটা আভাস।

“কিহু গম পালে?”

প্ৰশ্নটিত জয়ন্তীয়ে প্ৰশ্ন কৰিলে।

“আপোনাৰ আজিৰ পোছাকত। ইয়াৰ আগেয়ে ইমান নিখুঁত
ৰূপত আপোনাক দেখা মনত নপৰে। এজন মাহুৰৰ আৰ্টিষ্টিক
টেষ্ট বুজিবৰ অসম্ভৱ উপায় হল, তেওঁ ব্যৱহাৰ কৰা সাজ-পাৰ।
এইটো আচলতে কালচাৰৰ কথা।...”

মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী চোকাখনত আঙুলি বহিছিল। ভাবাবেশত
চকু দুটা যেন আধা জাপ ধোৱা।...

জয়ন্তী বিহ্বল হৈ পৰিল। এতদূৰ দিবলৈ হঠাৎ কোনো
কথা বিচাৰি নাপালে।...

“আপুনি কি দেখিলে কম নোৱাৰো। কম দামী এখন দামী, সাধাৰণ এযোৰ জোতা, সেই বকমেই বাকানোৱো। বহুতৰ চকুত যোৰ-ভেটিটি খেগটো খুব অৰ্জিনেৰী। বড়ীটো অৱশ্যে দামী। কম দামৰ বড়ী লব নাগায় বুলিয়েই।... অলকা-বকৰাক দেখি আপুনি এই বক্তব্য কৰা হলে এই অৱশ্যে মানিবলৈহেঁওন। কিন্তু মোৰ ক্ষেত্ৰত এই ‘মত’ স’চা নহয়।...”

“পোছাক দামী হলেই নহয়। কাপোৰৰ বং, ডিজাইন বেয়ে সেয়ে বাচিব নোৱাৰে। এইটো টেব্ল’ৰ কথা। অকল বং-ডিজাইন থাকিলেই ‘নহব’, কাপোৰ পিছৰশু জাণিব লাগিব।.....”

“অলকা-বকৰাক আপুনি নিশ্চয় দেখিছে। ভেঙ কাপোৰ কেনেকৈ পিন্ধে বন কৰিছে নে? ভেঙ কাপোৰ পিন্ধা ধৰণ-টোয়েই-বেলেগ। আজিকালি প্ৰায়বোৰেই ভেঙকেই অনুকৰণ কৰে। নহব নো কিয়? এই বিষয়ে ভেঙ যথেষ্ট চিন্তা কৰে। কিঙাপ-লক্ষ্য তিনি পঢ়া-শুনা কৰাৰ কথাও জানো।”

জয়ন্তীয়ে মন্তব্য কৰিলে।

“ভেঙেৰ কথা এই আলোচনা কৰা নাই। আপোনাৰ নিজৰ কথাহে কৈছে। ‘স’চাকৈয়ে আজি আপোনাক কম ভাল দেখিছে। ‘বই মিলে শিল্পী’ নহয়, কিন্তু কোনোনা ‘আৰ্টিষ্টে’ আজি আপোনাক পোতা হলে, আপোনাৰ ছবি ‘সকলক’ মাৰাকিল হেঁওন।...”

লক্ষ্য যুৰুত নিজৰ প্ৰশংসা ‘সকল’ ‘হুৰ্গিনাৰক’। জয়ন্তীয়ে হাঁহিবলৈ ধৰিলে।

“আপুনি ক’লাই কৈছে...”

“বুঠেই নহয়।...”

— “আইদেউ...”

চাকৰী এজনী সোমাই আহিল।

“বাপধনে আজি বৰ আৰম্ভি কৰিলে। আপোনাৰ বিচাৰি কান্দি কান্দি ঠাৰ হল। শেষত কান্দি কান্দি স্তলগৈ। পায়ে যদি কিবা বুজাওকহি।”

অহেতুক ভুলন, অকল অনধিকাৰ প্ৰবেশেই নহয়। জয়ন্তীয়ে বিবক্তি বোধ কৰিলে।

“উইভক বখোৱাৰ পৰা মোৰ দেখিছো একো লাভ হোৱা নাই। লৰাটোকে যদি ফুচুলাই বখাব নোৱাৰিলি, ডেখে আন কি কাম কৰিবি?”

চাকৰীজনী ছোৱালী মানুহ। গৃহকৰ্মৰ ঋং দেখি জৰ খালে। জয়ন্তীৰ কথাৰ কোনো উত্তৰ নিদি বনে বনে বল।...

“ভাত হল নে, নাই হোৱা?”

জয়ন্তীয়ে প্ৰশ্ন কৰিলে।

“নাই হোৱা।”

“নাই হোৱা?”

মাতটো জয়ন্তীয়ে মিহি কৰি বখাব নোৱাৰিলে। হাতৰ ফড়ীটোলৈ চালে।

“বাতি দহোটা কঢ়ালৈকে যে ভাত হোৱা নাই, ক’তহে ইয়ান পৰ কৰিছিলি কি?”

“অজাকৰ পৰা খুৰি আহোতেই পলম হৈছে। অহতো থাক-গীতিকা একো নাই।—”

জয়ন্তীৰ ঋং উঠিল।—

“বনে বনে থাক। একত-বাই গীতিকা কিছুমান পুজিছে।”

ইমানবোৰ মানুহ থাকোভেও লৰাটো লম্বোণে থাকিব লগা হ'ল।
পৰ যে পৰ। মাকজনীৰ নিচিনা কেনেকৈ হবিহঁত !...”

ক্ষন্তেকলৈ গোটেই খোটালাটো নিস্তক হৈ পৰিল। কাৰো
মুখত কোনো কথা নাই। চাকৰণী ছোৱালীজনী আঁতৰি গ'ল।

“আমাৰ ক্লাব এটা হোৱাৰ কথা আপুনি জানে নহয় ?
তালৈ যোৱাৰ এটা নিয়ম কৰিছো। তিবোতা মানুহক ল'গেও
দিয়কছোন। মোৰ নো নিহুৰ কিটো আছে ! এখন সমাজৰ
কথা। দহ-বাৰ গৰাকী মানুহ গোট খাই বং-ধমালি কৰে,
কথা পাতে। চিনাকি নথকাৰ লগত চা-চিনাকি হৰাৰ সুবিধাও
হয়। কিন্তু ঘৰৰ অৱস্থা যদি এনেকুৱাই হয়, সেইবোৰলৈ
কেনেকৈ যাব ? এনে গোলাম হলো নে ? অকস্মিক ঘৰত
নহওঁতেই লৰাৰ লম্বোণ হ'ল...।”

জয়ন্তীয়েই নিস্তকতা ভাঙিলে। মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী নিকন্তৰ
হৈয়ে ব'ল। জয়ন্তীৰ কথাকেইটাৰ সন্তোষতাই যেন বিচাৰ
কৰিছিল।

“কিমান নো ঘৰখনতেই সোমাই থাকিব ?”

জয়ন্তী উত্তেজিত হৈ উঠিছিল।

“আমাৰ নিচিনা একোজনী একোজনী তিবোতাই মতাকো
চেৰ পেলাইছে। আগৰ দৰে গেৰাবী খাটি বোৱাবো ভাত খোৱা
সুগ গৈছে।”

মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী নিমাত হৈয়ে ব'ল। কিন্তু মুখত এটা হাঁহি
বিৰিঙি উঠিল। হাঁহিৰ অৰ্থ বুজিবলৈ জয়ন্তীয়ে চেষ্টা নকৰিলে।...

“কমলাবাইদেউৰ ওচৰলৈকে মানুহ আহিছিল। ময়ো
গৈছিলো। শিছে ক্লাবৰ সন্তোষ হবলৈ বাইদেৱে আপত্তি কৰিলে।

ঘৰত হেনো অসুবিধা হ'ব। ডেখেঙৰ নো কি অসুবিধা হ'ব পাৰে, আমি হলে সুবুজিলো। .”

“মই জানো। ডেঙ এইবোৰলৈ নাযায়। মই বেয়া পাওঁ। এসময়ত যুজিলো। পিছে দেখিলোঁ যুজি আচলতে লাভ নাই। আজি কালি এৰি দিছো। সকলৰ সাতান-পুকখীয়া মনৰ ভাববোৰ এতিয়াও আঁতৰা নাই।...”

“সকলৰ ভাববোৰ সঁচাকৈয়ে এৰা টান। —মই নিজেই গম পাটোছো নহয়।”

“ডেঙক লৈ মোৰ মজিলেই হৈছে। —মি অকণমান দেখিছে। সও বেন নোৱাৰাতহে, মোৰ লগত একেখন গাড়ীতে যায়, অথচ মই গাড়ী চলালে মোৰ লগত ফ্ৰণ্ট ছিটত নবহোঁহ। লাভ লাগে হেনো। পিছৰ ছিটত অকলেই বহিব।...”

“ডেখেঙ অলপো ফৰওয়ার্ড নহয়। লাভটোও বেছি। লৰা-ছোৱালী দুটা আৰু ধৰখন। অইন চিন্তা আৰু নাই। আপোনালৈ চাই কমলা বাইদেউক লৈ সময়ত আপুনি মজিলত পৰা একো আচৰিত নহয়।”

“মজিলত পৰিছোৱেই। মোৰ লগৰ বাকীষোৰ অফিচৰ বেনেটক ফুৰে, মই নোৱাৰো। সময়ত মই লাভেই পাওঁ। আপুনি বিশ্বাস কৰিব নে, মোৰ বন্ধু-বান্ধৱৰ বহুতৰ লগতেই যে আজিও ডেঙক চিনাকি কৰি দিব নোৱাৰিলে? ডেঙৰ লাভ লাগে হেনো। কিন্তু ডেঙৰ ব্যৱহাৰত যে মই লাভ পাওঁ, সেইটো হলে সুবুজে।...”

মিঠাৰ চক্ৰবৰ্তীৰ কঠিনৰত অস্তৰৰ দিবাক্তি ভাব যেন ফুটি উঠিল।...

“কি কবিক, এইবোম কপালৰ কথা । .”

“ঠিক কৈছে, কপালৰ কথা । কিন্তু তেওঁৰ তুলনাত আপোনাক হলে ভাবিক নকৰি নহৈ নোৱাৰিছো । আজি কালিৰ দিনকালৰ লগত সন্মানে যাব পাৰে বুলিয়েই আপোনাক মোৰ খুব ভাষা লাগে ।”

মন্তব্যটো শুনি ক্ষয়তীয়ে তৃপ্তি বোধ কৰিলে ।

“দিকে মোৰ লেঠাৰ অন্তট নাই । আজি মোৰ অৱস্থাতো দেখিলেই নহয় । তাতে কালিলৈ মাতি গৈছে । এখন সমাজৰ কথা নৈগে নো থাকে কেনেকৈ ?”

ডেকাখনক দেখাৰে পৰা ডেওঁৰ বিষয়ে সবিশেষ জানিবৰ কাৰণে মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ কোড়ুল হৈ আছিল ।..

“এই ডেকা বাহুহৰ্ষন কোন ? নহৈ দেখোন চিনি পোৱা নাট ।”

“ইয়াতে থাকে । নাচ-গানৰ মাঠৰ । সময়েই নাই, খুব নাম । আজি ছোৱালীবোৰক লৈ ডেবাইটি বো এটা কৰা কথা ভাবিছো । এওঁৰেই নাচ-গান শিকাউছে । যথিকা আৰু মিছেছ খাইকীয়াৰ গান শিকায়ৈ আছে । আনৰ ডেবাইটি বো হৈ গলেই ময়ো শিকিবলৈ আৰম্ভ কৰিব কুণ ভাবিছো । বেয়া হব নে ?”

খুবত বিচিকিৰা এটা হাঁহি । মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ চকুয়ে চকুয়ে পৰিল ।...

“বেয়া ? বেয়া হক কিন্তু ? নাচ-গান শিকিব বহন আপোনাৰ এতিয়াও আছে । বুঢ়ী ডিবাডাকে শিকা দেখিছো । বিলম্বত বহুত বিকোআৰ এইটোৱেই হল উপাৰ্জনৰ বাট... ।”...

জয়ন্তীয়ে নিজে আনি মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ হাতত একাপ চাহ
দিলেহি ।... ..

“মই পৰাপক্ষত যসময়ত চাহ নাখাওঁ । আপুনি দিয়া
বুলিহে খালে ।... .. ৰাতি হল । মই যাওঁ । কালিলৈ ভেস্তে
নাহো, কি কয় ?”

“নাহিব কিয় ?”

“আপুনি জানো ঘৰত থাকিব ?”

“নাথাকিলোৱেই বা ! ঘৰখনতো থাকিব ! পলম কৰি আহিব ।
অলপ সময় লাগে বহিবই ।... ..”

“খেও ইউ, আহো দেই ।”

মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী বাহিৰলৈ ওলাই আহিল । ... .. লগে
লগেই বাহিৰত পোহৰ পৰিবৰ কাৰণে চুক এটাও থকা
দুইছটো জয়ন্তীয়ে টিপি দিলেহি ।... ..

* * * * *

সেইদিনা বতৰ ডাংবৰ । কিছু সময়ৰ আগতে একাক বৰষুণ
হৈ গৈছিল । মাত্ৰে মাত্ৰে দুই-এচাতি চেচা বতাহ, কিছু ভাবৰ
ভাব ।... ..

অভ্যাসমতেই যেন দুই এগৰাকীকৈ সভ্যাসকলৰ প্ৰায়বোৰেই
ক্লাবত উপস্থিত হলহি । সকলোৰে শেষত ওলালহি অলকা বৰুৱা ।
আগে পিছে অলকাৰ পলম নহয় ।... ..

“আজি টাইম বৰখাব নোৱাৰিলে, বাইদেউ । ইউ আৰ লেট ।
আগলৈ আনক ঋং নকৰিব ।...”

মণিকাৰ মাত ।

“আজি কেল মাৰিলো দিয়া । কিবা এটা বসান কথা

সেবপাকও পৰি সোনকালে আহিবই নোৱাৰিলে। মিষ্টাৰ কাকজি লগত বহিলে গল্পৰ শেষেই নহয়। ইটোৰ পিছত সিটো। ....”

“পিছে বসৰ ভাগ এতিয়া আমাক দিব নে নিদিয়ৈ?”

গিৰিজা ওচৰ চাপি আহিল। লগে লগেই আহিল জয়ন্তী, মনোৰমা, মণিকা। নিজৰ নিজৰ চকী কেইখন টানি আৰি অলকা বকৱাক আগুৰি আটাই কেইগৰাকী বহিলহি। মিছেছ ভূঞা আৰু মিছেছ শইকীয়া অলপ দূৰত কিবা এটা খেলি ব্যস্ত আছিল।

“বাইদেউ, আমাকো ভাগ দিব। কি কয় অলপ ডাঙৰকৈ কৰ।

“ডাঙৰকৈ কোৱা কথা নহয়। যদি শুনিব খুজিছাহঁত ওচৰলৈ আহ। ....”

গোপন কথাৰ মায়াজাল এবাই আঁতৰি ফুৰা বোধহয়, টান। খেল এৰি মিছেছ ভূঞা আৰু মিছেছ শইকীয়া অলকা বকৱাক কাষ পালেহি।

সকলোৰে অস্বস্তি কোতূহল, মুখত উদ্বিগ্নতাৰ চিন। অলকা বকৱাক মুখলৈ চাই আটাই কেইগৰাকী নিৰ্বাক হৈ বহি ব'ল। —ভেঙলোকৰ উদ্বিগ্নতা লক্ষ্য কৰি অলকা বকৱাক হাঁহি উঠিল।

“পৰ-নিশা শুনিবলৈ আটাইখনেই দেখিছো ব্যাৰ। এওঁ-লোকে যে খেলকে এবিলে। পৰৰ কথা বৰ মোৱাদ, নহয় নে?”

“পৰ-নিশা, নে জয়-গান, আপুনি দেখোন একোকে কোৱা নাই। আপোনাৰ মুখত পৰৰ গুণ-গৰিমাৰ কথা শুনিবলৈহে আমি আহিছোঁ, নিশা নহয়। কি হৈছে কওকছোন, বাইদেউ, পলম কৰিছে কিয়?”

মণিকাই খবৰৰ লগালে।

“ভেনেই নাক কাণ কটা কথা। কবলৈকে যোব লাজ লাগিছে। দেশ নষ্ট হল। এই দেশত থাকিব নাপায়।.....”

নিজৰ ভাৰত ক্ষন্তেকলৈ যেন অলকা বকরা উদ্ধৱ হৈ পৰিল।

“আজি মিঠাৰ কাকতি আৰু মিছেছ কাকতি আমাৰ ঘৰলৈ আহিছিল। প্ৰায়ে তেওঁলোক আহে। আমাৰ ঘৰলৈ নাহিলে কুৰিবলৈ যাবলৈ তেওঁলোকৰ মাহুহেই নাই। যাৰে ডাৰে ঘৰলৈ নো যায় কেনেকৈ.....?”

হঠাৎ কথা কোৱা বন্ধ কৰি মণিকাৰ ফাললৈ চালে।

“মণিকা, মনত পৰোভেই কৈ থও। মিছেছ কাকতি আমাৰ ক্লাবৰ সভ্য। হও বুলিছে। আজিয়েই আহিলহেতেন পিছে কিবা কাপোৰ এটা বিচাৰি কোনোবা দোকান এখনলৈ যাব লগা হ'ল, আহিব নোৱাৰিলে। এদিন, সোনকালেই বহীখন লৈ যাব। বেছ, আপ-টু-দেট। সংসাৰৰ বহুত খবৰ জানে। তেওঁক ফাঁকি দি সাৰি অহা টান।.....”

“আচল কথাটো আহক।”

কোনোবা এগৰাকীৰ অসহ হৈছিল।

“বৰাছোন। ইমান অধৈৰ্য্য হৈছা কিয়? বই কৈ যাও নহয়। ..... মিছেছ কাকতিৰ পৰাহে আজি কথাটো শুনিলো। প্ৰথমে বই বিশ্বাস কৰিবলৈকে টান পাইছিলো। পিছত মিঠাৰ কাকতিয়েও যেতিয়া সমৰ্থন কৰিলে, তেতিয়াহে সন্দেহ দূৰ হল।”

“আপুনি ধীৰল কৰিছে, বাইদেউ।”

গিৰিজাই আপত্তি জনালে।

“গিৰিজা অধৈৰ্য্য নহবাছোন। সাবদা মাঠৰণীক খুব চাৰ্টিফিকেট দিছিলো নহয়। ক্লাবৰ সভা হ'ম বুলিও যে নহল, মনত আছে নে নাই?”

“আছে, আছে, কেইদিন ঘূৰালে আমিহে জানো। চাৰ্টিফিকেট কি বুলি দিছিলো পাহাবলো নহয়, বাইদেউ।”

“শুনা, শুনা, তোনালোকৰ সাবদাৰ কথা শুনা। আচলতে সাবদা খুব টেণ্ডৰ। বিয়া, বিয়া কৰি ঘৰতে বতী হল। দিঙতাও নহল, নিঙতাও নোলাল। বুঢ়া মুখখন পাউদাৰ-ক্ৰীমেৰে লেপি পুচি ডেকা লৰাৰ চকু বোৱাটক পোছাকটো পিন্ধি, ছাতি ঘূৰাই ঘূৰাই হুপৰীয়া যায় কুললৈ, শুকান, টোটোৰা পৰা মুখখনৰ আচল ৰূপটো লৈ ঘৰলৈ ঘূৰি আহে আবেলি। বাতিৰ কথা অৱশ্যে জনাবোৰেহে কব পাৰে। আমি হলে একো নাজানো।

..... শুনাত বহুত কথা। সেইবোৰ আলোচনা নকৰাই ভাল। আলিয়েদি যায়, আলিয়েদি আহে কিন্তু চকু আলিবাটত নাথাকে। কাক বৰশীত লগাব পাৰে সেইটোৱেই তাইৰ চিন্তা। চকু ঘূৰিয়েই আছে। এবাৰ ইফালে, এবাৰ সিকালে। পিছে, চকু থকা কোনো মানুহকেই তাই বৰশীত লগাব নোৱাৰিলে। ..... ডেকা লৰাক হাত কৰিবলৈ হেনো জাপে জাপে চিঠি। কাৰোবাক দিলে বিয়াৰ প্ৰস্তাৱ, কাৰোবাক হিয়া-ভঙা হুমুনিয়াহ, কাৰোবাক প্ৰেম কাৰোবাক দেখুৱালে আশ-হতাৰ ভয়। দুই একক বোলে পইচাও যাচিলে। অৱশ্যে বিয়াৰ প্ৰস্তাৱ দিহে দেই.....।”

“সঁচাই নে? নহয় হবলা।”

জয়ন্তীৰ সন্দেহ হৈছিল। আচলতে গোটেই আলোচনাটো জয়ন্তীৰ ভাল লগা নাছিল।—

“পবৰ মুখৰ কথাহে মই কৈছো, নিজে কিবা চাই আছিলো
গৈ নে।”

জয়ন্তীৰ মন্তব্যটো অলকা বৰুৱাই সহিব নোৱাৰিলে।—

“বাধা নিদিব। বাইদেউ, কৈ যাওঁক, শুনি ধুব ভাল
লাগিছে।”

গিৰিজাৰ অনুবোধ।

“টকা যচা কথাটো অৱশ্যে ময়ো বিশ্বাস কৰা নাই। বাক-
বাপেকৰ অৱস্থা কি জানোৱেই। কুল-মাষ্টৰণী এজনীয়ে ইমান-
বোৰ টকাই বা পাব ক’ত। যি কেইটা পইচা পায় তাৰে
তাইৰ পাউদাৰ-ক্ৰীমৰ, গাছ-পাৰৰ খৰছটোৱেই বাহিৰ হয়নে নহয়,
সন্দেহ। এইটো জাল পেলোৱাৰহে কিবা বুদ্ধি যেন পাইছো।
কোনোবা জালত লাগেহি যদি লাগকহি! শেষত সেইটোও
যেতিয়া নহল, নিজেই বাহিৰ হল। .....ছিঃ, ছিঃ ছিঃ, !.....”

অলকাৰ চকুৱে মুখে এটা ঘণাৰ ভাব ফুটি উঠিল।—

“আজি শুনিলা যোৱা বাতিৰ পৰা হেনো সাবদা নাষ্টৰণী
ঘৰত নাই। বিচাৰিও কোনো যোৱা নাই। কলৈ গৈছে, কাৰ
লগত গৈছে পেটে পেটে সকলোৱেই জানে। যাত্ৰা কথাটো
ফাচ কৰা নাই।”

“কাৰ লগত গল?”

অন্তৰৰ উদ্বিগ্নতা বন্ধ কৰি বখাৰ নোৱাৰি কোনোবা এগৰাকীয়ে
প্ৰশ্ন কৰিলে।—

“কাছিয় খলিফাৰ পুতেক জেলালো হেনো ঘৰত নাই।
চাৰিওফালে বু-বু, বা-বা চলিছে।”

মনৰ উলাহভেই অলকাই হাঁহিবলৈ ধৰিলে। দুই এগৰাকীয়েও

সেই হাঁহিও যোগ দিলে। বাকী সকলৰ মুখতো হাঁহি বিৰিঙি উঠিল।

“জেনাল নো কোন, বাইদেউ?”

“জেনালক চিনিকে নোপোৱা হলো নে? সেইবাৰ তোমা-
লোকৰ বসন্ত উৎসৱ উপলক্ষে হোৱা ভেৰাইটি খোজ জেনালেই
দেখোন ক্ৰেবিয়েনট বজাইছিল। ইমান সোনকালেই পাহৰিলা নে?”

“গিৰিজাই আচলতে পাহৰা নাই, বাইদেউ, পাহৰাৰ ভাও
হে ধৰিছে।”

মণিকাই মন্তব্য কৰিলে। গিৰিজাৰ খং উঠিল।

“পাহৰাটো অস্বাভাৱিক নে কি, মণিকা?”

“অস্বাভাৱিক অৱশ্যে নহয়। কিন্তু জেনালৰ দৰে সুলভ
ঐ-চেচেৰাৰ মাগুহ এটাক সোনকালে পাহৰাও সহজ নহয়। এবাৰ
যি দেখিছে সি পাহৰিব নোৱাৰে।.....”

“সেই কাৰণেই হবলা শুই জেনালক পাহৰা নাই?”

“গিৰিজা, সেইদিনা ঐ-কমত জেনালৰ লগত শুহুত কেই-
জনীমানে ফিচিঙা-ফিচিঙি কবোঁতে বকুন্দাই গালি পাৰাৰ কথা
পাহৰিলিয়েই হবলা?.....”

“ফিচিঙা ফিচিঙি বই কৰা নাই, শুহুত কেইজনীমানেহে
কৰিছিল। ডোৰ জেনালটোৰ চেহেৰা যোৰ বনত নাই, ডোৰ
ধাকিব পাৰে।... ..”

আলোচনাটো অপ্ৰিয় হৈ উঠিল।

“ভোৱালোক দুয়োজনী দেখিছো কোনোবাখিনি পালাইগৈ।
চাৰা কেচু খাৰোঁতে যেন সাপ নোলায়।”

অলকা বকুন্দাই বাধা দিলে। .....গিৰিজা আক

মণিকা মনে মনে বল।

“চুলিয়া চুলি নলগাৰা। কথা কৈছো শুনি যোৱা।”

গোটেই খোটাণীটো নিস্তক হৈ পৰিল।

“অকল এইনোৱেই নহয়, সাবদাৰ হেনো আগুয়েও আক
বহুত কিবাকিৰি গোলমাল। ঘড়ী, সোণৰ চেইন, আঙঠী, কাপোৰ,
ভেকা লবাহ’তে সাবদাক দিয়া নাই নে কি? লাহে লাহে
সকলো কথা এতিয়াহে বাহিৰ হব।.....”

“কলৈ গল কিবা শুনিছেনে?”

মিছেছ ভুঞাই প্ৰশ্ন কৰিলে।

“সেইটো কথা কোনে কব।”

“সাবদা মাটুৰণীৰ বয়সো কমহৈ থকা নাই। জেনালভকৈ
ডাঙৰ হব।”

“হুই এবছৰৰ ডাঙৰ-সক হয়তো হব পাবে, বেছি নহয়।
পিছে আজিকালিৰ দিনত বয়সৰ কথাটো একো ধৰিব লগা কথা
নহয়।... ..”

মণিকাই উত্তৰ দিলে।

“মণিকাই দেখিছো বহুত ধৰেই বৰাৱ।”

এগৰাকীয়ে মন্তব্য কৰিলে।

“এইবোৰ কথা বিচাৰি ফুৰিব নানাপে। বডাহত উৰি আহে,
আকৌ বডাহতেই উৰি যায়।”

সকলোৱে, কথা শুনি হাঁহিবলৈ ধৰিলে।

“বাইদেউ, বাধা বকৱাৰ বিয়াৰন জাতি গল বুলি শুনিছেনে,
মাই জাৰা? ইও এটা নতুন ডাঙৰ ধৰে।”

“কি কোৱাহে? বিছায়ে কৈছা নে কি?”

“মিছা নহয়। ছোৱালীয়ে বাধা বন্ধৰাক বিয়া নকৰাও বুলি
অভিভাবকক খাটাং উত্তৰ দিছে।”

“কিয়? ইমান ভাল লৰাটোও তাইৰ পছন্দ নহল নে?”

“আচল কথা হল বাধা বন্ধৰাব উপাৰ্জন খুব বেছি নহয়।
দেখিবলৈ অবশ্যে তেওঁ বৰ ধুনীয়া। কিন্তু অকল ধুনীয়া হলেই
জানো হব? তিবোতাক সুখত ৰাখিব পৰা আখিক শক্তিও হব
লাগিব নহয়! পিছে বাধা বন্ধৰাব হেনো সেইটো নাই। —সেই
কাৰণেই ছোৱালীৰো অনিচ্ছা। সিপিনে ছোৱালীয়ে নিজে বাক
বিয়া কৰাবলৈ ইচ্ছুক সেই লৰাটোৰ মাক বাপেকৰ হেনো এই
জনী ছোৱালী বিয়া কৰাবলৈ আপত্তি, আন ছোৱালীহে বোলে
চাইছে।”

“বহুত সময়ত, দেখিছো, মাক বাপেকো বিয়া-বাক বিষয়ত
আপদহে।.....”

গিৰিজাই মন্তব্য কৰিলে।

“ধোৱাহে কিহৰ মাকবাপেক আপদ! মাকবাপেকেই যদি
নাচায় চাব কোনে?”

মিছেছ শইকীয়াই অভিমত দিলে।

“মুঠতে কথা এইবোৰ একো নহয়। সেই ছোৱালীজনী
মূৰ্খ। —উপাৰ্জন কম হল বুলিয়েই বিয়া নকৰাব নে? —ধুনী
মানুহ বিচাৰোতে বিচাৰোতে লাগে যদি শেষত বিয়াই, নহবগৈ।
কোনোবা দিনা সাবদা-মাটবগীৰ দৰেই বাতি’ৰ বৰ পৰা-নোহোৱা
হব। পুৰুষতকৈ কোনো গুণেই তিবোতা-মানুহ হীন নহয় বুলি
মুখেৰে বকি ফুৰিলেই হব নে? প্ৰমাণ কৰি দিব লাগিব। যদি
আখিক অৱস্থাৰ কিবা হীন ভেটি হয় নিজে গা-খাটি, পৰিশ্ৰম

কবি পুৰাই লব ....।”

মণিকাই প্ৰতিবাদ কৰা সুবত কথা কেইটা কলে। কিন্তু
লগে লগেই ভয়ভীয়ে যোগ দিলে—

“সুৰ্য বুলি কৈ কোনো লাভ নাই। কাকো দোষো নিদিবা।
এইবোৰ আচনতে কপালৰ কথা। গা-খাটি পৰিভ্ৰম কৰিলেও
একো নহয়।—”

“আপোনাৰ কপাল-তপালো নহয় দিয়ক। — ছোৱালীবোৰক
স্বাধীনতা দিব লাগে। স্বাধীনতা নিদি বহুত বিপদ সমাজলৈ আহি
নাতি আনিছে।.....”

“সাবদা মাষ্টৰনীয়ে ভেস্তে ভালোই কৰিছে, নহয় নে বাইদেউ!”
মণিকাই প্ৰশ্ন কৰিলে।

“সাবদাৰ কামটো মই নিশ্চয় ভাল বোলা নাই।”

“কিয়নো বেয়া হল? স্বাধীন ভাবে নিজে ব্যৱস্থা নিজে কৰি
লৈছে, বেয়া কেনেকৈ হল?”

“বৰা, সাবদাক আৰি কেতিয়াও সমৰ্থন কৰিব নোৱাৰো।
এই গহিঙ কাম কৰিছে.....।”

“স্বাধীনতাও দিবলৈ বিচাৰিছে আৰু গালিও পাৰিছে।
দুয়োটা কথা একেলগে নহয়, বাইদেউ।”

“সাবদাৰ কথাটো এবাৰে মণিকা। সেই লৰাটোৱে যদি
বিশ্ব নকৰায় ভেস্তে এই ছোৱালীজনীৰ গতিটো কি হব?”

মিছেছ ডুগ্ৰাই প্ৰশ্ন কৰিলে।

“সাবদা মাষ্টৰনী হবগৈ, আন আৰু কি হব?”

মনোৰমাই উত্তৰ দিলে। লগে লগেই হাঁহিব এটা বোণ

উঠিল।

“সাবদা মাঠবগীকে অকল ধৰি নাধাকিবাছোন। সিদিনা ছটং লৰাছোৱালীৰ নাক হেনীয়ে কনিলে কি? ঘৰ-গংসাব, লৰাছোৱালা সকলোকে এবি থৈ অকণমান লৰা এটাৰ লগত গুছি গল। সেয়ে শুনিছে সেয়ে তবধ মানিছে। গিৰিয়েকেও এসপ্তাহৰ ভিতৰতে আন এজনী বিয়া কৰাই ঘৰ স্তম্বুৱালেহি।”

“সেই জনী এতিয়া ক’ত কিবা শুনিছেনে?”

“ক’ববাত হেনো প্ৰাইভেট নাৰ্চ।”

উত্তৰটো শুনাৰ লগে লগেই সকলোৱেই হো-হো কৰি হাঁহি-বলৈ ধৰিলে।—

“পনুৱাই নিয়া লৰাটো গল কলৈ?”

“সি পনুৱাই নিছিল নে তাক পনুৱাই নিছিল, সেইটো জানো ঠিক হল?”

অলকাই প্ৰশ্ন কৰিলে, মুখত হাঁহি।

তাকহে নিছিল যেন পাইছে। সিও এবাই আহিবলৈ চলহে চাই আছিল। এতিয়া হেনো সি ঘৰতে আছেহি। বুঢ়ী এজনী টেটুত বান্ধি লৈনো কিমান দিন থাকিব?”

জয়ন্তী বহাৰ পৰা ধিয় হল। মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী ঘৰলৈ আহিবৰ কথা। প্ৰায়ে তেওঁ আহে—।

“যোৱা নে কি?”

অলকা বকুৱাই প্ৰশ্ন কৰিলে। লগে লগেই জয়ন্তীয়ে হাতৰ বড়ীটোলৈ চালে।

“বহুত বাতি হল, ঘৰতো কান আছে, যাওঁ দিয়ক।...”

“আমি নাযাম নে? আমাৰ জানো ঘৰ-দুৱাৰ নাই?”

বহাৰ পৰা অলকা বকুৱাও ধিয় হল। লগে লগেই

খাকীবোবো খিয় দিলে।—

“বাইনেটে ক্লাব পতা আজিহে সার্থক হল।”

“কেনে?”

“আপোনাৰ গল্প শুনি থাকোঁতেই সময় কেনি গল ভক্তক ধৰিব নোৱাৰিলো। . . . .”

“এয়ে ক্লাব-লাইফ। মন ধুলি ছুটা কথা নিজেও কৰা পৰকো কৰলৈ দিবা। সকলো সমান, সকলোৰে সমান অধিকাৰ। . . . .”

“মণিকা আহিলো। ছুৱাৰ-খিড়িকীবোৰ মৰাৰা। . . . . গুড নাইট্। . . . .”

খোজ আগ বঢ়াই দিলে।

“গুড নাইট্।”

এক দুই কৰি আটাই কেইগৰাকী বাহিৰ হৈ আহিল। সাধাৰণতে ৰাতি নহয়। ওচৰৰ দুই এগৰাকী খোজ কাঢ়ি গল। যি অলপ দূৰৰ ডেঙলোক গল অলকা বকুৱাৰ মটৰগাড়ীত। অলপ আগলৈকে আনন্দ উৎসবত সজীৱ হৈ থকা ক্লাব-ঘৰটো আকৌ ক্ষুদ্ৰকতে নিশ্চাপ হৈ পৰিল। . . . . .

* * * * *

—কেবাণিনো ভয়ন্তী ক্লাবলৈ যোৱা নাই। মিঠাৰ ঢকুৱটোৱে কাৰণটো চুসুজিলে। . . . .

“ক্লাবলৈ যোৱা বন্ধ কৰিলেনে কি? এই কেইদিন দেখোন ঘৰতেই পাইছোঁ। কিয়?”

“বন্ধ কৰা নাই, কিবা অলপ অনুবিধাহে হৈছে। . . . .”

“মই হলে আপোনাৰ কোনো অনুবিধা দেখা নাই। ঘৰো চলি আছে স্কলবটকৈ। কাৰোবাৰ লগত কিবা যত

ভেদ হলহে যেন পাণ্ডা।”

মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ মুখত হাঁহিব আভাস।

“মালুহ বুলিলে মতভেদ আছেই। পিছে ক্লাবত কাৰো লগত মোৰ মতভেদ হোৱা নাই। হলেই বা! নিয়ম মতে ক্লাবত সকলোৰে সমান অধিকাৰ। অৱশ্যে, তাৰ ভিতৰতে উঠেছ-বিছ। দুখীয়া হলেই যেন কুঠীয়া। দামী সাজ-পাৰ, ভাল ঘৰ-দুৱাৰ, মটৰ-গাড়ী, লাহ বিলাহ, এইবোৰেইহে সমাজত আচল কথা। যাৰ এয়ে নাই, তাৰ লেখো নাই। ...সাজ-পাৰ দামী বুলিয়েই কোনোবা গহীন। গিৰিয়েকহঁত ডাঙৰ চাকৰীয়াৰ বুলিয়েই হল কিছুমান গধুৰ। অগচ আমাৰ ক্লাবৰ কোনো এজনীৰে নিজা বুলিবলৈ কোনো কামো নাই, উপাৰ্জ্জনো নাই। সদায় পৰৰ মুখলৈ চোৱা, তাতে ফিভাহি। ইহ, এনে ধনীধন।”

জয়ন্তীৰ চকুৰে মূখে এটা বিৰজিব ভাব ফুটি উঠিল। মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী নিমাত হৈ ব'ল।.....

“মোক অৱশ্যে আজিলৈকে কোনোও তুচ্ছ-তাচ্ছিল্য কৰা নাই। কৰিলেও মই সহ্য মালুহ নহয়। বৰুৱাসকলৰ ধন নাথাকিব পাৰে, কিন্তু তেওঁলোকৰ দৰে বংশ-মৰ্যাদা থকা মালুহেই বা আজিৰ সমাজত কেইঘৰ? সেই হিচাবে কোনো জনীওকৈ মই সক নহয়।”

আকৌ কিবা এটা ভাবি জয়ন্তী মনে মনে বল। মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীয়েও কোনো কথা নকলে। জয়ন্তীৰ কথা কেইটাৰ সত্য-সত্যকে বিচাৰ কৰি বোধ কৰো, মনে মনে আছিল।

“সমাজত দেখিছো ধনেইহে কথা। যাৰ ধন নাই তাৰ ঠায়ে নাই। বেয়া লাগে। বাকী বোৰৰ দৰে মই আজি পোছাকো মাৰিব নোৱাৰো, মটৰ-গাড়ীও দৌড়াব নোৱাৰো। কাৰণ মোৰ

ধন নাই। সেই দেখি মোৰ মূল্যও নাই। ধন থাকিলেই হল, লাগে লোকক ঠগিয়েই হওক বা কাঁকি দিয়েই ঘটক ... ..।”

নতুন ভাল সাজ-পাৰৰ অভাৱতেই যে আৰ্জি কেইদিন মান অসন্তো ক্লাবলৈ যাব পৰা নাই জয়ন্তীৰ মনত পৰিল। কিন্তু নিজৰ নিঃকিন্তাৰ কথা মিঠাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ আগত প্ৰকাশ কৰিবৰ উপায় নাছিল।

“এইটোৱেই হল সমাজৰ বৰ্ত্তমান হাওৱা উপায় নাই।”

“উপায় নাই, ময়ো বুজোঁ। সেই কাৰণেই ক্লাব-ক্লাবলৈ যোৱা কমাই দিছোঁ। সিদিনা বাকী থকা চান্দা বিনি বিচাৰি গিৰিজা আহিছিল। নিদিলোঁ, পিছত দিম মূলি পঠিয়াই দিলোঁ।”

“আপোনালোকৰ খিয়েটবটো কি হল গৈ? হৰ নে নহয়?”

“হৰ হবলা। মই সঠিক কৈ নাছানো। বোকা ভাও লবলৈ কৈছে। মই এতিয়াও কথা দিয়া নাই।”

“নাইছ। আপোনালোক কেই গৰাকী মান নামিলে এটা নতুন কথাই হব। ইউ উইল মেইক হিট। কিবা উপলক্ষে হব নে, নাই এনেয়েহে কৰিব?”

আলোচনাটোৰ প্ৰতি মিঠাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ আগ্ৰহ বাঢ়ি উঠিল।

“প্ৰস্তাবটো অলকা বৰুৱাৰ। আচলতে উপলক্ষ্য একো নাই। সকলো খবছ-পাতিৰ পিছত যদি কিবা পা-পইচা বৰুগৈ, সেইবিনি বান-পানী প্ৰস্তুতিৰ সাহায্যৰ্থে দিব। এইটোৱেই কথা। অলকা বৰুৱাৰ প্ৰস্তাব বুলিয়েই সকলোৱে সমৰ্থন কৰিছে। প্ৰতিবাদ কৰাৰ শক্তি কাৰো নাই।”

“আপুনি সমৰ্থন কৰিলে নে নাই?”

লগে লগেই মিঠাৰ চক্ৰৱৰ্তীয়ে হাঁহিবলৈ ধৰিলে।

“অকলে প্রতিবাদ কৰাতকৈ মনে মনে থকাই ভাল ।

জয়ন্তীয়ে হাঁহিবলৈ ধৰিলে ।

“বুধিয়কৰ কামেই কৰিলে । কাৰণ প্রতিবাদ কৰাৰ পিছত,
মন থাকিলেও, ভাও লব নোৱাৰিলেহেতেন ।”

হাঁহিব এটা ৰোল উঠিল । ... ..

কিন্তু নিমিষতেই অভাবনীয় এটা অৱস্থাৰ সন্নিবিষ্ট হৈ পৰিল
বোল অকস্মাৎ বন্ধ হৈ গল । ছয়োৰো চকুত পৰিল , ছৱাৰ
মুখত উপেন, লগত এটা মাহুহ । ... ..

মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী বিব্রত হৈ পৰিল । পলাই যাওঁৱৰি যাবৰ উপায়
নহল । হঠাৎ মুখৰ চেহেৰা বিবৰ্ণ পৰি গল । ছয়োটা হাতেৰে
ডিঙিৰ পৰা ওলমি থকা নেকটাই ডাল ধৰি ওললৈ মূৰ কৰি কিবা
এটা চোৱাৰ ভাও ধৰি বহি বস । আকস্মিক বিপদৰ সন্মুখত
পৰি জয়ন্তী নিজেও ভয়তে যেন কঁপিবলৈ ধৰিলে । লাজৰ ভৱত
মূৰটো দোঁখাই গল । ... ..

মাহুহটোৰ কান্ধত ধৰি লাহে লাহে উপেন আগুৱাই আহিল । ..
তেল-পানীৰ অভাৱত মূৰৰ চুলিবোৰ শুকান, আউলী-বাউলী ।
মুখ খন নীৰস । উপেন যে মাহুহ দেখিলেই সহজে অনুমান হয় ।

জয়ন্তীয়ে মাও নিদিলে । কিন্তু মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী মনে মনে
বৰ নোৱাৰিলে । —

“আপোনাৰ কিবা অমুখ নে কি ?”

উপেনে উত্তৰ নিদিলে, ষোঁজো বন্ধ নকৰিলে । মিষ্টাৰ
চক্ৰৱৰ্তীৰ ফাললৈ এবাৰ চালে মাত্ৰ । ছয়োটা চকুৱেদি যেন
একুৰা জুই জ্বলি উঠিছিল ।

লগৰ মাহুহটোৱে উত্তৰ দিলে —

“জ্বৰ । একেটা জ্বৰেই আজি গাতদিন এৰা নাই । ওচৰত ডাক্তৰ কৰিবাঞ্ছা নাই । সেই দেখি আজি দুখে-কটে যেনে ভেনে লৈ আহিলোঁ । দেউতাৰ অহাৰ মন নাছিল । পিছে ডাঙ নো কেনেকৈ থাকে ... .. ?”

উপেনৰ খোজে খোজে আগবাঢ়ি গৈ থাকোঁতেই মাৰুহটোৱে কথাকেইটা কলে । ... ..

উপেনৰ লগে লগে জয়ন্তী বহাৰ পৰা উঠি ভিতৰলৈ নগল । জয়ন্তী বহিয়েই বল । কিন্তু মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী থিয় হল ।

“মই আক নবহোঁ । আপুনি ভিতৰলৈ যাওক । ভেৰেভৰো অস্থৰ । ... .. ”

“ভিতৰত নবীনৰ মাক দেখোন আছেই । যি লাগে সকলো তায়ে ঠিক কৰি দিব । জ্বৰ হৈছে ভাল হব । সকলোৰে জ্বৰ হয় । চিন্তা কৰিব লগা একো হোৱা নাই । ... .. ”

মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীয়ে কোনো প্ৰত্যুত্তৰ নিদিলে । বাহিৰ হৈয়ো নগল । কিবা এটা চিন্তা কৰি থিয় দি বল ।

“আপুনি কি ভাবিছে ? ঘৰত বেমাৰী আছে বুলি নহাকৈ নাথাকিব ।”

“অহা উচিত হব জানো ?”

“বেমাৰীৰ ঘৰলৈ জানো মাৰুহ নাহে ?”

“আহে, কিয় নাহিব ? পিছে আহনিহে পাব ।”

“আমনি ? কেভিয়াও নাপাঙ । ওচৰ-চুবুৰীয়াৰ বেমাৰ-আজাৰ হলে খা-খবৰ লবলৈ ওচৰ-চুবুৰীয়া যেনেকৈ আহে, আপুনিও সেই দৰেই আহিব । ... .. ”

“আহিব বাক । সবৰ পালেই আহিব । আপুনি এতিয়া

ভিতৰলৈ যাওক, পলম হৈছে। মই আহিলোঁ।”

জয়ন্তীৰ কোনো প্ৰত্যুত্তৰলৈ অপেক্ষা নকৰি মিঠাৰ চক্ৰবৰ্তী খোটালাটোৰ পৰা বাহিৰ হৈ গল। ... ..

* * * *

—কিছুপৰৰ পিছত। .....

উপেনৰ বিছনাখনৰ কাষত জয়ন্তী থিয় হ'লহি। চকু দুটা মুদি উপেন পৰি বৈছিল। টোপনিভ নে, সাৰে আছিল বৃষ্টিৰ নোকাৰিলে। জয়ন্তীয়ে মাত নিদিলে, মাত দিয়াৰ প্ৰয়োজন নাছিল।

উপেনৰ মূৰটো বিচি শিতানৰ ওচৰত নবীনৰ মাক। ওচৰৰ বেৰখনত আউজি লগত অহা মানুহটো! টোপনিয়াই বহি আছে। ভাগবত হেঁচাত বোধহয়, ক্লান্ত। ..... জয়ন্তীক ওচৰত দেখিও নবীনৰ মাকে কোনো কথা নকলে। --জয়ন্তীয়েও কোনো প্ৰশ্ন নকৰিলে। .....অলপ পৰ খিয় হৈ থকাৰ পিছত জয়ন্তী ওলাই আহিল। উপেন সেইদৰেই পৰি বল।.....

পিছদিনাও উপেনৰ জৰ নেছিলে। চিকিৎসাৰ বিশেষ একো ব্যৱস্থাও নহল। জয়ন্তীৰ হাতত পইচা নাই। ..... নবীনৰ মাকে মূৰত পানী ঢালিলে; বিচি দিলে, চাঙ সিঙাই লখা দিলে। দিনটো পাৰ হৈ গল।... ..

উপেনৰ জৰৰ খবৰ লবলৈ আগৰ সময়তেই সেইদিনাও মিঠাৰ চক্ৰবৰ্তী উপস্থিত হ'লহি। জয়ন্তীৰ লগত দেখা হল। উপেনৰ সম্পৰ্কে হ'ল এটা প্ৰশ্ন কৰিয়েই উপেনৰ ওচৰলৈ যাবলৈ বুলি খিয় দিলে।

“ভেবেওক এবাৰ চাই আহেঁ।”

“বাস্ত হৈছে কিয় ?”

“নিয়ম। যদি কিবা সহায় কৰিব পাৰো, কৰি দিওঁ।”

“সহায় কৰিব লগা একো হোৱা নাই। নবীনৰ মাক দিনে বা, এয়ে লাগিছেই আছে।.....”

“বলক।” . . .

উপেনক দেখি ৰোগীৰ অৱস্থা সম্পৰ্কে মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীয়ে একো শুবুজিলে। ৰোগীক অথবা গুৰু কৰা অন্তায়। কিছুপৰ উপেনৰ মুখলৈ চাই থাকি মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী বাহিৰ হৈ আহিল। লগে লগেই জয়ন্তীও বাহিৰ পালেহি।.....

“চিকিৎসাৰ কি ব্যৱস্থা কৰিছে ?”

“কি কৰিম। একো কৰা নাই। সাধাৰণ জ্বৰ, দুই এদিনতে এৰিব।.....”

“ডাক্তৰক মাতি এবাৰ দেখুৱাওক।”

“ডাক্তৰক মাতিব লগা বেমাৰ হোৱা নাই। তাতে হাত উদং, পইচা নাই।” শেষৰ কথা কেইটা নিজৰ অভকিতেই যেন জয়ন্তীৰ মুখৰ পৰা বাহিৰ হৈ গল। —

“পইচা নাই ?”.....

“হয়, পইচা নাই। কোনো বকনে বাকীৰুকা কৰি থৰ চলাই আছে।। খাজানাহ কিত্তিয়েই আদায় দিব পৰা নাই।...মাটি আছে, বোঁচলেও হয়, নেবেচে, মোহ।.....”

মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীয়ে কিবা এটা ভাবিলে। —

“ময়ে এজন ডাক্তৰ লৈ আছোঁ। আপুনি ভেনেই অকল-শৰীয়া। আপোনালোকৰ নিজৰ কোনোবা আপোন মানুহ থাকিলে থব দিয়ক, অকলে আপুনি কি কৰিব ?”

মিষ্টাৰ চক্ৰবৰ্তী ওলাই গল। জয়ন্তী ডুইঃ কমণ্ড বহিনহি, ভিতৰলৈ উভতি নগল। ... কিম্ব মিষ্টাৰ চক্ৰবৰ্তীক আকৌ উভতি অহা দেখি জয়ন্তী আচৰিত হ'ল।—

“আকৌ দেখোন উভতিল?”

মিষ্টাৰ চক্ৰবৰ্তীৰ হাতত এটা টোপোলা।

“আনো-নানোটকহে আনিলো। আজিনৈকে আপোনাক মই একো এটা প্ৰেজেন্ট দিব পৰা নাই। মনে মনে বৰ বেয়া পাই আছোঁ।……”

“এইবোৰ নো কি আনিলে?”

“শাৰী ছুখন আনিছিলোঁ।……”

“শাৰী?”

“চিলেক্‌ছন কৰোতে লৰালৰি হ'ল। আজি দিবৰ ইচ্ছাই নাছিল। তেখেত বকুৱাৰো অসুখ, আপোনাবোৰো মন বেয়া। কিবাই নিশলৈকো ভাল লগা নাই। আপোনাৰ পছন্দ হয় নে নহয়, চাওকছোন।”

জয়ন্তীৰ ফাললৈ টোপোলাটো আগ বঢ়াই দিলে।……

জয়ন্তীৰ চকুৱে মুখে এটা সন্তোষৰ ভাব ফুটি উঠিল।

“এইবোৰ কিয় আনিলে? মোৰ বহুত কাপোৰ আছে। নালাগে, নালাগে, কিবাই দিয়ক গৈ।”

লগে লগেই টোপোলাটো বেলি শাৰী ছুখন পৰীক্ষা কৰিবলৈ ধৰিলে।—

“দেখিবলৈ বোধকৰো বেয়া নহয়, কি কয়?”

“কিয় বেয়া হ'ব। আজিকালি এইবোৰ শাৰীকেই কিছুমানে বেখেলা-চাপৰ কৰি পিন্ধিছে। অলকা বকুৱাৰ বে এনেকুৱা ধৰণৰ

শাবী কেইখন আছে ভেঙে নিজেই কব নোৱাৰিব যেন পাইছোঁ।
পোছাকত ভেঙে লগত ফেৰ মাৰিব পৰা আঁহৰ মাজত এজনীও
নাই।.....”

মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী উভতি আলি পালেগৈ। এসময় চিন্তে
টোপোলাটো বুকুত লৈ নিজে খোঁটালিটোলৈ বুলি জয়ন্তীও ওলাই
আছিল।.....

... ..

উপেনৰ অসুখৰ খবৰ পাই বামেৰৰ আহিছিল। ঘৰত
দায়িত্ব লব পৰা আন ডাঙৰ মানুহ নাই।.....

“বউ, উপেনদাদাৰ অসুখ ডাঙৰেই। ডাক্তৰে বিশেষ তাল-
পীৰ দকাৰ বুলি কৈছে। মানুহ গৰাকীও বৰ দুৰ্বল হৈ পৰিছে।
টকা-পইচা ঘৰত কি আছে, নাই, বই নাকুনো। কিন্তু পইচা
নহলে বেমাৰী ভাল কৰাও টান হব।.....”

“এইবোৰ কথা মোক কৈ নো কি লাভ হব? ভোৱালোক
আছাই, যি হয় কৰা। বেমাৰী দেখিলেই মোৰ নিজৰ গাঁটোৱেই
দেখোন ভয়তে কঁপিবলৈ ধৰে। তাৰেই যি পাৰোঁ তালপী কৰি
আছোঁ। দেখিছাই নহয়, সেইয়া নবীনৰ মাক দিনে-ৰাতিয়ে
লগত লাগিয়েই আছে। মানুহে আক কিমান কি কৰিব? টকা
পইচাৰ কথা মোক কৈ লাভ নাই। নোখোজাকৈ কোনো দিনেই
এটা পইচাও মোৰ হাতত দিয়াহি নাই। মোৰ কি কষ্ট বইহে
বুজোঁ। ... .. সেইদিনা মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ পৰা ধাব কৰিহে ডাক্তৰ
আনিব পাৰিলোঁ। ... ..”

বামেৰৰ মনে মনে বল। ... .. জয়ন্তীৰ সুখখনত চকু
পৰিল। সুখখন ধুনীয়া, খেজুভীয়া, ক’লা ডাঠ চেলাউৰি যোৱা

ভলৰ উজ্জ্বল চকু হুটাত দেখিলে বিজুলীৰ নয়ন মুগ্ধকাৰী এটা চঞ্চলতা, যৌৱনৰ অস্থিৰতা । ... .. গোটেই মুখ খনতে যেন স্বাৰ্থপৰতাৰ এটা উল্ফ ছাব । ... বামেশ্বৰ আঁতৰি গল । ... ..

উপেনৰ বেমাৰৰ খবৰ পাই নগেনক লগত লৈ কিৰণ আহিল । ঘৰলৈ উভতি নগৈ উপেনৰ লগতেই বামেশ্বৰো লাগি বল । ... বোগীক আৰোগ্য কৰিবৰ কাৰণে আৱশ্যকীয় সকলো যত্ন ললে, — ডাক্তৰ, দৰৱ, পথা একোৰে অভাব নবল । উপেনৰ ওচৰত দিনে-ৰাতিয়ে বহি বল, কিৰণ, বামেশ্বৰ, নবীনৰ মাক । ... জয়ন্তীক কোনো দায়িত্ব নিদিলে । মাজে সময়ে বোগীৰ ওচৰলৈ গৈ তালপী কৰা মাহুহক বোগীৰ অৱস্থা সম্পৰ্কে হুটা এটা প্ৰশ্ন কৰাৰ বাহিৰে জয়ন্তীৰ আন কান নাছিল । — কিৰণৰ লগত হলি-গলি ভানে কথা-বতৰা হবৰ সুবিধা জয়ন্তীয়ে নেদেখিলে । উপযাচি উপদেশ দিবলৈকো জয়ন্তী আগবাঢ়ি নগল । স্বৰখনৰ বাকীবোৰৰ পৰা যেন জয়ন্তী বেলেগ । ... ..

আন আন ওচৰ-চুবুৰীয়াৰ দৰেই বোগীৰ খবৰ লবলৈ মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীও আহিছিল । কেতিয়াবা অকলে, কেতিয়াবা কমলাক লগত লৈ । কমলা ভিতৰলৈ যায়, মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী বহে ডুইং-কমণ্ড অকলে ।

বোগীৰ লগতেই কিৰণ ব্যস্ত, সেই কাৰণেই কথা পাতিবলৈ কিৰণৰ সময় কম । ...কমলা আহে, বহে, জয়ন্তীৰ লগতেই ভাল-বেয়া কথা গাভে, দুবৈৰ পৰা বোগীলৈ চাই আকৌ ঘৰলৈ উভতি যায় । ... ..

“কেবাদিনো আহিও আপোনাক মাত এযাৰেই দিব পৰা নাই । ... ..”

এদিন কিৰণৰ লগত মুখামুখি হওঁতেই কমলাই জাবন্ত কৰিলে।

“উপেনৰ লগতেই দেখোন মোৰ তত নাই, কথা পাতিবলৈ সময় কত? আহিল ভাল পাইছোঁ। বহক গৈ, কথা পতা মানুহ আছে, কথা পাতিবহি।”

কিৰণ নবল। কমলাও জাঁতৰি আহিল। কিৰণৰ কথা-কেইটা যে আচলতে আক্ৰমণ মূলক কমলাই হুবুজিলে।.....

কমলাক আগবঢ়াই দিবলৈ জয়ন্তীও ডুইংকম পালেহি। মিষ্টাৰ চক্ৰবৰ্তী অকলেই বহি আছিল। কিৰণৰ উপস্থিতিৰ পিছৰে পৰা মিষ্টাৰ চক্ৰবৰ্তীয়েও জয়ন্তীক লগ পাবৰ কাৰণে চেষ্টা কৰা নাছিল।.....

হঠাৎ কমলাৰ লগত জয়ন্তীক দেখি উংকুম হৈ উঠিল—

“হাও লাৰ্ক আই এম্। আপোনাক আজিও দেখা নাপায় বুলিয়েই ভাবিছিলোঁ। মোৰেই কপাল ভাল।.....”

“আৰু মোৰ নিজৰ?”

হাঁহি হাঁহি জয়ন্তীয়ে উত্তৰ দিলে।.....

“ভোমাৰ কপাল নিশ্চয় ভাল, নহলে ডেখেত বকুৱা কেতিয়াও ভাললৈ নাহে।...”

সবলভাবে কমলাই যোগ দিলে।

‘সেইটো মোৰ কপালৰ বলত নহয়, ডেখেতৰ নিজৰ কপাল আৰু বড়-ভালাপী কৰি কষ্ট পোৱাবোৰৰ কপাল .....।’

জয়ন্তীৰ এই উক্তিৰ ভাংপৰা ডেঙলোকৰ কোনেও হুবুজিলে।

“বড়-ভালাপী জানো তুমি কৰা নাই, তুমিও কৰিছা।” কমলাই উত্তৰ দিলে।

“আপুনি নহা হন কিয় ?”

মিষ্টাৰ চক্ৰবৰ্তীক জয়ন্তীয়ে প্ৰশ্ন কৰিলে।

“মই আহিয়েই আছোঁ। আপোনাক অৱশ্যে দেখা দিয়া নাই, বেমাৰীৰ ঘৰ।……”

মিষ্টাৰ চক্ৰবৰ্তীৰ মুখত ইহি এটা ফুটি উঠিল।

“এতিয়া বেমাৰী ভাললৈ আহিছে। কেতিয়াবা আহিলে অনায়াসেই দেখা দি যাব পাৰিব।… ..”

“ইমান লবালবি কিয় ? ভেখেতো উঠি লৰি ফুৰিব পৰা হওক।……”

কিন্তু জয়ন্তীয়ে কোনো প্ৰত্যুত্তৰ দিবলৈ নাপালে। নবীনৰ মাকৰ মাতটো সকলোৰে কাণত পৰিলহি।

“আইদেউ, বেমাৰীৰ কাৰণে কি কৰিছে আটাউখনে দেখিয়েউ আছোঁ। ঘৰৰ গৃহস্থনীজনী হৈ যদি গৰম পানী এটোপাৰো যোগাৰ দিব নোৱাৰে, ভেস্তে ইয়াত কোন মৰিবলৈ থাকিব ? সদায় কথাৰে পাতি থাকিব নে ? …”

নবীনৰ মাক নবল। ধুমুহাৰ দৰে আহিল, আকৌ গল। কিন্তু ধুমুহাৰ প্ৰচণ্ড আঘাতত জয়ন্তী মৰাৰ নিচিনা হ'ল। —মিষ্টাৰ চক্ৰবৰ্তী আৰু কমলা উভয়ে স্তম্ভিত হৈ বজাহত মানুহৰ দৰেই জয়ন্তীৰ মুখলৈ চাই বল। …বিবৰ্ণ পৰা এখন মুখ। আকস্মিক আঘাতত বেদনাক্ৰিষ্ট। মিষ্টাৰ চক্ৰবৰ্তী আৰু কমলাৰ পক্ষেও গোটেই ঘটনাটো অপমানজনক হৈ দেখা দিলেহি। নবীনৰ মাকৰ লগে লগেই আঁতৰি বাহিৰ হৈ যাবৰ ইচ্ছা হ'ল। কিন্তু জয়ন্তীক অকলে এৰি থৈ যাব নোৱাৰিলে।……

“আৰি যাওঁ, বেমাৰীৰ স্বৰ্গত কথাপাতি থাকিব নাপায়।

দেখাতে বেয়া । ভিতৰত পানী নাই হবলা, নবীনৰ মাকৰ ঋং উঠিছে, তুমি যোৱা, আমিও যাওঁ ।”

নৰ্ম্মাহত জয়ন্তীক স্নেহকোমল মাজেৰে কমলাই নিৰ্ৰ্কেণ দিলে । কিন্তু জয়ন্তী লগে লগেই জাঁজৰি নগল । কমলা নিজেও যাব নোৱাৰিলে ।

“মোৰ কথা ভাবি বেয়া পাইছে ছাটৈ, নহয় নে, বাইদেউ ? আচলতে নতুন কথা আছিল একো হোৱা নাই । সদায় হৈ থকা নোবেই আছিল হৈছে । অৱশ্যে আগে পিছে আন ক’তো এনে ব্যৱহাৰ দেখা নাই বুনিয়েই, বোধহয়, চকু ৰাইছে । — চকু নাখাব । মোৰ কাৰণে এইবোৰ ভাঙ ৰাছ । ... .. ”

“নাই, নাই, আমি একো ভবা নাই । পানী নাপাই নবীনৰ মাকৰ ঋং উঠিছে । কিনো কথাটো হৈছে ।”

“আপুনি নাজানে । নবীনৰ-মাক এই ঘৰৰ বুঢ়ী-বান্ধী । — বান্ধীৰ কাম হুকুম মানি চলা । তায়ো হুকুমেই মানিছে । তাইৰ ওপৰত মোৰ অলপো ঋং নাই । . . . . ”

কমলা আৰু মিঠাৰ চক্ৰবৰ্তীয়ে জয়ন্তীৰ কথা কেইটাৰ আচল অৰ্থ বুজিলে । বুজিবৰ কাৰণেও ব্যস্ত নহল ।

“তুমি যোৱা । আমি আহিলোঁ ।

কমলাই ধোজ আগবঢ়াই দিলে ।

“বাইদেউ, শুভক ছোন ।”

জয়ন্তীয়ে ৰাখা দিলে ।

“আজি আপোনালোকেও মোৰ লগতেই অপমান পাব লগা হ'ল । এই ঘৰৰ গৃহস্থনী, বৰ বোৱাবী । কিন্তু ঘৰখনৰ ওপৰত বেদ মোৰ কোনো অধিকাৰেই নাই । কাৰোবাৰ অসুখহজুৰে

যেন মই ইয়াও আছোঁ । মোৰেই কপাল । মোক ক্ষমা কৰিব । আজিৰ কথাৰ কাৰণেই নহাকৈ নাথাকিব । সুবিধা পালেই যেন আকৌ আহে । ইয়াও আৰু থাকিব নালাগে, যাওক গৈ। ....”

“আমি একো অপমান পোৱা নাই, জয়ন্তী, আমাৰ কথা ভাবি তুমি অশান্তি নকৰিবা । আমাক কিয় অপমান কৰিব ? আমি একো বেয়া পোৱা নাই । এতিয়াও আহিছে”, আগলৈকো আহিম, নহাকৈ থাকিম কিয় ?...”

জয়ন্তীক কমলাই শাসনা দিলে ।—

কথা কেইটা শেষ কৰিয়েই কমলাই খোজ আগবঢ়াই দিলে । লগে লগেই মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীও আগবাঢ়ি গল ।... জয়ন্তীয়ে বাধা নিদিলে । কিন্তু ডেঙলোকৰ লগে লগেই জয়ন্তী ভিতৰলৈ উভতি নাহিল । ডেঙলোক বাহিৰ হৈ আলি নোপোৱালৈকে ডেঙলোকলৈ চাই ডুইং কমৰ ভিতৰতে জয়ন্তী থিয় দি বল ।...

মৰ্যাদাতিক অপমানৰ প্ৰানিও জয়ন্তী নিজৰ হৈ পৰিছিল । মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী আৰু কমলাক বিলায় দি ডুইংকমৰ চকী এখনত বহিলাহি । .....নবীনৰ-মাকৰ ব্যৱহাৰ কেতিয়াবা কেতিয়াবা কটু হলেও, অপমানজনক কোনো দিনেই নাছিল । কিন্তু সেই একে নবীনৰ-মাকৰ আজিৰ ব্যৱহাৰ জয়ন্তীৰ পক্ষে অকল যে অপমান জনকেই আছিল এনে নহয়, গোটেই ব্যৱহাৰ টোৱেই সম্পূৰ্ণ অন্তৰ্দীনীয় এটা ঘটনাৰ আকাৰতেই জয়ন্তীৰ আগত দেখা

দিনেহি। .....নিজৰ ঘৰতেই জয়ন্তী আছিল পৰ-মুখাপেকী। .....উপেনৰ বেমাৰৰ খবৰ লবলৈকো যেন জয়ন্তীৰ কোনো অধিকাৰেই নাই। আজিৰ এই অপমানৰ প্ৰতিহে যেন এটা দুৰ্ভাগিনী লুকাই আছে, জয়ন্তীয়ে সত্বেই বুজিলে। জয়ন্তীৰ দুখ লাগিল। কিন্তু লগে লগেই সেই দুখৰ মাত্ৰা কমলৰ কথা মনত পৰি ভীৰুভৱ হৈ উঠিল। সম্পূৰ্ণ নিৰপৰাধী, সবল চিঠীয়া এগৰাকী মাত্ৰহ। জয়ন্তীৰ চকুৰ আগত, জয়ন্তীৰ নিজৰ ঘৰত, সেই কমলৰ অপমান নিজ কাণেৰে শুনিব লাগিব খুলি জয়ন্তীয়ে কোনো দিনেই ভাবিব পৰা নাছিল। ...কমলা আৰু মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ প্ৰতি জয়ন্তীইওৰ ঘৰখনৰ যেন টোকা এটা ভাব, অলপ বিদ্বেষ। জয়ন্তীৰ অলম লৈ তেওঁলোককো অপমান কৰিবৰ যেন এটা প্ৰবল আগ্ৰহ। কিন্তু এই বনোৱন্তিৰ কোনো কাৰণ জয়ন্তীয়ে বিচাৰি নাপালে।...

অকলে বহি থাকি ভাল নলগা হ'ল। ভিতৰলৈ বাহলৈ খুলি এবাৰ খিয় হওঁতেই চকুত পৰিল—বাহিৰৰ বাৰাণ্ডাত বণিকাইওৰ ঘৰৰ চাকৰ এটা। ...

“কি হল?”

“আইমেয়ে পঠিয়াইছে।”

“কিবা কথা আছে নে কি?”

“আজি গমুলা ক্ৰান্ত কিবা মিটিং হ'ব, আপোনাক যেনে শুনে বাহলৈ কৈছে। চিঠিকে দিনেহেউল, আঁম বাহুৰ কেইপৰাকীমান আছিল, চিঠি লিখিবলৈ সময় নাপালে। দুখেৰে কৈ যোকে পঠিয়াই দিলে।...”

ক্ৰান্তৰ প্ৰতি জয়ন্তীৰ মোহ ক্ৰমান্বয়ে কমি আহিছিল। কিন্তু

আজি কিছুদিনৰ পৰা ক্লাবৰ লগত কোনো সম্পৰ্ক নৰখোৱাত এই মিটিঙৰ উদ্দেশ্য কি হ'ব পাৰে ভাবি জয়ন্তীৰ কোতুহল বাঢ়ি উঠিল।—

“কিহৰ মিটিং কিবা কৈছে নে কি?”

“নাই কোৱা। থিয়েটাৰৰ মিটিং যেন পাউছে”। সেই মাজুহ কেই গৰাকীৰ লগত থিয়েটাৰৰ কথাকে আইদেৱে পাণ্ডি থকা শুনিলে। ... ..

চাকৰটোক বিদায় দি জয়ন্তী নিজৰ শোৱনি খোটালাটোত সোৱালিহি। ..... অলপ আগতে হৈ যোৱা অপ্ৰীতিকৰ ঘটনাটোৰ স্মৃতি মনৰ পৰা আঁতৰ নোহওঁতেই এটা নতুন সমস্যা উপস্থিত হোৱাত জয়ন্তীৰ মন চকল হৈ পৰিল। ... .

কিৰণৰ লগত জয়ন্তীৰ সেইদিনা আক দেখা নহল। অপমানৰ ভিত্তিত জয়ন্তীৰ গোটেই বেহ-মন নিজৰ হৈ পৰিছিল। .....কোনো কাৰলৈ, কোনো কথাৰলৈ আগ্ৰহ নোহোৱা হল। .. গোটেই অন্তৰ জুৰি প্ৰতিহিংসাৰ একুৰা জুই, প্ৰতিশোধৰ এটা ভাব।—

কিৰণ অহাৰে পৰা জয়ন্তী নিশ্চয় সাবধানে চলিছিল। কিন্তু সেই সতৰ্কতা আজি নিজাত্ত নিৰ্বৰক হৈয়ে জয়ন্তীৰ আগত দেখা দিলেহি। জয়ন্তীৰ কাৰণে ঘৰখনৰ কোনোতেই যেন সদায় নহয়।.....

সন্ধ্যাৰ লগে লগে ক্লাবলৈ বুলি জয়ন্তী ঘৰৰ পৰা ওলাই গ'ল। কলৈ যায় কাকো নকলে। কাকো মাতো নলগালে। ঘৰৰ পৰা লৰাটোলৈ চকু বৰাওঁলৈ চাকৰনী ছোৱালী জনীক মাত্ৰ নিৰ্দেশ দিলে। ...গোটেই চিন্তাজুৰি এটা অৱজাৰ ভাব।...

“জয়ন্তী-বাইদেউ, আজিও আপুনি নাহিব বুলিহে ভাবিছিনে।
ভেবেও অমুখ ভাল হৈছে নহয় .... ?”

জয়ন্তীক দেখিয়েই মণিকাই মাঙ লগালে।

“ভেবেও কিছু ভাললৈ আহিছে বুলিহে, নহলে ইয়াও ক’ত
দেখিলাহেউন। আজি প্ৰায় মাহেক খোৱা খোৱাৰ লুখ হোৱা
নাই। ভাগ্যে কিৰণ-বাইদেউ আছোঁহ বুলিহে বন্ধা। অকল-
শৰীয়া হোৱা হলে আজিও নেদেখা। ....”

কিন্তু কথাকেইটা কৈ জয়ন্তীয়ে নিজেই ভক্তি বোধ
নকৰিলে। ....

“আপুনি দেখোন আহিবলৈকে এৰিলে ? কি হয় ?”

অলকা বকৱাৰ প্ৰশ্ন। কিন্তু জয়ন্তীৰ হৈ উক্তৰ দিনে
গিৰিগাই—

“ভেবেও ঘৰত বকৱাৰ অমুখ। সময়েই নাই ..”

গিৰিভাৰ শেষ নহল।

“বাক বৰাছোন শুনিব। কথা এটা মনত পৰোতেই কওঁ।
—তুমিয়ে মণিকাই কাইনেল বেছৰ দিনা লেডিছ গেটত থাকিবা
বুলি আজি মই গেমছ ছেক্ৰেটেৰীক কথা দিছোঁ।— ভোনালোক
হুয়োজনী সেই দিনা নোযোৱাকৈ মাৰাকিবা। মনত থাকিব
নহয় ?... ..”

“লেডিছ গেটৰ কোনো দৰ্কাৰ নাই, বাইদেউ। লেডিছ
গেটেদি কোনো নাযায়। বিছায়ে গেট এটা কৰিছে। ... ..”

“সেইটো আৰাক মালাগে। যদি কোনোবা যায় ?”

“কুটবল খেল চাবলৈ অহাৰোৰ ইমান লিছ পৰি বন্ধা
যায়। ভেঙলোকক বেলেগে লেডিছ গেট মালাগে। ....”

“বাক সেইবোৰ কথা এডিয়া খোৱা। —এখেতৰ কি হৈছিল তাকে কোৱা। কোন বকৱাৰ অমুখ বুজিলা?”

অলকাৰ কণ্ঠস্বৰত যেন এটা উদ্বিগ্নতা।

“জয়ন্তী বাইদেউৰ... ..।”

“বুজিলোঁ, বুজিলোঁ। —বেমাৰ হোৱা কিমান দিন হ'ল? মই দেখোন গমেই পোৱা নাই। তোমানোকো ভান, মকলা কিয়? খবৰ লবগৈ পাৰিলোহেঁতেন। ছিঃ শুনি বেয়া পাউচোঁ।”

অলকাৰ খেদমুচক কথা কেইটাই জয়ন্তীক অলপো উৎসাহিত নকৰিলে। —.....

“হৈছিল কি?”

“কিবা কিবি বচন.....।”

জয়ন্তীয়ে উত্তৰ দিলে।

“ভাল হৈছে নহয়?”

“অলপমান ভাললৈ আহিছে।”

“ভাল হ'ব, ভয় নাই। মই আক' আপোনাৰ স্বৰত অমুখ বুজি নাজানো। নহা দেখি ক্লাৰ এৰিলে বুজিছে ভাবিছিলোঁ।.....”

জয়ন্তীৰ ভাল নালগিল। প্ৰাণ-হীন সনবেদনা। নিতান্ত মৌখিক ভদ্ৰতা। অলকা বকৱাৰ ওচৰৰ পৰা জঁতৰি গৈ আন কেই গৰাকীমানৰ ওচৰত বহিলহি।

“জ', আপুনি দেখোন। আহিবলৈকে এৰিলে।”

“ভেবেডক ক্লাৰে আমুৱালে যেন পাইছে।”

“আজি কেনেকৈ মনত পৰিল?”.....

জয়ন্তীক লক্ষ্য কৰি চাৰিওফালৰ পৰা নানা প্ৰশ্ন আহিবলৈ ধৰিলে। কাৰোৱাক উত্তৰ দিলে, কাৰোৱাক নিদিলে। কি

গোটেই অৱস্থাটো ভয়ত্বীয় পক্ষে অসম্ভব হৈ উঠিল ।... আজি ভয়ত্বীয়ে প্ৰথম অহুভব কৰিলে—ক্লাবৰ এগৰাকী সদস্তা হলেও ভয়ত্বীৰ অগ্ৰপদ্ধিৰ কাৰণ জানিবলৈ ক্লাবৰ বাকী সদস্যসকলৰ কে'নোৱেই বাত্ৰ নাছিল । ভয়ত্বীক আঙাৰি চাৰিওফালে যেন এটা উদাসীনতাৰ ভাব । লাহৰ পৰা অন্তৰৰ দুখ নিম্নিষতে যেন বাঢ়ি উঠিল ।

‘বাইদেউ, মিটিঙৰ কাম আবস্ত কৰক । আহিব লগা সকলো খনি আহিল । ভয়ত্বী বাইদেৱেই নাহিব বুলি ভাবাছলোঁ, তেৱোঁ আহিল বেতিয়া আৰু কোনো বাকী নাই ।...’

“আবস্ত কৰিলেই হল । ময়ে’ আজি সোনকালে গৰলৈ যাব লাগে, কাম আছে । কথা আবস্ত কৰাই ভাল ।”

অলকা বৰুৱাই নিৰ্দেশ দিলে ।

“আপুনিৰেই আবস্ত কৰক । কিবা কৰ লগা থাকিলে আমি পিছত কম ।.....”

মিছেছ ভুঞাই যোগ দিলে ।

“আবস্ত কৰিব লগা নতুন কথা একো নাই । আপোনালোকে খিয়েটাৰত সহযোগ কৰিব নে নকৰে আৰু কৰিলেও কোনে কোনে ভাও লব তাকে প্ৰদীপ হাজৰিকাই স্থিৰ পঠিয়াইছে । আমি শুক্ললোকৰ কেবাজনো মোৰ ভালৈ আহিছিল । দুই এদিনতে হাজৰিকালৈ খবৰ পঠিয়াম বুলি কৈছে । এতিয়া আপোনালোকৰ বতৰিত দিলেই হল ।.....”

“আপোনাৰ বড়টোকে কওকছোন, আমি শুনো ।”

“দিমকাল লবিছে । লগে লগেই আহিও ললনি ১৫৪

হল ।/ মতা-ভিবোভাই একেলগে থিয়েটাৰ কৰাৰ নিয়ম আৱাৰ ইয়াত আগেয়ে নাছিল । কিন্তু সেই নিয়ম এবিধৰ সময় আহিল । অৱশ্যে এইটো এটা নতুন কথা ।”

“নতুন কথা কেনেকৈ হল, বাইদেউ ? ইউৰোপ-আমেৰিকাত এইবোৰ দেখোন হৈয়ে আছে । আমাৰ দেশৰ কলিকতা, বোম্বাইলৈকে নাচায় কিয় ?.....”

“বৰাছোন, গিৰিজা, বৰাছোন, উৎপাত নকাৰবা । মোৰ কথাখিনি আগেয়ে ধৈৰ্য্যৰে শুনি লোৱা, তাৰ পিছত মতামত দিবা ।”

“কণ্ডক, কণ্ডক, অপোনাৰ মতামত শুনিবলৈকে ব্যাধ হৈ আছে ।”

“দেশৰ হাওৱা বদলিছে বুলি কৈছোঁৱেই নহয় । — আমাৰ দেশ ইউৰোপ-আমেৰিকা অৱশ্যে নহয় । কিন্তু ইউৰোপ-আমেৰিকাই হবলৈ গৈছে । কলিকতা—বোম্বাইও যিবোৰ ভিবোভাই থিয়েটাৰ ভাওনা কৰে সেইবোৰৰ সবহ ভাগেই দৰমহা ৰোৱা ভিবোভা । ইয়াত থিয়েটাৰ-ভাওনা কৰি পেট-পুহিব পৰা অৱস্থা এতিয়াও হোৱাহি নাই । কিন্তু সহ-অভিনয় কৰাৰ ভাব লৰা-ছোৱালীহঁতৰ হৈছে । কোনোবা নগলে, কোনোবা যাব । সেই-দেখিয়েই প্ৰদীপ ছাডৰিকাই আমাৰ মত খুজিছে । মোৰ মনেৰে যাৰ আপত্তি নাই, ডেউলোকে সহযোগ কৰা ৰেয়া নহব, কি কৰ ?.....”

“স্নাহে হীহিব ।”

এগৰাকীয়ে মন্তব্য কৰিলে ।

“হীহিলে হীহিব, কেৱাৰ নকৰিলেই হল ।”

আন এগৰাকীয়ে বোপ দিলে ।

“আমি সহযোগ কৰিম, বাইদেউ। আমাৰ আপত্তি নাই।”

মনোবমাই অলকা বক্ৰাক সমৰ্ধন কৰিলে।

“তোমাৰ নাই বুজিলে”, আনৰ থাকিব পাৰে নহয়।”

“কাৰো নাই, কাৰো আপত্তি নাই, বাইদেউ। আপুনি
প্ৰদীপ হাতৰিকাক খবৰ দিয়ক আমি ধিয়েটাব কৰিম।
কোনোবাই আপত্তি কৰিলে কৰক, আমি স্বত্তনো।।.....”

“ভেস্তে খাটাং হল ? আমাৰ সমৰ্ধন আছে বুলিয়েই
হাতৰিকালৈ খবৰ দিও, কি কৰ ?”

“দিয়ক।”

মণিকাই—আকৌ সমৰ্ধন কৰিলে।

কেই গৰাকীমান নিকন্তৰ হৈ বল। নিজৰ মনটো আচনতে
ভেঙনোকে বিব কৰিব নোৱাৰিলে। কিন্তু মুখ যেনিও
আলোচনাত যোগ দিবলৈ সাহ নকৰিলে।—

এই সিদ্ধান্তৰ পিছত সকলোৱা দুই এটা কথাৰ আলোচনা
শেষ কৰি সেইদিনালৈ সকলো ঘৰাঘৰি হল। জয়ন্তী ঘৰলৈ
উভতিল। —এটা নতুন সমস্তাৰ সন্মুখীন হব লগা হৈ জয়ন্তীৰ
গোটেই চিত্ত বিহ্বল হৈ পৰিল। সহ-অভিনয়ত সহযোগ কৰা
জয়ন্তীৰ পক্ষে উচিত হব নে নহয়, একো দিব কৰিব নোৱাৰি
জবাবত এটা মন লৈ জয়ন্তী ঘৰ পালেহি।।.....

অনুৰূপ ভাল হলেন্ত উপেনয় পৰীৰ দুৰ্বল। নানু-পৰিৱৰ্তনৰ
কাৰণে কোনোবা আন্যকৰ ঠাইলৈ যাবলৈ ডাঙৰে পৰাবৰ্ষ নিলে।

—ঘৰৰ পৰা কিছুদিন আঁতৰি থকা কথা উপেনে নিজেও ভাবিছিল। কিন্তু আধিক অশ্লুবিধাৰ কাৰণে কলৈ যাব একো সঠিক কৰিব পৰা নাছিল।.....

সেইদিনা বাউপুৱা চাহ-জনপান খাই উঠি পিছ ফালৰ বাৰাণ্ডা খনৰ হাওলা চকী এখনত উপেন বহিলহি। হাতত এখন কিতাপ।—

কৰবাৰ পৰা এবাৰ লৰাটো লৰি আহি উপেনৰ কোলাত উঠি দুয়োটা হাতেৰে দেউতাকৰ ডিঙিটোত সাৰটি ধৰি থিয় হবলৈ চেষ্টা কৰিলে। দুৰ্বল শৰীৰত লৰাটোৰ ধেমালি উপেনৰ পক্ষে কষ্টকৰ হৈ উঠিল। তাক নমাই দিবৰ কাৰণে চেষ্টা কৰিলে। কিন্তু নোৱাৰি উপেনৰ খং উঠিল।

“এইটোক নেহি হঁত অ’, মোৰ টেটুত লগাই নিদিবি। সি মোৰ জয়ঘণ্টা লবালে।.....”

ওচৰতে কিবণে কৰবাত কিবা এটা কৰি আহিল। উপেনৰ হাত শুনি ওলাই আহিল।—

“বাইদেউ, এইটোক আঁতৰাই নেছোন। সি যিটো কৰিছেহি, লাগে যদি আকৌ জৰেই উঠক।”

লৰাটোক আঁতৰাই আনিবৰ কাৰণে কিবণে চেষ্টা কৰিলে। কিন্তু দেউতাকৰ ডিঙিৰ পৰা তাৰ হাত ছুটা একুৱাই আনিব নোৱাৰিলে। —শেষত কিবণে যেতিয়া বল প্ৰয়োগ কৰিলে সি কান্দিবলৈ ধৰিলে। তাৰ কান্ধোনত উপেনে বিবক্তি বোধ কৰিলে।—

“এই বাহুহৰোৰ গল কলৈ ? মাই দেখোন, বহিল নে কি ?”
জকা জয়ন্তী। — কিবা কাৰণত জয়ন্তী ব্যস্ত আছিল।

নবাটোৱে কন্দা শুনি বাবাকান্ত উপস্থিত হলাহি । কিন্তু লগে লগেই কিৰণৰ তীব্ৰ মন্তব্য কাণত পৰিলহি—

“ভোমানোকৰ দেখিছোঁ কোনো কাণ্ডজানেই নাই । নিজৰ সুখ-সুবিধাই হ'ল সকলোতকৈ আগ । বেমাৰী মানুহটোৰ গাঙ নবাটো এইদৰে লগাই দিব লাগে নে ?”

সম্পূৰ্ণ এটা মিছা অভিযোগ । জয়ন্তীক আক্ৰমণ কৰিবৰ কাৰণেই যে কিৰণে কথাকেইটা কৈছে জয়ন্তীৰ বুজিবলৈ বাকী নাথাকিল ।—

“দেউতাকৰ ওচৰলৈকো নবাটো নাযাবনে, বাইদেউ ?” জয়ন্তীৰ খং উঠিছিল কিন্তু নিজকে সংযত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলে ।

“পঠিয়াই নিদিলে নাযায় । নপঠিওৱাকৈ আমাৰ নবা-ছোৱালী যাব নে ?”

নিৰ্দ্দয় মন্তব্য । জয়ন্তীৰ পক্ষে ধিৰেৰে বোৱা টান হৈ পৰিল ।

“আপোনাৰ নবা-ছোৱালী নাযাব পাৰে । আমাৰবোৰ হ'লে নপঠিয়ালেও বাৰ । কি কৰিব আমাৰেই দুৰ্গপাল ।”

কথাকেইটাৰ সুবটো কিৰণৰ পক্ষে অসহকৰ হৈ উঠিল ।

“জয়ন্তী, এইদৰে কথা কবলৈ তুমি লাজ পাব লাগিছিল । শুনি বোৰেই লাজ লাগিছে, অথচ কবলৈ তুমি লাজ নাপাল । নবা-ছোৱালীক শুলিকা দিয়াটোও যে বাকবেই কাৰ সেই জ্ঞানটোও ভোয়াৰ নহ'ল । ....”

দুজনী ভিৰোভা মানুহৰ চুপতি । উপেন বিৰোধত পৰিল । কিন্তু কোনো প্ৰতিবন্ধক জন্মাব নোহাবিলে ।

“কি কৰিব, আপোনালোকৰেই কপাল । জানী হ'ব পৰা হ'লে ভাল আছিল, গিছে নোহাবিলোঁ । আমাৰ নিচিনা মানুহৰ

পৰা লাজ-অপমান কিয় বিচাৰিছে, বাইদেউ ? সেইবোৰ দেখোন আপোনালোকৰেই একচেতীয়া বস্তু.....।”

ইয়াৰ ভিতৰতে জয়ন্তীয়ে চৰ এটা মাৰি উপেনৰ কোলাৰ পৰা লৰাটো নমাই আনিলে। মাকৰ চৰ খাই সিও চিঞৰি চিঞৰি কান্দিবলৈ ধৰিলে।

জয়ন্তীৰ উত্তৰ শুনি কিৰণৰ ধৈৰ্য্যৰ বান্ধ ছিঁটি গল।—

“চুপ থাক নিলামী। লাজৰ বুজ পোৱা হলে পৰৰ মাহুহৰ লগত লেনপেন কৰি মুকুৰ। উপেন কুকুৰ বেথিহে ভোক বখাইছে। আমাৰ বোৰৰ দৰে হোৱা হলে ভোক কেতিয়াবাই উলিয়াই খেদিলেহেভেন।.....”

সকলো প্ৰকাৰে কিৰণ সম্ভাষ্য মহিলা শ্ৰেণী ভুক্ত। উচ্চ-পদস্থ বাজ কৰ্মচাৰীৰ পৰিবাৰ; সমাজৰ দহে সম্মান কৰে। কিন্তু কিৰণৰ মুখৰ এই কটু কথা কেইটা শুনি জয়ন্তী মৰ্মাহত হ'ল। আচলতে কিৰণ এনে ধৰণে নীচ হ'ব পাৰিব নুলি কোনোদিনেই জয়ন্তীয়ে ভাবিব পৰা নাছিল। কিৰণৰ কথা-কেইটাই জয়ন্তীক অকল অপমানিত্তেই কৰি নেবিলে জয়ন্তীৰ অন্তৰত প্ৰতিশোধৰ এটা ভাবো জগাই তুলিলেহি—।

“বেদা ধোৱাৰ ভয় আছে কাৰণেই হবলা পৰৰ মাহুহৰ লগত আপুনি লেনপেন কৰা নাই, বাইদেউ ? ভয় নথকা হলে ছাগৈ কথাই নাছিল, নহয় জানো ? আমাকো কি জানি চেৰ পেনালেহেভেন.....।”

কষ্টস্বৰত ডীৱড়া। ছয়োটা চকু উজ্জল হৈ পৰিছিল। জয়ন্তীৰ বোধ হয়, পৰ হোৱা নাছিল কিন্তু উপেনে বাধা দিলে—
“হৈছে, হৈছে বনে, বনে থাকা। বৰ কথা মাতিব নালাগে।

মোৰ নাক-কাণ কাটিবলৈ একো বাকী বথোৱা নাই ....।”

উপেনব প্ৰতিবাদ। হাতটো দুৰ্বল মাত্ৰত। প্ৰত্যেকটো কথা জয়ন্তীয়ে শুনিলে। কিন্তু কোনো প্ৰত্যুত্তৰ নিদি লৰাটো কোলাত তুলি লৈ নিজৰ খোটালাটোৱৈ সোমাই থাকেই আকৌ কাণত পৰিলহি—

“থ, থ কাপুকুৰ। তোৰ কাষেই তাই ইবানখিনি আঁৰি-বাঢ়িছে। ভয়ে ডাইক মূৰত উঠিবলৈ সুবিধা দিলি। যদি ঘৰ বখান খুচিচ, বংশৰ মান-সম্বন্ধ যদি ভোক লাগে ডাইক এৰি দি, ভাল চাই আন একনী ছোৱালী আকৌ বিয়া কৰ। তোৰ ঘৰৰ অৱস্থা দেখি মোৰ থাকিবৰ মন নোযোৱা হৈছে। মই কালিলৈকে যামগৈ, ইয়াত আক নাথাকোঁ। ভেৰেভলৈ টেলিগ্ৰাম এখন কৰি দে.....।”

কিবৰ উত্তেজিত হৈ পৰিছিল। অৱস্থা দেখি উপেনে ভয় খালে। কোনো প্ৰতিবাদ নকৰি হাতত থকা কিতাপখনৰ পাট লুটিয়াবলৈ ধৰি মূৰটো তললৈ নমালে।—

উপেনক নিজতৰ দেখি কিবৰ উত্তেজনা বাঢ়ি উঠিল।

“মনে মনে বলি কিয়?”

কথাকেইটা কঙুঙে হাতটো সৰু কৰিব নোৱাৰিলে।

“মই কি কৰিম? এইটো কিবা আদি নতুন কথা হৈছেনে? তাই দেখোন সকলো দেখিয়েই আহে ....।”

“এইক খেদিবিনে, নেথেন, ক?”

কিবৰ দুয়োটা চকুৱেদি প্ৰতিশোধক একুবা জুই অলি-উঠি উপেনক দহিবলৈ যেন উপক্ৰম কৰিলে। আতঙ্কত উপেনৰ মুখখন কঁপি উঠিল।.....

“মনে মনে আছ কিয়?”

উপেনৰ নিস্তকতা কিৰণৰ পক্ষে অসহনীয় হৈ পৰিছিল।—

“বাইদেউ, তই এইবোৰ কি কথা কৈছ? বেদি দিয়া কথাটো ইমান সহজ নে? ভালৈ বেয়াই সকলো কথা এতিয়াও ঘৰৰ ভিতৰতে আছে, খেদি দিলে জানো থাকিব? নতবা-
নিচিন্তাকৈ যেনে তেনে কথাবোৰ নকৰিছোন।”

উপেনৰ কথাৰ স্মৃতি বিৰক্তিব এটা ভাব কুটি উঠিল।—

আচসতে উপেন নিঃসহায়। কিৰণে বেয়া পোৱা কোনো কাম কৰিবলৈকো সাহ নাছিল। কিন্তু কিৰণক সন্তোষ দিবৰ কাৰণেই এনে এটা গুৰুতৰ কামলৈ আগ বাঢ়িবলৈকো উপেনে সাহ কৰিব নোৱাৰিলে। . . . . .

ভাবৰ উজ্জ্বাসত আৰু উত্তেজনাতে কিৰণ খিৰেৰে বৰ পৰা নাছিল। ছয়োটা চকু বুৰাই চকু-লো বাহিৰ হবলৈ ধৰিলে। উপেনৰ কথা কেইটাৰ সত্যতা উপলব্ধি কৰিও কিৰণে নিজকে সংযত কৰিব নোৱাৰিলে।

“তই দুৰ্বল, তই দুৰ্বল, তই কেনেকৈ পাৰিবি? তই নোৱাৰ, মই জানো। . . .”

উপেন বহি বস, নিশ্বাস, নিশ্বাস।— কিন্তু কিৰণ নবল। চকু দুটা মোহাৰি মোহাৰি উপেনৰ ওচৰৰ পৰা আঁতৰি গল।

কিৰণৰ চকুৰ-পানী দেখি উপেন বিহ্বল হৈ পৰিল। কিৰণক মাত নিঃশব্দাকৈ উপেন বৰ নোৱাৰিলে।

“বাইদেউ, তই কান্দিছ কিয়? ভাব হল কি?”

—কিন্তু কিৰণৰ পৰা কোনো উত্তৰ নাছিল।— উপেন হতাশ হৈ পৰিল — কিছুপৰলৈ অনিশ্চিত হৈ উপেন বহি বস।—

গোটেই অন্তৰজুৰি অশান্তি, এটা বিৰক্তিব ভাব।.....

বহাব পৰা এবাৰ থিয় হল। কিৰণক বিচাৰি যোৱাৰ কথা ভাবিলে। কিন্তু কিবা এটা চিন্তা কৰি আগ কানলৈ ওলাই আহিল, কিৰণক বিচাৰি নগল।”

ডুইংকমটোৰ ছবাবমুখত থিয় হলহি। ভিতৰত দামী চকী, মেজ, চোফা, আয়না। বেৰত জ্বলবলৈ সজাই থোৱা কিছুমান দেশী-বিদেশী ছবি। চকুত লগা টেবুলক্লথ, পৰ্জী। এটা এটাকৈ সকলোবোৰলৈ চকু গল। কিন্তু উপেন ভিতৰলৈ সোমাই নগল। ডুইংকমটো নিজৰ বুলি কোনো দিনেই উপেনে ভাবিব পৰা নাছিল। আঙুলিলৈকে তাত উপেন বহা নাই, আঙুলিও নবহিছিলহি। লাহে লাহে আকৌ উপেন আঁতৰি গল। ...মনটো গধুৰ, শৰীৰ দুৰ্বল, ঘৰৰ বতাহত চাৰিওফালে অশান্তি। উপেন বিছনাখনত দীঘল দি পৰিছিল।

শেষত কিৰণৰ ঘৰলৈ যোৱাটোৱেই সিদ্ধান্ত হল। - ভাল দিন এটা চাই কিৰণ আৰু নগেনক লগত লৈ কেইদিন মানৰ পিছত এদিন উপেনে যাত্ৰা কৰিলে। নবীনৰ মাক লগত যোৱাত জয়ন্তীৰ আপত্তি আছিল। কিন্তু জয়ন্তীৰ বাধা কোনো কামত নাছিল।

যাত্ৰাৰ আগে আগে পুৰণি সকলো কথা পাহৰি গৈ কিৰণ আৰু উপেনে যাত্ৰা লগাই যাব বুলি জয়ন্তীয়ে আশা কৰিছিল। কিন্তু যাত্ৰাৰ সময়ত কোনো বিদায় লবলৈ বহা দেখি

জয়ন্তীৰ হুখ লাগিল ।... ..যাত্ৰা উপলক্ষে অলপ আগলৈকে হৈ থকা চিঞৰ-বাধৰ লাহে লাহে নাইকিয়া হৈ গোটেই স্বৰধন বেতিয়া নিৰ্জ্বল হৈ পৰিল, আকস্মিক এটা শোকৰ ভাৱ অন্তৰত হঠাৎ উখলি উঠি জয়ন্তীক বিহ্বল কৰি তুলিলেহি । দুয়োটা চকু ফাটি পানী বৰলৈ আৰম্ভ কৰিলে । শাস্তনা পাবলৈ পৰিচিত বিছনাখনত আশ্ৰয় ললেহি ।... ..

বিছনাত পৰিও জয়ন্তীয়ে শান্তি নাপালে । নিজকে সংযত কৰি ৰখাও যেন আজি টান হৈ পৰিল । নিঃসহায়ৰ দৰেই শেৰত গাঁকটোত মূৰটো থৈ হুক হুক কৰি কান্দিবলৈ ধৰিলে ।

* * * * *

সেইদিনা সন্ধ্যাৰ আগে আগে কমলাক লগ পাবৰ কাৰণে জয়ন্তী ঘৰৰ পৰা ওলাই আহিল । মনৰ হুখ পাভলাবৰ কাৰণে ক্লাবলৈ যোৱাৰ কথা আজি নাভাবিলে । কাৰণ জয়ন্তীৰ বিমথিত অন্তৰে বিচাৰিছিল কমলাৰ—আন্তৰিকতা, সহায়তা—ক্লাবৰ বং-বহুইচ ভবা মৌখিকতা নহয় ।.....

“বাউনেউ, ইমান জুপি জুপি সেইখন কি পঢ়িছে ?”

“মহাভাৰত । .....আহা বহাহি, বহুত দিনৰ মৰত আহিলা ।.....”

জয়ন্তী ওচৰত থকা চকী এখনত বহিলহি ।

“আপোনাবো কৰ বৈৰ্য্য নহয়, বেৰিছোঁ, বাইনেউ ।”

“কেনে ?”

“ইমান ভাওব কিতাপ বেৰিছেই বেৰোন ভয় লাগে, পঢ়া হুৱা কথা—।”

“এইটো আশ্রয় কথ। মই সময় পালেই পড়ে”। যোব
বব ভাল লাগে।.....”

“এ, থণ্ডক। এইবোব কিভাপ পঢ়াব যুগ এতিয়া নাই।—
বামায়ণ-মহাভাবভট্টকৈয়ো ভাল ভাল কিভাপ ওলাল।.....”

“তুমি এইদৰে নকৰ। বামায়ণ-মহাভাবভট্ট কেব পেলোৱা
কিভাপ লিখা মাত্ৰহ এই পৃথিৱীত আক নোপজে। বাবে
বাংকৰা কিভাপ খেব ওলাইছে কিন্তু বামায়ণ-মহাভাবভট্ট কেব
পেলাব পৰা কিভাপ ওলোৱা নাই।.....”

“আপুনিও বেছিকৈ কৈছে, বাইদেউ।”

“মুঠেই নাইকোৱা। —কোনখন আজি কাৰ্লিৰ কিভাপভ
বামায়ণ-মহাভাবভট্ট নোহোৱা কথ। লিখিছে, মোক কোৱা ?.....”

“মই জানো আটাইবোৰ কিভাপ পঢ়িছোঁ, কৰ যে পাৰিব?”

“ময়ো পঢ়া নাই। —কিন্তু নপঢ়িও মই কৰ পাৰে”।
বামায়ণ-মহাভাবভট্ট লিখিছিল দুজন মহাপুৰুষে, কবিৰে। বাকীবোৰ
লিখিছে সাধাৰণ মানুহে। সাধাৰণ মানুহে ধৰ্ম-মুনিৰ দৰে কথ।
কৰ পাৰিবনেকি ?”

অৱজীয়ে প্ৰত্যুত্তৰ নিদিলে।—

“বামায়ণ-মহাভাবভট্ট ওপৰত কিভাপেই নাই। যেই সেই
মানুহেই বুজিব পাৰে। .....ইয়াত নাই কি ?.....”

অৱজী নিকন্তৰ হৈ বল। —কমলাও মনে মনে বল।...

কমলায়ে বিস্তৰতা জাঙিলে—

“কৰ খবৰ কোৱাছোন। বকৰা কববাইল বোকাৰ কথ।
আছিল সহৰ. পল দে নাই ?”

সেইদিনা হৈ যোৱা অক্টোবৰৰ ঘটনাটোৰ পিছৰে পৰা

কমলা বা মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী জয়ন্তীহঁতৰ ঘৰলৈ যোৱা নাছিল।

“আজি গল। কিৰণ বাইদেউ, নগেন, নবীনৰ মাক, কোনো বাকী নাই, ঘৰ উদং।……”

“এই চনতে তুমিও দেখোন, ফুৰি চাকি আহিব পাৰিলা-
হেঁতেন, নগলা কিয়?”

কমলাৰ সবন-সহজ প্ৰশ্ন।

“কলৈ?”

“কিৰণ বাইদেৱেৰাৰ তালৈ।”

“কাৰ লগত?”

“কিয়, ভেঙুলোকৰ লগত।”

জয়ন্তীৰ কথা শুনি কমলা আচৰিত হৈছিল।

“লগ নধৰিলেও যাম নে?”

কথাকেইটাৰ সুবটো কমলাৰ কাণত বাজি গল। …জয়ন্তী-
হঁতৰ লগত অহাযোৱা থাকিলেও ভেঙুলোকৰ ঘৰৰ ভিত্তকৰা
কথা জানিবৰ কাৰণে কোনোদিনেই কমলা ব্যগ্ৰ হোৱা নাছিল।
জয়ন্তীয়েও নিজৰ অন্তৰৰ দুখৰ ভাগ কেতিয়াও জানক দিয়া নাই।
কিন্তু দিন যিমানেই আগুৱাই যাবলৈ ধৰিলে, অন্তৰৰ দুঃসহ
ৰোগ্যৰ ভাৰ অকলৈ বহন কৰা জয়ন্তীৰ পক্ষে ৰেণ টান হৈ
পৰিল। জয়ন্তীৰ অন্তৰে বিচাৰিলে মহালক্ষ্মী, দুখৰ ভাগ সৈ
সমবেদনা জনাব পৰা জুকেমল এখন ছন্দ।

“লগধৰা নাই? কিয়? ধৰিব লাগিছিল, দেখোন।”

“কাক? মোক নে? আপুনিও ভাল কথা কৈছে। বোক
খেদি দি যে ভায়েকৰ কাৰণে আকো এখন নতুন সংসাৰ পতাৰ
কথা কিৰণ বাইদেৱে জাৰিছে, যি কলে জানো বিশ্বাস কৰিব?……”

কমলা যেন চুখাই উঠিল। ব' নাগি একেখাষে জয়ন্তীৰ মুখলৈ চাই বল। অস্তবৰ অবিশ্বাসৰ ভাৰ চকুৱে মুখে ফুটি ওলাল। .....কমলাৰ মনৰ অৱস্থা যুক্তিয়েই যেন জয়ন্তীৰ হাঁহি উঠিল।

“কথাকেইটা বিশ্বাস কৰিবলৈ টান লাগিছে, নহয় নে, বাইদেউ। .....মোক হঁহা দেখি চাটগৈ ভাবিছে এই নিলাজী জনীয়ে লাজ-কাজ এৰি কেনেকৈ—হাঁহিছে, কটা।” নহয়নে ?.....”

জয়ন্তীৰ মুখৰ হাঁহিটো বাৰ নগল।

“সঁচাকৈয়ে জয়ন্তী, কথাটো শুনি মই হুৰ পাইছো। ভদ্ৰবংশৰ মহিলা এগৰাকীয়ে এনেকুৱা এটা কথা কোন সত্তেৰে ভোমাক কব পাৰিলে, তাকেহে ভাবি আছে। তুমি হঁহাৰ কাৰণে একো ভবা নাই। এনে কথাও হাঁহি উঠিলেও, সেই হাঁহি আনন্দৰ হাঁহি হব নোৱাৰে। সেই হাঁহি অজ্ঞানৰ হাঁহিয়েই হব লাগিব। পৃথিৱীত মানুহ চিনা টান।”

“মানুহ চিনা টান। সেই কাৰণেই ময়ো ক্লাবলৈ যোৱা আজি কালি কমাই দিছো।.....”

“ক্লাবৰ কথা কওঁতেই বনত পৰিছে, জয়ন্তী। ভোমালোকৰ ক্লাবত নো কি হয় ? এদিন চাই আহিবলৈকে বাৰৰ বন গৈছে।”

“ইমানদিন নগল যেতিয়া, এতিয়া আক বাৰ নানাগে। আচলতে ভাত একো নহয়। প্ৰথমে ময়ো ডাঙৰ কিবা এটা হব বুলি ভাবিছিলো। গিছে যোৰ নিচিনা দৰিদ্ৰ পৃথিৱীৰ মানুহৰ ক্লাবত ঠাই নাই। দুখৰ পৰাহে পৰ্ব্বত তৰ্জান, ওচৰলৈ গলেহে গৰ পাই পোটেইখন খলাবৰা। আমাৰ ক্লাবো সেয়ে।....”

“ভোমালোকে নো তাত কবা কি ? কথাকে পাতানে, নাই, আন কিবা কিবি কাম-বন শিকা ?”

“কাম কবিবলৈ, প্ৰত্যেকৰে দেখোন নিজৰ নিজৰ একোখন একোখন সংসাৰ আছেই। কাম শিকিবলৈ তালৈ কোনো নাযায়। যায় কথা-পাণ্ডিবলৈ, বং-বহইচ কবি সময় কটাবলৈ। ..... তাৰ ভিতৰতে তাত হজম নিয়াবলৈ কোনোবাই খেল-খেলালিও কেতিয়াবা কৰে। ডাচ-পাশা, জনাই ডাচ-পাশা খেলে।.....”

“এইবোৰৰ কাৰণেই ইমান পইচা ভৰিব লাগেনে ?.....”

“এইবোৰ ছৰীয়া মাগুহৰ বস্তু নহয়, বাইদেউ। যাৰ ধন-খৰছ কবিবলৈ ঠাই নাই তেওঁলোকৰ কাৰণেহে।”

জয়ন্তীৰ কথাকেইটাৰ স্মৃতি যেন এটা বিৰজিৰ ডাব।

“নগনেই হল দেখোন ? যোৱা কিয় ?”

“কিয় যাওঁ তাৰ উত্তৰ একে উপায়েই নো কেনেকৈ দিওঁ ? প্ৰথমতে যিটো বুলি ভাবিছিলো, সেইটো আচলতে নহয়। সকলোবোৰ নিজৰ নিজৰ কথাটোয়ে ব্যস্ত। কাৰো কাৰণে কোনো নাই। যাৰ ধন-পইচা আছে, যি গৈবাৰী খটিব নালাগে, কথা পাণ্ডিবলৈ যাৰ বহুত সময়, তেওঁলোকেই ক্লাবলৈ যায়। ..... বিশেষ ডাঙৰ কথাও ক্লাবত আলোচনা নহয়। সাধাৰণ জাত-মাছ খোৱা কথা। ..... নতুনৰ ভিতৰত এইবাৰ থিয়েটাৰ কৰাৰ কথা ভাবিছে, সহ-অভিনয়।”

“কি কোৱাছে, সঁচাকৈয়ে নে ?”

মাজটোত যেন আতঙ্ক এটা স্তব।

“সঁচাকৈয়ে। আমাৰ ভিতৰৰ কেবা গৰাকীয়েও জাত ঘৰ।

সমাজ কিমান আগবাঢ়িছে, চাওক !”

তুমিও ভাও নলবা নেকি ?”

“প্ৰথম আনোচনা হোৱাৰ দিনা ভাও নলও বুলি ভাবিছিলো।
পিছে এতিয়া ভাও লোৱাটোকে ঠিক কৰিছোঁ বাইদেউ। কাৰণ,
বাৰদনামলৈ ভয় বখাইনো, বাক, মোৰ কি লাভটো হব ?
ভাও নলে দহে অস্তিত্ব দেখিব, চাৰিওফালে এটা নামো হব।
...যি দিন-কাল আহিব লাগিছে, থিয়েটাৰ, বায়স্কোপতে ভাও
লৈ কি জানি, পেট পুহিব লগা হয়, কোনে জানে ?”

জয়ন্তীৰ মুখত হাঁহিব এটা আভাস।

কমলাৰ পক্ষে এনে অভিধাচ সম্পূৰ্ণ অভাৱনীয় আছিল।
কমলা যেন চকু খাই উঠিল।—

“জয়ন্তী, তুমি ভাও নলবা, কেতিয়াও নলবা।— দেখাভেই
বেয়া। মাহুহেও যিহকে পায় ভাকৈ কৰ।...”

“বাইদেউ, মাহুহে বেয়াও বুলিব, বন ভাঙি চাবলৈকো হেঁচ
খাবহি।— চিনেৰাত ছাঁ কিছুমানহে, ইয়াত পাব ভেজ-মঙহ,
জীয়া মাহুহ, বাইদেউ। মাহুহ চিনা টান বুলি কৈছে নহয়,
সঁচাকৈয়ে মাহুহ চিনা টান।.....”

“খোৱাহে, লাজকাজ নোহোৱাবোৰহে বাৰ, আইনবোৰ
নাযায়।...”

“মোৰ কথাৰ প্ৰমাণ পাব। কোনে কাক কিমান মেডেল
দিয়ে দেখিব। আপুনি মাত্ৰ সেই দিনা ওলাব।...”

মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী অকিচৰ পৰা ঘূৰি আহিছিল।

“অঃ, হাও কাইল ইউ আৰ। আপোনাক আক লগ
নাগাৰ বুলিয়েই জাৰিছিলো। জাৰিনো কেনেকৈ বনত পৰিল ?

আমাকে। আলোচনাৰ ভাগ দিয়ক।”

মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী ওচৰৰ চকী এখনত বহিলহি।

“পাত পৰা আছে, বহিলেই হল, বাইদেৱে বিলাই দিব।”

মনৰ উলাহতে জয়ন্তীয়ে হাঁহিবলৈ ধৰিলে। মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ চকুৱে চকুৱে পৰিল। মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ চকুৱে মুখে হাঁহিব আভাস।

“তুমিয়েই বিলোৱা। মোক আৰু নানাংগে, ভোক গুছিল।”

কমলায়ো হাঁহিবলৈ ধৰিলে।

“ভেঙৰ হেনো ভোক গুছিলেই। আমাৰ পাততে পেলাওক, ভোকত আহিছো।.....”

হাঁহিবলৈ ধৰিলে।—

“বাইদেউ, কণ্ঠক। মই কলে আপুনিয়োই লাজ-কাজ নোহোৱা বুলি কব।.....”

“আজি এখন ভাল ছবি আছে, যাবনেকি?”

চঠাং মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীয়ে প্ৰস্তাব কৰিলে।

“ছবি চায়ে বহুতৰ ভোক গুছে, বাইদেউ, ওলাওক।”

“তুমিয়েই যোৱা, মোৰ ভোক নাই।”

“যাবনেকি? ওলোৱা, এতিয়াও এঘণ্টা সময় আছে। ময়ো বেদি হৈ লওঁ। আপুনি বাহিৰে বাহিৰেই দেখোন যাব পাৰে?”

“মোৰ আপত্তি নাই। আজি ঘৰৰ ময়েই—সৰ্কে-সৰ্কা। গলে লৰাটোৰ কিবা এটা ব্যৱস্থা কৰি থৈ যাব লাগিব। লগত নিব নোৱাৰি দিগদাৰ। বাইদেউ, ওলাওক।”.....

“আপুনি ঘৰৰ সৰ্কে-সৰ্কা নাৰে? মই বুজা নাই।.....”

“আজি আটাইখন কিবন-বাইদেউৰ ঘৰলৈ গল। মই বলো
ঘৰ বখিবলৈ।... ..”

“মই গলে কি লাভ হব জয়ন্তী? তুমি গলে একটং
শিকিব পাৰিবা।.....”

“আজি লোকচানেই হওকছোন, বলা।... ..”

মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীয়ে মন্তব্য কৰিলে।

যাবৰ হলে, পনম নকৰিব। ঘৰলৈ গৈ কি ক’ত কৰিব
লগা আছে, কৰকগৈ। আধাঘণ্টাৰ ভিতৰতে আমি ওলায়গৈ।...”

মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী বহাৰ পৰা উঠি আন এটা খোটালালৈ
সোমাই গল। লগে লগেই জয়ন্তীও থিয় হল।

“বাইদেউ, আপোনালোকৰ লগত বহুত দিন বোন্ধা নাই,
আজি সঁচাকৈয়ে ভাল লাগিব।.....”

জয়ন্তী খোটালাটোৰ পৰা বাহিৰ হৈ আহিল।

* * * * *

মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ গাড়ীখন জয়ন্তীহঁতৰ ঘৰৰ আগত বলহি।
কমলা বা মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী কোনো নানি নাছিল। আবশ্যকীয়
পৰামৰ্শৰে সৈতে লৰাটো চাকৰণী ছোৱালী জনীৰ হাতত দি
জয়ন্তী বাহিৰ পালেহি।

আজি জয়ন্তীৰ সাজ-পোছাক আন দিনতকৈ বেছি চকুৰোতা।
নিজকে বিশেষ ভাবে সজ্জিত কৰিবৰ কাৰণে যে জয়ন্তীয়ে
বহু লৈছিল, দেখিলেই বুজিব পাৰি।... ..

মাকক যোৱা দেখি লৰাটোৱে কান্দিবলৈ ধৰিলে। লগে
লগেই, চাকৰণী ছোৱালীজনীয়ে হাতেৰে লৰাটোৰ মুখখনত
সোপা দি, কান্দন বন্ধ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰা কথা জয়ন্তীয়েও পন

পালে। কিন্তু জয়ন্তী উভতি নাছিল। ..... লবাটোৰ কান্ধন
জুস্তনাৰ ভাও ধৰি, খোজ আগবঢ়াই দি, বেগাবেগিকৈ গাড়ীত
উঠিলহি।.....

উপেন উভতি অহা নাই। জয়ন্তীলৈকে কোনো চিঠি-
পত্ৰ কিবৰণ বা উপেন কোনেও দিয়া নাছিল।.....

ক্লাবৰ কেইগৰাকীমান বিশিষ্টা মহিলাৰ, বিশেষকৈ অলকা
বৰুৱাৰ পৰা উৎসাহ পাই, শেষত এসিন সহ-অভিনয়ত সহযোগ
কৰিবলৈ সন্মতি দি, আন আন কেইগৰাকীমান মহিলাৰ লগত
জয়ন্তীও স্থানীয় ড্ৰেমেটিক ক্লাবত উপস্থিত হ'লহি।

আচৰ্হা এই নতুন সমাৰ্থনত উপস্থিত হৈ প্ৰথম কেই
দিনমানলৈ জয়ন্তীৰ মনটো আকৌ অনিশ্চিত হৈ উঠিছিল।
.....ড্ৰেমেটিক ক্লাবত উপস্থিত হোৱাৰ লগে লগেই—আকৌ
আগলৈ আক নহে বুলি স্থিৰ কৰে কিন্তু এই সিদ্ধান্ত পিছদিনা
আকৌ শিথিল হৈ পৰে। —সন্ধ্যাৰ আগে আগে বিহাছেললৈ
বুলি থাকী সকলক লৈ মটৰ-গাড়ীখন যেতিয়া ঘৰৰ আগত
ৰখাহি,—ড্ৰেমেটিক ক্লাবলৈ আহিবলৈ জয়ন্তী ব্যাকুল হৈ পৰে।
কিবা এটা মোহিনী শক্তিয়ে যেন টানি লৈ আহে।.....

“জয়ন্তী, তুমি ভাও লোৱা ভাল হোৱা নাই, বৰুৱাই
বেয়া পাব।”

এদিন কমলাই মন্তব্য কৰিলে।

“হুখ পোৱাৰো কোনো কাৰণ নাই। —কোনোবাই যদি

দুখ পায়, মিছায়ে পাব । ভাঙ নললেও মই বি, মলেও সেই একেই । মই একে। অপবাদ কৰা নাই ।..... ”

কমলাই এই বিষয়ে আক তৰ্ক নকৰি আন কথা আৰম্ভ কৰিলে ।... ..

সহ-অভিনয়ৰ কথা চহৰৰ প্ৰায় সকলোৰে মুখে মুখে আলোচনা হবলৈ ধৰিলে । কিছুমান পক্ষে, সবহৰিণি বিপক্ষে । খবৰৰ কাগজত ছয়োটা মতৰ—সমালোচনা আৰম্ভ হল । কিন্তু সহ-অভিনয় বন্ধ নহল ।.....

এদিন চহৰ খনৰ বচা বচা কেই গৰাকীমান পুৰুষ-বয়সীৰ সহযোগত স্থানীয় ড্ৰেমেটিক ক্লাবত নিৰ্দিষ্ট সময়ত অভিনয় আৰম্ভ হৈ মাজ বাতি শেষ হৈ গল ।.....অকৃতপূৰ্ব্ব এটা ঘটনা, চহৰখনৰ ইতিহাসত নতুন এটা অধ্যায় । লগে লগেই মাহেক জুৰি চলি থকা ভীৰ বাদানুবাদৰ অন্ত পৰিল । ...

মুঠ দৰ্শক, আনন্দ-বিভোল অভিনেতা, অভিনেত্ৰী হবলৈ উত্তৰিলে । .....সকলোৰে অন্তৰ ভৰা তৃপ্তি, চিন্তাধাৰাত অভিনয় এক আলোড়ন । ... ..বাৰিষাৰ ধল ভেটা ভাঙি যেন বৈ গল । চকুৰ আগত অহি-বহি গল পুৰণি অন্ধ-বিশ্বাসৰ এটা স্তম্ভ, বিকল্প মতবাদৰ আৰম্ভণা ।.....

অভিনয়ৰ অন্তত থিয়েটাৰ ঘৰৰ ওচৰত বৈ থকা মটৰ-গাড়ীখনত স্থগাবিষ্ট মানুহৰ দৰেই জয়ন্তী উঠিলহি । লগত ড্ৰেমেটিক ক্লাবৰ ছেকেটেৰি হেৰ শইকীয়া, অলপ পিছে পিছে মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী ।—

জয়ন্তীৰ পোটেই অন্তৰ জুৰি কিবা এটা গৌৰৱৰ ভাব, অনিৰ্কৰণীয় এটা তৃপ্তিৰ পুলক । সপোনত নে, বাস্তৱত বুজিবলৈ

যেন জয়ন্তীৰ সময় লাগিল। .....দেহ-মন ক্লান্তি-বৃদ্ধ। কিবা এটা যেন অবসাদৰ ভাব, মাহেকৰ অক্লান্ত পৰিশ্রম। যবলৈ উত্তৰিতবৰ কাৰণে জয়ন্তী ব্যগ্র হৈ পৰিল।—

অলপ ওচৰতে বৈ থকা আন এখন গাড়ীত অলকা বকরা আৰু ডেঙৰ স্বামী মিষ্টাৰ হৃদয় বকরা উঠিলাহ। জয়ন্তীক বোধ হয়, ডেঙলোকে দেখা নাছিল। —কিন্তু অলকা বকরাক মাত লগাবলৈ জয়ন্তীৰ আঁজি অলপো আগ্ৰহ নহল। —আজি কিছুদিনৰ পৰা অলকা বকরাক জয়ন্তীৰ ভাল নলগা হৈ আহিছিল। ..

“বাতি বহুত হল, যাওকগৈ। আপোনাৰ ওচৰত ডেইথেটিক ক্লাবৰ প্ৰেড্যেকজন সভ্যই কুতজ। আগলৈকো আজিৰ দৰেই আমাক সহায় কৰিবহি বুলি আশা কৰিলো। শুদ-নাইট।”

ক্লাবৰ ডবফৰ পৰা জয়ন্তীক বিদায় দিবলৈ আহি হেম শইকীয়াই ধন্যবাদ জনালে। ...লগে লগেই মিচিকীয়া হাঁহি এটা মাৰি শইকীয়াক “শুদ-নাইট” জনাই জয়ন্তীয়েও বিদায় ললে। ...

গাড়ীখন মিষ্টাৰ চক্ৰবৰ্তীৰ। লগত ড্ৰাইভাৰ অহা নাছিল। শইকীয়াৰ পৰা জয়ন্তীয়ে বিদায় লোৱাৰ লগে লগেই মিষ্টাৰ চক্ৰবৰ্তীয়েও গাড়ী চলাই দিলে। নৈশ-অন্ধকাৰৰ বুকু ভেদি গাড়ী লৰিবলৈ ধৰিলে। ..

মিষ্টাৰ চক্ৰবৰ্তীৰ বাওফালে জয়ন্তী। কিন্তু ইমান ওচৰা-ওচৰি হৈ থাকিও ডেঙলোকৰ কাৰো মুখত কোনো কথা নাছিল। আনন্দ-উৎসবৰ অন্তত যেন এটা ক্লান্তি, ভাবৰ ডবত যেন মন গধূৰ। ...

হঠাৎ এবাৰ মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীয়ে নিমন্ত্ৰতা স্তম্ভ কৰিলে—

“আপোনাৰ একটিং চাই মুখ নোহোৱা কোনো বাহুহেই আজি নাই। আপুনি ইমান ভাল কৰিব পাৰিব বুলি মোৰ ধাৰণাই নাছিল।”

—বোধহয় ভাববেই উচ্ছাস। কথাকেইটাৰ লগে লগেই এযোৰ সত্যক চকুৰে মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীয়ে জয়ন্তীৰ মুখলৈ চালে...। চকুৰে চকুৰে পৰিল। ... বিদায় গৌৰৱত গৌৰৱাধিতা অভিনেত্ৰী লাজত যেন হঠাতেই মৰহি গল। জয়ন্তীয়ে নিজৰ চকু দুটা তললৈ নমাই আনিলে। ... হঠাৎ বাজ বাটতে এবাৰ গাড়ীখন অথালি-পথালি হৈ চালিবলৈ ধৰিলে। কিন্তু লগে লগেই মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীয়ে ঠিয়েৰিং দাল ভালকৈ ধামুচি ধৰি দ্বিৰ হৈ আকৌ গাড়ী চলাবলৈ আৰম্ভ কৰিলে।—

যক্ৰাসকলৰ বিৰাট টোলটোৰ আগত গাড়ীখন থলহি। মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ পৰা বিদায় লবলৈকে বোধহয়, জয়ন্তীয়ে মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ মুখৰ ফালে চালে। কিন্তু কোনো কথা মুখৰ পৰা বাহিৰ হৈ অহাৰ পূৰ্বেই মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীয়ে নিজৰ হুয়োটা হাতেৰে জয়ন্তাৰ হাতদুখনত ধৰিবলৈ চেষ্টা কৰা বেন জয়ন্তীয়ে গম পালে। ... ল'ৰালিকৈ নিজৰ হাতদুটা আঁতৰাই আনি, গাড়ীখনৰ ভিতৰৰ পৰা জয়ন্তী বাহিৰ হৈ আহিল। ... বোধহয়, আক বেছি আগবাঢ়িবলৈ সাহ নকৰি মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীও ঠিয়েৰিং দাল ধামুচি ধৰি—গাড়ীৰ ভিতৰতে বহি থল।—

“মোৰ কাৰণে বহুত কষ্ট কৰিলে। বেয়া লাগিব। বাতি হৈছে বাওকগৈ।”

মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীক জয়ন্তীয়ে বিদায় দিলে। কিন্তু মিষ্টাৰ

চক্ৰবৰ্তীয়ে বিদায় নললে । —গাড়ীখন আগবাঢ়ি নগল ।

“যাবই লাগিব । পিছে, কথা এটা নোকোৱাকৈ যাবলৈ মই ভাল পোৱা নাই ! আশি আপুনি মোক চমক খুৱালে । আপোনাৰ ভিতৰত যে এনে এটা টেলেন্ট লুকাই আছিল, সেই কথা আপুনি নিজেও বোধহয়, ইমান দিন জনা নাছিল । বহুত ফিল্ম-ষ্টাৰে আপোনাৰ ওচৰত পৰাজয় মানিব লাগিব । মই বটাই কোৱা নাই, দৰ্শক সকলবোৰে এয়ে অভিমত ।”

জয়ন্তীয়ে লগে লগেই প্ৰত্যুত্তৰ দিব নোৱাৰিলে । ভাবন ক্ষৰত জয়ন্তী বিহ্বল হৈ উঠিছিল । —

“কমলা বাইদেউক লৈ নাছিল কিয় ?”

“নাহিলে কবিব কি ? বলেৰে আনিব নোৱাৰি নহয় ! — ডেউ নহাত জানো কাৰোবাৰ কিবা ক্ষতি হৈছে ?”

“ক্ষতি নো কাৰ হব ?”

“সেয়ে কথা । ডেউ নহাত মই বেয়া পোৱা নাই । অকলেই ভাল, নহয় জানো ?”

সমৰ্থন বিচাৰিলে কিন্তু জয়ন্তীয়ে প্ৰত্যুত্তৰ নিদিলে । —

“সঁচাকৈয়ে গোটেই সময়খিনি যেন এটা মপোনৰ মাজেদিয়েই পাৰ হৈ গল ।”

ভাবাবেশত মিষ্টাৰ চক্ৰবৰ্তী ভয়ম হৈ পৰিল ।

“কথা শেষ নহব, যাওকগৈ ।”

কিন্তু মিষ্টাৰ চক্ৰবৰ্তী নগল ।

“যাবৰ বন যোৱা নাই । এইদৰেই ভাল লাগিছে ।...”

“এইদৰে ভাল লগা অজ্ঞায় । — আপোনালৈ অপেক্ষা কৰি চাপৈ কমলা বাইদেউ বহি আছে ।”

“এইটোও ভেঙৰ এটা বেমাৰ। মই বাঁতি কৰিলে, যিমানেই বাতি নহওক, ভেঙে বহি থাকিব। কেতিয়াবা বাঁতি পুৰাই যায়। মই এইবোৰ ভাল নাপাও।”

“কিন্তু বাইদেৱে ভাল পায়।”

“পাওক। মই এইবোৰ পছন্দ নকৰো। দিছ ইজ্ঞ অজ, বাৰিছ।”

কিবা এটা ভাবি জয়ন্তী মনে মনে বল।

বাতিৰ নিৰ্জ্বলতাটো সদায় মোৰ ভাল লাগে। আপোনাৰ কেনে লাগে মই অৱশ্যে নাজানো। মোৰ মনত কি ভাব হৈছে জানে? ...পৃথিবীখনত আপোনাৰ আৰু মোৰ বাহিৰে আন জন-প্ৰাণী যেন আৰু নাই। সকলো সুখদুখ, বিপদ-বিঘিনি, আমি দুয়ো অকলেই গহিব লাগিব, ভাগ লবলৈ যেন আন আৰু কোনো নাই।..”

“এইবোৰ কথাপাতি কি লাভ হব? যাকৈকৈ, মোৰ টোপনি ধৰিছে।”

“টোপনি মোৰ নাই। অকলশৰে যাবলৈকো টান লাগিছে। ...এটা মধুৰ সপোনৰ অন্তত বাস্তব যেন বিভীষিকা।..”

কোনো প্ৰত্যুত্তৰ নিদি যবলৈ বুলি জয়ন্তীয়ে বোজ আগবঢ়াই দিলে।

“আপোনাক আকৌ কেতিয়া লগ পাব?”

নিঃসহায়ৰ দৰেই মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীয়ে জয়ন্তীক প্ৰশ্ন কৰিলে।—

“যেতিয়াই আপোনাৰ সুবিধা হয়, সময় হয়, ভেতিয়াই।...”
ট্ৰিয়েবিং দালত ধৰি, পাড়ীৰ ভিতৰৰ পৰা আগবাঢ়ি গৈ থকা জয়ন্তীলৈ চাই চক্ৰৱৰ্তী বহি বল। নিজৰ অভৰ্কিভেই

অভূতপূৰ্ণ চক এটা ওপত হুমুনিয়াহ এবাৰ বাহিৰ হৈ গল।
গোটেই অন্ধৰ জুৰি হা-হতাহৰ একুৰা জুই।

অন্ধকাৰৰ মাজত জয়ন্তী অদৃশ্য হৈ গল। নিচ্ছল হৈ
মিষ্টাৰ চক্ৰবৰ্তী অকলেই গাড়ী খনৰ ভিতৰত বহি বন।
কিমান পৰ এইদৰে বহি বন, কিয় বহি বন, মিষ্টাৰ চক্ৰবৰ্তীয়ে
নিজেই যেন বুজিব নোৱাৰিলে। .. হঠাৎ এবাৰ ইঞ্জিনটো
চলিবলৈ ধৰিলে। মিষ্টাৰ চক্ৰবৰ্তীয়েও নিজৰ অভ্যাস মতেই
যেন বকুৱা সকলৰ ঘৰৰ আগৰ পৰা নিজৰ ঘৰৰ ফালে গাড়ীখন
চলাই লৈ গল। ..

কিৰণৰ ঘৰৰ পৰা বাহিৰে বাহিৰে উপেন মোজালৈ উভতি
আহিল, ঘৰলৈ নগল। নবীনৰ মাক আৰু নগেন উপেনৰ
লগত নাছিল। জয়ন্তীলৈ উপেনে কোনো খবৰ নপঠিয়ালে। কিন্তু
আৰু তাৰ মুখে জয়ন্তীয়ে গম পালে উপেন মোজালৈ উভতি আহিছে।
খবৰটো... সঠিককৈ জানিবৰ কাৰণে জয়ন্তীও ব্যগ্ৰ নহল।—

ধিয়েটাৰ হৈ যোৱাৰ পিছত ক্লাবৰ সকলো সভা গোটে
খাই কেবাদিনলৈকে ধিয়েটাৰৰ কথাৰেই আলোচনা কৰিলে।
সভাসকলৰ ভিতৰত দুটা দল। সবহ সংখ্যক সহ-অভিনয়ৰ
সপক্ষে। বিৰুদ্ধ দলৰ সংখ্যা কম। সেই অজুপাতেই সামাজিক
প্ৰতিপত্তিও। লাহে লাহে ডেঙলোকৰ জুই এগৰাকীয়ে ক্লাবৰ
প্ৰতি সহযোগিতা কৰাই দিয়া যেন অনুমান হল। জয়ন্তী আহে,
যায়। কিন্তু অভিনয়ৰ দিনা বহুবাৰ হাতচাপৰি আৰু কেবা
গৰাকী বিশিষ্ট পুৰুষৰ পৰা প্ৰশংসা লাভ কৰা সবেও ক্লাবত

জয়ন্তীৰ অভিনয় সম্পৰ্কে কোনো আলোচনাই কোনেও উত্থাপন নকৰিলে। —জয়ন্তীয়ে লক্ষ্য কৰিলে—ভেঙেলোকে আনৰ কথা আলোচনা কৰে, প্রশংসা কৰে কিন্তু জয়ন্তীৰ বিষয়ে কোনো কথা নাপাভে। আন কি, সেইদিনাৰ অভিনয়ত জয়ন্তীয়েও যে কিবা অংশ গ্ৰহণ কৰিছিল সেই কথাও যেন স্বীকাৰ কৰিবলৈ কোনোৱেই প্রস্তুত নাছিল।...

কেবাদিনো অহাযোৱা কৰাৰ পিছত হঠাৎ ক্লাবলৈ যোৱা জয়ন্তীয়ে বন্ধ কৰি দিলে। ক্লাবৰ মোহিনী শক্তিয়ে জয়ন্তীক আক যেন টানিব নোৱাৰা হল।...

হেম শইকীয়াৰ লগত জয়ন্তীৰ ঘনিষ্ঠতা বাঢ়ি উঠিছিল।... শইকীয়া উচ্চ শিক্ষণত, স্বাস্থ্যবান, সুশ্ৰী পুৰুষ। ...হঠাৎ এদিন শইকীয়া জয়ন্তীহঁতৰ মনত উপস্থিত হ'ল। কোনোবা অহা যেন গম পাই জয়ন্তী বাহিৰলৈ ওলাই আহিল। অভাবনীয় ভাবে শইকীয়াক দেখি জয়ন্তী আচৰিত হল কিন্তু মনে মনে ভূপ্তি বোধ কৰিলে।—

“হঠাৎ ওলালোহি, বিৰক্তি নাপাব। কেবাদিনো আহো আহো কৰিও আহিব পৰা নাই।...”

জয়ন্তীক দেখা মাত্ৰকে শইকীয়াই 'মৃত' দিলে।

“আপুনি যে এইখিনি অহুগ্ৰহ কৰিছে সেয়ে বহুত। বিৰক্তি কিয় পায়? আহক, বহকহি।...”

হুৱো ছুইং কৰ্মলৈ সোমাই গ'ল।

—সেইদিনাৰ আলোচনাত ভেঙেলোকে সহ-অভিনয় আৰু কেইখিনি মানৱ আগতে হৈ যোৱা থিয়েটাৰৰ কথাকেই বিশেষ ভাবে আলোচনা কৰিলে।

“সঁচাকৈয়ে আপোনাৰ এটিং মাৰভেলাছ হৈছিল। মই ইমানখিনি আশা কৰা নাছিলো।”

আত্মতৃপ্তিত জয়ন্তীৰ অন্তৰ ভৰি উঠিল। কোনো প্ৰত্যুত্তৰ দিব নোৱাৰিলে।

“মোৰ দুখ কত কৰ পাৰে...?”

শইকীয়াই জয়ন্তীৰ মুখলৈ চালে। চকুত পৰিল এখন ধুনীয়া মুখ, চিত্তহাৰী এযোৰ উজ্জ্বল চকু। দুটি ঘুৰাই অনা যেন টান হৈ পৰিল। —শেষত চকু দুটা আঁতৰাই আনিবৰ চেষ্টা কৰি কবলৈ ধৰিলে—

“আমি আজিও পিছ পৰি আছো। —আমাৰ ভিৰোভা মাহুহৰ লুকাই থকা টেনেণ্ট আজিও আমি বাহিৰ কৰি আনিব পৰা নাই। গাঁৱে-ভূঞা, নগৰে-চহৰে আমাৰ মাজত থকা কত জিনিয়াছ নষ্ট হ'ব লাগিছে আমি ধৰেধৈ কৰা নাই।”

দুখৰ ভৰত শইকীয়াৰ অন্তৰ যেন গধুৰ হৈ পৰিল। জয়ন্তী মনে মনে বল। —কিবা এটা ভাবি শইকীয়াও মনে মনে থাকিল। —কিন্তু এই নিশ্চক্ৰতা ক্ষন্তেকলৈহে।

“আজি কিছুদিনৰ পৰা মোৰ এটা বিশ্বাস দিন দিন বাঢ়ি উঠিছে। আমি অলপ চেষ্টা কৰিলেই আমাৰ ভিৰোভা বিলাকেবেই আমি ভাল ভাল ছবি কৰিব পাৰিম। কিন্তু সেই বিষয়ে চিন্তা কৰে কোনে? আমাৰ যে টকা নাই সিও নহয়। টকাও আছে, মাজুছো আছে, নাই ব'ত্ৰ মন।”

“অকল মন মোছোৱাই নহয়, চকু-পোৰা স্বভাৱটোও আছে।”

ক্লাবৰ সভাসকললৈ জয়ন্তীৰ মনও পৰিল। কিন্তু শইকীয়াৰ আগত মনৰ কথা ফুটাই ক'ব নোৱাৰিলে।

“সেইটোঙে আছেই। হিংসা, খিয়লা-খিয়লি,—কুৎসাবটনা বটনা আঁমার স্বভাব হৈ পৰিছে।”

ছয়ো মনে মনে বল। আলাপ-আলোচনাৰ বিষয়-বস্তু যেন অন্ত পৰিল।—

সবহ পৰ নহল, শইকীয়াৰ পক্ষে নিস্তকতা যেন অসম্ভব হৈ উঠিল।—

“মই ছবিৰ কোম্পানী এটা খোলাৰ কথা বৰকৈ ভাবিছো। দুই চাৰিজনৰ লগত কথাও পাতিছো। পিছে মাজুহৰোৰ দেখোন ভেনেট কিবা। একেবাৰেই উৎসাহ দিব নোখোজে।...”

“আপুনি চেষ্টা কৰিলে হবগৈ। ভাও লবলৈকো আঁমার মাজুহৰ অভাব নহব।—আপুনি চেষ্টা কৰিবলৈ নেবিব। আমি বহুতেই সহযোগ কৰিম।...”

“সহযোগ কৰিবই লাগিব। আপোনালোক আছে বুলিয়েই ময়ো সাহ কৰিছো। অলপ আটলিক টেট এটা আছে বুলিয়েই আক্সিলেক শিল্প-কলাৰ মাজতেই থাকি দিমৰোৰ কটাই দিছো।—ঘৰ-সংসাৰ কৰি জংঘলৰ মাজত সোমাবৰ ইচ্ছা নাই। সংসাৰ কৰিলেই বিপদ, যি কণ ফাইন টেট আছে সিও বাৰ।...”

লগে লগেই জয়ন্তীৰ মুখলৈ চালে। চকুৱে—চকুৱে পৰিল। জয়ন্তীয়ে চকুৰোৰ আঁতৰাই নিলে। ...দুৱাৰ মুখত আদমহীৰা বয়সৰ মাজুহ এজনী উপস্থিত হ'লহি। মাজুহ জনীৰ দৃষ্টি এবাৰৰ কাৰণেই যেন জয়ন্তীয়ে মুৰব্বন ভাইৰ কালৰ পৰা বুৰাই আনি আন একালে কিবা এটা চাই বল। কিন্তু মাজুহজনী আঁতৰি নগল।—

“আপোনাৰ লগত আজি কথা পাতি বৰ—ভাল পালো।

নাথৈ সময়ে এইদৰে আশনি কৰিমহি, বেয়া নাপাব ।’

“বেয়া কিয় পাব । আপোনা সকলৰ দৰে মানুহ যে আহিছে, আমাৰ পক্ষে সেয়ে বহুত ।’

জয়ন্তীয়ে হাঁহিবৰ চেষ্টা কৰিলে । কিন্তু হাঁহি-কুটি হুঠিল ।

“এহ, আপুনি বেছিকৈ কৈছে । ময়ো বৰ অকলশবীয়া । ভাই-ককাই, বংশ-পৰিয়ালৰ অৱশ্যে অভাব নাই । বন্ধু-বান্ধবো বহুত । কিন্তু মই নিজকে সদায় অকলশবীয়া বুলি ভাবো । সঁচাকৈয়ে মই—অকলশবীয়া । মনে মনে মিতা মানুহ বিচাৰি—পোন্ধাই দেখোন টান ।...”

“আইদেউ, মই আক কিমান অহাযোৱা কৰিম ? মোক বিদায় দিয়ক । ছায়া মানুহ, এইদৰে পইচা বাকী ৰলে আশি কেনেকৈ চলিম ?...”

বাকী পাওনাৰ ভাগিদা । এজন নকুন পৰিচিত জন্তুলোকৰ আগত কথাকেইটা শুনি জয়ন্তীয়ে কৰু অপমান বোধ কৰিলে, খঙত গা কঁপিবলৈ ধৰিলে । মৰিয়াই মৰিয়াই মানুহজনীক খেদ দিবৰ ইচ্ছা হল । কিন্তু সিমান দুবলৈ যাবলৈ জয়ন্তীয়ে সাহ নকৰিলে ।—

“তুমি আজি যোৱা, বাই । মই এখেতৰ লগত কিবা এটা ডাঙৰ কথা আলোচনা কৰি আছো । ভিতৰলৈ যাব নোৱাৰো । আন এদিন আহিবা ।...”

জয়ন্তীৰ বুকুটো এহণ কৰিবলৈ মানুহজনীয়ে টান পালে ।—

“আজিৰ সৈতে চাৰিদিন হল, আইদেউ । এবাৰ—মানুহৰ ঘৰলৈকে এইদৰে আহি থাকিলে মই চেনা কেনেকৈ ? বেছি হোৱা হলেও হয়, আপোনালোকৰ দৰে বনী মানুহৰ কাৰণে

কপ একুৰিও ধন নে ? —পইচা দিবৰ মন নাথাকিলে বহু লব নালাগে নহয় ! এইদৰে বাকী থাকিলে দহ-বাৰটা ধাৰবীয়া মই কেনেকৈ পোহোঁ । —ধন দিলেও দিব, নিদিলেও নালাগে, আজিৰ পৰা মই আক নাহোঁ ।”

খং কৰি, উচাট মাৰি মাহুহজনী আঁতৰি গল । লাজত জয়ন্তীৰ মুখখন বঙা পৰি উঠিল । কোনো কথা মাহুহজনীক কব নোৱাৰিলে । —কিছুদিনৰ আগতে জয়ন্তীয়ে মাহুহজনীৰ পৰা কেইখনমান কাপোৰ বাকী কৰি ৰখাইছিল । ডাঙৰ মাহুহৰ ঘৰৰ কথা, তায়ো দি গল । কিন্তু সময়মতে জয়ন্তীয়ে টকা আদায় দিব নোৱাৰিলে । . . . জয়ন্তীৰ পইচাৰ অভাৱ ।—

চকুৰ আগত হৈ যোৱা এই অশ্লীলকৰ দৃশ্যটো দেখি শইকীয়া নিজেও অপ্রস্তুত হৈ পৰিল । জয়ন্তীৰ মানসিক অৱস্থা কেনে হব পাৰে সহজেই অনুমান কৰিলে । জয়ন্তীৰ আৰ্থিক অৱস্থা ভাল বুলিয়েই শইকীয়াৰ ধাৰণা আছিল । কিন্তু সেই ধাৰণা আজি শিথল হৈ পৰিল । এবাৰ ছয়মাহলৈকে জয়ন্তীক কিছু আৰ্থিক সহায় কৰাৰ নিচিনা এটা ভাব মনত খেলাই গল ।

“বকৱাক দেখোন বৰকৈ ইয়াত নেদেখোঁ । সবহ ধিনি দিন মোছাতেই থাকে যেন পাওঁ..... ।”

“অহা যোৱা কৰি থাকে । মাজতে বৰ অনুৰূপ হৈ গল । —কিৰণ বাইদেউৰ তাত আছিলগৈ ।”

কিৰা এটা ভাবি শইকীয়া মনে মনে বল । জয়ন্তীৰ নিজৰো কথাপাতিবৰ কাৰণে উৎসাহ কৰি গৈছিল । বাহিৰলৈ চাই থাকি, পাওনা আদায় কৰিবলৈ অহা মাহুহজনীৰ কথাকেইটা ভাবি ভাবি জয়ন্তী বহি বল । ...লগে লগেই মনত পৰিল

বাকী আনবোৰ পাওনাদাৰলৈ । ...কিবা এটা নহয়, কিবা এটা কৈফিয়ৎ দি কাবোৰাক হয়তো বিদায় দিছে, কাবোৰাক মিছা আশ্বাস দি দিন লৈছে । দুই এটাক হয়তো ধমক দিছে । জয়ন্তীৰ হাত উদং, উপেন উদাসীন । বাহিৰত বকৰা বংশৰ সুখ্যাতি—ভেঙলোক ধনী, মানী ।...

হঠাৎ ঘৰৰ আগত মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্ত্তীৰ মটৰ গাড়ীখন বলহি । শইকীয়া যেন চক্ৰ খাই উঠিল । চকুত পৰিল মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্ত্তী গাড়ীখনৰ পৰা নামি আহিছে ।

বহাৰ পৰা শইকীয়া থিয় হল ।—

“আপুনি যায় নে কি ?”

জয়ন্তীয়ে প্ৰশ্ন কৰিলে ।

“যাওঁ, বহুতপৰ বহিলো । ভেথেন্ত আহিছে, আপুনি কথা পাতক ।”

“ভেথেন্ত আহিল এতিয়া কি হল, বহক । ভেথেন্তৰ লগত জানো আপোনাৰ চিনাকি নাই ?”

“চিনাকি আছে । মই আক নবহো, বোৰ আন এঠাইত অলপ কামো আছে, যাওঁ ।—”

শইকীয়াই খোজ আগবঢ়াই দিলে । আগ ফালৰ বাবাকাত মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্ত্তীৰ লগত সুখানুখি হল ।—

“শইকীয়া নে কি, কি ধৰৰ ?”

“ধৰৰ একো নাই । বকৰাক বিচাৰি আহিছিলো । ভেথেন্ত বোলে নাই, মোজালৈ গল । এনেদৰে বহি থাকিনো কি কৰিব, যাওঁগৈ । বকৰা আহিলে আকো এবাৰ আহিব লাগিব ।...”

আলিলৈ ফুৰি শইকীয়া নাবি গল । মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্ত্তী

ভুইংকমলৈ সোমাই আহিল ।

আচলতে শইকীয়া আহিছিল জয়ন্তীক লগ পাবলৈ, উপেনক নহয় । কিন্তু মিঠাৰ চক্ৰবৰ্তীৰ আগত শইকীয়াই আচল কথা গোপন কৰা দেখি জয়ন্তী আচৰিত হ'ল । কিছুপৰলৈ শইকীয়াৰ এনে আচৰণৰ আচল ভাংপৰ্য্য বুজিব নোৱাৰি শইকীয়াৰ কথাকেইটাৰ মৰ্ম চিন্তা কৰি মনে মনে বল ।—

“হেৰ শইকীয়াৰ দেখিছো চিনাকি নোহোৱা মানুহেই নাই । আপোনাৰ লগতো যে ঘনিষ্ঠতা বঢ়াৰ মোৰ বাৰণাই নাছিল ।”

মিঠাৰ চক্ৰবৰ্তীয়ে মাত দিলে । — কথাকেইটাৰ স্মৃতি এটা বিবক্তিব ভাৱ ।—

প্ৰত্যুত্তৰ দিবৰ ইচ্ছা জয়ন্তীৰ নাছিল কিন্তু নিদি নোৱাৰিলে । “আমাৰ ধিয়েটাৰৰ আগৰে পৰাই দেখোন ডেউৰ লগত চিনাকি । — সেই কাৰণেই ময়ো কথা পাতিলো ।”

হুয়ো ভুইংকমত বহিলহি ।

“কিয়ান ঠাইত অপমান পাইছে ঠিক নাই । তথাপি এই জভাৱটো এবিধ নোৱাৰিলে । বৰুৱাক বিচাৰি অহাটো এটা চলহে ।”

মিঠাৰ চক্ৰবৰ্তীৰ অন্তৰৰ শুদ্ধতা কথা নাছিল । — কথা-কেইটাৰ স্মৃতিটো জয়ন্তীৰ ভাল নানাবিল । কিন্তু নিকপায় হৈয়ে যেন জয়ন্তীয়ে উত্তৰ দিলে—

“আমাৰ বৰলৈ আহিছে শ্ৰৱণ আহিছে । কথাবতৰা পাতি যই দেখোন বেয়া নাপালো ।”

“বেয়া পাব লগানো কি থাকিব পাৰে ? কিৰেটাৰ, বাহুভোপ হৈয়ে ডেউৰ ব্যস্ত । কোনে চুলুকি-জবলা বজাব পাৰে, কাৰ

যবৰ জীয়াবী-বোৱাবীয়ে থিয়েটাৰ কৰে আঙ্গুলিৰ মূৰত ডেঙৰ হিচাব...।”

শইকীয়াৰ জয়ন্তীৰ ভাল লাগিছিল। মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ এনে ডাঙৰ বস্তুবাৰ কোনো কাৰণ নেদেখি মনে মনে জয়ন্তীয়ে দুখ পালে।

“এনেয়ে বহি থকাভকৈ এইবোৰ কৰি থকাও ভাল দিয়কছোন। কিছুমানে আকৌ, নিজেও একো নকৰে, পৰে কিবা কৰা দেখিলেও দোষ ধৰে।-”

বস্তুবোৰো মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ ভাল নালাগিল।

“মাত্ৰা আছে। মাত্ৰা পাৰ হব নাপায়। কিন্তু শইকীয়াৰ দেখিলো সদায় মাত্ৰাৰ বাহিৰত।-”

আলোচনাটো জয়ন্তীৰ ভাল লগা নাছিল।

‘চাহ এটোপা আনো, অকণমান সময় বহক।’

“নালাগে খাওক। মই যাওঁহেই। আপোনাক মাত্ৰ দিওঁ বুজিহে সোমালো। শইকীয়া ভিতৰত থকা বুৰল জনা হলে কেডিয়াও নাহে।-”

জয়ন্তী আচৰিত হল। মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ কথাকেইটা বুজিবলৈ চেষ্টা কৰিয়েই যেন নিকন্তৰ হৈ বস।

“মোৰ কথা শুনি আপুনি চাৰি আচৰিত হৈছে, নহয়নে? কিছুমান মানুহ সদায় বৰ্জ্জনীয়। শইকীয়াও তাৰ ভিতৰৰে এজন। আই ঠিংক, আই এম ক্লিয়েৰ।”

লগে লগেই হাঁহিবৰ চেষ্টা কৰিলে।

“মই নাজানো। ডেঙৰ লগত মোৰ বিশেষ বনিষ্ঠতা আচনাত্তে ছোৱা নাট। কিন্তু মই হলে ডেঙৰ বৰ্জ্জনীয় বনি

এতিয়াও বুঝা নাই ।...”

“হয়তো বা বুঝিব, হয়তো বা সম্ভাব্য এককালে থাকিব । সেইটো নিজ নিজ বুজ-বিবেচনার কথা । মোৰ বিশ্বাস এদিন বুজিব । মোৰ পক্ষৰ পৰা এটা কথা হলে নকৈ নেজাবো— শইকীয়া আহিলে মই কিন্তু নাহিম । উঃৰ লগত বগৰি পোৰা যাব নোৱাৰি ।”

হাঁহিবলৈ চেষ্টা কৰি মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী বহাৰ পৰা থিয় হল । —কিন্তু প্ৰাণ খুলি হাঁহিব নোৱাৰিলে ।

“মই যাওঁ, কাম আছে, বাওঁকৈ আহিম ।”

কোনো উত্তৰ নিদি জয়ন্তীও থিয় হল । —কথাপাতি জয়ন্তীৰো ভাল লগা নাছিল । শইকীয়াৰ আগত সেই নান্দহৰ্ণন্যে কৈ যোৱা কটু কথাকেইটাই জয়ন্তীক বৰকৈ কষ্ট দি আছিল ।—

“এখন ভাল ছবি আহিছে যাবনে কি ?”

কেইখোজমান আগবাঢ়ি গৈ জয়ন্তীৰ ফালে উত্তৰি চাই মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীয়ে প্ৰশ্নটো কবিলে ।

“কমলা বাইদেউ যাবনে নাযায় ?”

“ডেওঁক মই বাদেই দিছো । লগ ধৰা নধৰা একে কথা । সময় নাই বুলিয়েই উত্তৰ দিব । সেইদেখি ডেওঁক মই লগেই ল'বো ।...”

“বাইদেউকো লওক, লগে ভাগে যাম ।”

“ডেওঁ নগলে আপুনি যাবনে নাযায় ?”

“ভাৰিৰ লাগিব ।”

“ভাৰক, মই গধুলা ওলাবলি ।”

কথাকেইটা কৈয়ে আলিঙ বৈ থকা মটৰ-গাড়ীখনৰ ফালে

মিষ্টাৰ চক্ৰবৰ্তী আগবাঢ়ি গল ।—

আকৌ জয়ন্তী ডুইংকমত বহিলহি । গোটেই মন অশান্তিৰে ভৰি উঠিছিল । ...আধিক কষ্ট, মানসিক সন্তাপ, বন্ধুবান্ধবৰ আওহেলা, অৱস্থা ।—

ঘৰৰ লগত উপেনৰ সম্বন্ধ কমি গৈছিল । গৰহখিনি দিন যোজাৰ ঘৰতেই থাকে । মাজে সময়ে কেতিয়াবা তাৰ পৰাই কাৰোবাক পঠিয়াই দি লৰাটোৰ খবৰ কৰায়; কিবা কিবি বস্তুও কেতিয়াবা ঘৰলৈ পঠিয়াই দিয়ে, কেতিয়াবা পঠিয়ায় টকা-পইচা । কিন্তু সংসাৰ চলাবৰ কাৰণে সেই সাহায্য জয়ন্তীৰ পক্ষে যথেষ্ট নহৈছিল । চাৰিওফালে বাকী, দাব, পাওনা দাবৰ জাগিদ ।—

“আইদেউ”

জয়ন্তী যেন উচপ খাই উঠিল । —চাকৰ লৰা এটা ওচৰত থিয় হলহি ।

“বৰকৈ কঙে আছিলৈ দোকানীয়ে বাকীও দিলে কিন্তু কালিৰ পৰা বাকীও আৰু বস্তু নিদিওঁ বুলি কৈছে । সোনকালে পইচা আদায় নিদিলে সি অপমান কৰিব । দেউতালৈ খবৰ এটা দিয়ক । আজি জ্বাৰ যিহে কথা শুনি যোবেই বেয়া লাগিছে ।”

কথাকেইটা শুনিও জয়ন্তী নিকম্বৰ হৈ বল, কোনো উত্তৰ নিদিলে । —বিবই বা কি ? খবৰ থকা চাকৰ-বান্ধনিৰ পাওনা দাবৰদাব বহুখিনিয়েই আজিলৈকে বাকী । জাগিদৰ ওপৰি জাগিদ ।

জয়ন্তী নিকপায়।—

চাকবটো আঁতৰি গল। নিভান্ত নিঃসহায় মাহুহৰ দৰে
জয়ন্তী বহি বল। —গোটেই অন্তৰ টোপেনৰ প্ৰতি স্থগাবে ভৰি
উঠিল। লগে লগেই মনত পৰিল কিবণলৈ। —জয়ন্তীয়ে
অশ্রুভৰ কৰিলে সকলো দুৰ্গতিৰ মূলভে কিবণ, কিবণৰ কুট-
পৰামৰ্শ। এটা প্ৰতিহিংসাব ভাব অন্তৰত জ্বলি উঠিল।
মুহূৰ্ত্তলৈ জয়ন্তীৰ হিতাহিত জ্ঞান যেন লোপ হৈ গল। ...বহাৰ
পৰা জয়ন্তী থিয় হল। কিবা এটা ভাবিলে কিন্তু কোনো দ্বিধা
সিদ্ধান্তলৈকে জয়ন্তী আহিব নোৱাৰিলে। —কন্তেকলৈ ইতস্ততঃ
কৰি থাকি এবাৰ খোজ আগবঢ়াই দি গোসাই ঘৰটোৰ আগত
জয়ন্তী থিয় হলহি।

বক্ৰাসকলৰ গোসাই-ঘৰ। —কেবা-পুৰুষীয়া প্ৰাচীন বন্ধিৰ,
ভিতৰত দেশ-বিদেশৰ পৰা সংগ্ৰহ কৰি আনি স্থাপন কৰা নানা
বিগ্ৰহ। .....দেৱতাৰ দেহ শোভা কৰি বহুকলীয়া সোণ-ৰূপৰ
নানা আভৰণ, আসনৰ সৌন্দৰ্য্য বঢ়াই সোণ-ৰূপৰ নানা ফুল,
লতা, পাত। সেই অপূৰ্ব শোভা যদি কাৰোবাৰ চকুত পৰে,
চকু যেন আকৃষ্ট হুৰি আহিব নোখোজে। ...

জয়ন্তীৰ বুকুখন ধপধপাই উঠিল। ভৰি হুটাত উপনি।
—আক যেন ভৰি আগবাঢ়িব নোখোজে। ...অতি সতৰ্কনে
আগবাঢ়ি গৈ গোসাই ঘৰৰ দুৱাৰখন বেলি জয়ন্তী ভিতৰলৈ
সোৱাই গল। .....বাহিৰৰ পোহৰ ভিতৰলৈ যাবৰ ভাল ব্যৱস্থা
নথকাত ভিতৰত এন্ধাৰ। —দেৱতাক পোহৰ যোগাই কোনো
বস্তুত জ্বলি থকা নাছিল। পূজাৰী মাহুহ আহিবলৈ বহু কৰা
দিনটোৰে পৰা বিগ্ৰহ অস্বাভাৱত। গমুনি বহি জন্মাবলৈ জয়ন্তীৰ

সুবিধা কৰ, বাহিৰে, ভিতৰে নানা কাম। কেতিয়াবা আছৰি প'লে চাকৰণী জনীয়েই বাহিৰৰ খটখটিত চাকি এসজ দি—দেৱতাৰ উদ্দেশ্যে প্ৰণাম জনাই তাইৰ নানা হুখ হুগুতিবোৰ দূৰ কৰিবলৈ শোধনা কৰেহি। ...তাইৰ অন্তৰ ভৰা হুখ।—

ভিতৰত সোমাইয়ে কিবা এটা বিকট গোল্ক নাকত লগা জয়ন্তীয়ে অনুভব কৰিলে। ভিতৰৰ মাটিবোৰ যেন পচি গৈছিল। কিন্তু একোৱেই জয়ন্তীক নিকংসাহিত কৰিব নোৱাৰিলে—আগবাঢ়ি গৈ সিংহাসনৰ আগত, পূৰ্বৰ অভ্যাগমতেই যেন, দেৱতাৰ উদ্দেশ্যে আঠকাটি জয়ন্তীয়ে মূৰটো দোঁৱালে। অম্পট বাতৰে দেৱতাক লক্ষ্য কৰি কিবাকিবি কবলৈ ধৰিলে। কিছুপৰৰ পিছত মূৰটো ডাঙি ছয়োটা হাত যোৰ কৰি দেৱতাৰ ফালে চাই আঠকাটি বল।—এইদৰে কিমান পৰ বল, জয়ন্তীয়ে নিজেই বোধ হয়, বুজিব নোৱাৰিলে।—জয়ন্তী যেন অস্থিৰ হৈ উঠিল। .. এবাৰ আঠকাটিৰ ওপৰত ভিৰ দি, ছয়োটা হাত সিংহাসনলৈ আগবঢ়াই দিলে। কিন্তু লগে লগেই হাত দুখন গিছলৈ কোঁচ খাই আহিল। দেৱতাক স্পৰ্শ কৰিবলৈ জয়ন্তীৰ সাহ নহল। .. লৰাটোলৈ মনত পৰিল। লগে লগেই বুকুখন ধপধপাই উঠিল। গাটো বাহিৰলৈ ধৰিলে। কিন্তু জয়ন্তী উঠি নাছিল।—

হঠাৎ জয়ন্তী এবাৰ থিয় হল। কল্পে কলৈ কিবা এটা ভাবিলে। তাৰ পিছত সিংহাসনৰ আগত দীঘলকৈ পাৰি খোৱা বহুকলীয়া দীঘল-ডাঙৰ কুলাৰ কাপোৰ ধনৰ ফালে হাতদুখন আগবঢ়াই দিলে। ...দিঠক ত্ৰে মপোন জয়ন্তীয়ে বুজিব নোৱাৰিলে;—একোৱেই জয়ন্তীক নিবন্ত কৰিব নোৱাৰিলে।

কাপোৰ বনত লগাই ধোৱা কুল কেইপাহমান লবানবিতৈ হাতত
ডুলি লৈ বেগাবৈগৈক জয়ন্তী বাহিৰলৈ ওলাই আহিল।
...কেইপাহ কুল, কিহৰ কুল, জয়ন্তীয়ে কব নোৱাৰিলে। বুজিব
সময় নাই। —চকু, কাপ জপাই জয়ন্তী পোৱনি খোটাৰী
পালেহি। লবানবিৰ বেগত গোমাইবৰৰ দুৱাৰখন বন্ধ কৰি
আহিবলৈকে। জয়ন্তীয়ে পাহৰিলে।—

গোটেই হৃদয়জুৰি হেন্সোজৰি, গাভ কঁপনি; কি হৈছে
জয়ন্তীয়ে বুজিব নোৱাৰিলে। হাতত লৈ অহা বস্ত কেইটা
ভানকৈ চাবলৈকো সাহ নহল। —লবানবিতৈ কাপোৰৰ আচলত
কুল কেইপাহ বান্ধি লৈ বিছনাখনত দীঘল দি পৰি—জয়ন্তীয়ে
ফোপাবলৈ ধৰিলে।—

—ইয়াৰ বাজতে কেবানিবো পাৰ হৈ গল। জয়ন্তীৰ
দিনৰোৰ আগৰ দৰেই চলিবলৈ ধৰিলে। উপেনৰ কোনো ধৰৰ বাতৰি
জয়ন্তীলৈ অহা নাই, ধৰৰ-বাতৰিৰ কাৰণে জয়ন্তীও ব্যস্ত নহল।—

বহুত কাৰণত ক্লান্ত হৈ যোৱা জয়ন্তীয়ে কহ কবিলিল।
হঠাৎ কোনোবা সন্তাৰ লগত কৰবাত দেখা হলে ক্লান্ত সম্পৰ্কে
হুই এটা কথা পতাৰ বাহিৰে ক্লান্ত লগত আন কোনো কথা
জয়ন্তীয়ে নবখাইছিল।

সেইদিনা মণিকাইতৰ ঘৰৰ চাকৰ এটাই জয়ন্তীক ঘিঠি
গুৰু দিগৈহি। চিঠি দিয়াৰ কোনো কাৰণ নহ'লি, লবানবিতৈ
ক্লান্ত হৈ আহি চিঠিখন পঢ়িবলৈ ধৰিলে।—

ক্লাবড জকবী মিটিং, মণিকাই বাড়ি পঠিয়াইছে। সাহুনয়
অল্পবোধ জয়ন্তী যেন নহাঠক নাথাকে। —কিহব ক'বণে ইমান
জকবী মিটিং জানিবব কাণে জয়ন্তীৰ কোতুহল হল।—

“কিহব মিটিং কিবা কৈছে নে?”

“নাই কোৱা, মোক উত্তৰটোহে নিবলৈ কলে। লিখিয়েই
দিয়েনে, মুখেবেট কম, কওক, মই যাওঁ।”

জয়ন্তী অনিশ্চিত হৈ পৰিল। ক্লাবৰ কেইগৰাকীমান বিধিষ্টা
মহিলাৰ কথা মনলৈ আহিল। নিমিষতে যেন সকলো উজ্জয়,
উৎসাহ নাটকিয়া হৈ গল। লগেনলগেই এই সজ্জা ‘কই গৰাকীৰ
এতি এটা অৱজ্ঞাৰ ভাবে অস্তবস্ত দেখা দি জয়ন্তীক দহিবলৈ
থৰিলে। —কিন্তু শেষত ক্লাবলৈ যোৱাটোকেই জয়ন্তীয়ে দ্বিষ
কৰিলে।...

“মই যেনে ভেনে বায় বুলি মণিকাক কবা। চিঠি নিদিওঁ।”

চাকৰটো বাহিৰ হৈ গল।.....

আবেলিৰ লগে লগেই ক্লাবলৈ যাবলৈ জয়ন্তী এন্তত হল।
...বাহিৰত অলপ আঁহৰ জাব। বাকচ যেদি নতুন আলটোৰটো
উলিয়াই লৈ গাত জ্বালে। তাৰ পিছত ওচৰত থকা ডাঙৰ
আঁঠিখনৰ ওচৰলৈ গৈ চোলাটো গাত বাপ খাইছে নে নাই,
পৰীক্ষা কৰিলে। ...কিন্তু সৰু বিহু হৈ থাকি চোলাটো গাব
পৰা বহাই বাওঁ দ্বাৰা থকা ঠাৱিত পেলাই লৈ বিছনাৰদৰ
ওপৰত থকা জেলিটি বেগটো হাতত তুলি লগে।.....

জয়ন্তী আঁঠুবাঁটি বাৰ লোৱাবিলে। ক'বাব পৰা জবাটো
লৰি আহি। হুয়েটা হাতেৰে বাকক নাৰোতি ধৰি শিত-
‘মূলত কেমিল বায়েৰে বাকক লৰত বাকক এন্তত
কৰিলে। —কিন্তু জব ক'বা বাকক কাপলৈ বনৰ। জয়ন্তীৰ

চকু গল ভাব হাত দুখনলৈ আক নিজে গিছি থকা দাবী শাবী
খনলৈ । লবাটোৰ হাতৰ বোকা শাবীখনত লগা দেখি জয়ন্তীৰ
খঃ উঠিল । হাতেৰে লবাটো ত্লেলা মাৰি আঁতৰাই কি, লবাটোক
নিবলৈ চাকৰণী জনীক হাত দি, লবাটোৰ পৰা কেইখোজমান
আঁতৰি গৈ, চাকৰণীজনী আহিবৰ কাৰণে অপেক্ষা কৰি বস ।...

কিন্তু জয়ন্তীৰ আত্মকাল নকৰিল । যাকে আঁতৰাই দিয়া
দেখি লবাটোৰ খঃ উঠিল । কালি কালি যাকক মাৰিবলৈ বেদি
গল । ...নিকপায় যাহুহৰ দৰে বোকা লগাব ভয়ত জয়ন্তীয়েও
খোটালাটোৰ ইকালে লিকালে গৈ বোকা লগাব পৰা নিজকে
বন্ধা কৰিবৰ কাৰণে চেঁচা কৰিবলৈ ধৰিলে । .. চাকৰণীজনীয়ে
পলম কৰা দেখি জয়ন্তী অৰ্ধৰ্থা হৈ উঠিল । ...অকথা হাতেৰে
ভাইক গাল পাৰিবলৈ ধৰিলে । গালি তুলিয়েই খোবহয়,
কববাৰ পৰা চাকৰণীজনী লবি জয়ন্তীৰ আগত থিয় দিলেহি ।
কিন্তু গৃহস্থনীৰ ইমান খঙৰ কাৰণটো বুজিবলৈ নো পাওঁতেই
গৃহস্থনীৰ হাতৰ চৰ এটা ভাইৰ গালত পৰিলহি ।

“ক’ত বৰিবলৈ গৈছিলি ? লবাটো চাব নোহাব ? বোকা
লোৱা দেখা বাই, ক’লা হৈছিলি মে কি ?”

গৃহস্থনীৰ ইমান খঙৰ কাৰণটো ভাই বুজিলে । কিন্তু
নিজৰ গালৰ কৰকৰণৰ কথা জাবিবলৈ ভাইৰ অকলৰ মহল ।
লবানকিতক লবাটোৰ ওচৰলৈ গৈ তাক কোলাত তুলি লবলৈ
চেঁচা কৰিলে, কিন্তু কোলাত উঠিবলৈ ল’ৰা’ মান্তি নহল ।
কোলাত বান্ধিবলৈ হাতত বান্ধি পৰি চিকৰিবলৈ ধৰিলে ।
.....এই বৃত্ত বেৰিত জয়ন্তী বৰ নোভাবিলে । জয়ন্তীৰ সময়
বাই । জয়ন্তী বৰম । লবাটোৰ দাঁতিত চাকৰণী জনীৰ হাতত থি

খোটাণীটোৰ পৰা জয়ন্তী বাহিৰ হৈ গল ।...

কেবাখনো দাবী মটৰ গাড়ী ক্লাবৰ আগত বৈ থকা জয়ন্তীৰ চকুত পৰিল । কিন্তু কাৰ গাড়ী চিনিব নোৱাৰিলে । —মনৰ কোতুহল বাঢ়ি উঠিল । —বেগাই খোজ দি জয়ন্তী আগবাঢ়ি গল ।

দুৱাৰ মুখত থিয় হৈয়ে, ভিতৰত সন্ধ্যা সকলৰ বাহিৰেও, আন কেবাগৰাকীও পুৰুষক বহি থকা দেখি, জয়ন্তী আচৰিত হল । অল্লেখকলৈ ইডন্ততঃ কৰি থাকি শেষত জয়ন্তী ভিতৰলৈ সোমাই গল ।

“বাইদেউ আহক, বহুত দিনৰ মূৰত আহিল । বহকহি ।”
মণিকাই মাত দিলে ।

উদং হৈ থকা চকী এখনত জয়ন্তী বহিলহি । পুৰুষ সকলৰ ভিতৰৰ হেৰ শইকীয়া আৰু মণিকাব দেউতাকৰ বাহিৰে বাকী কেইজনক জয়ন্তীয়ে চিনি আপালে । ভেটুলোক যে বিশেষ কিবা কাৰণত আহিছে জয়ন্তীয়ে অনুমান কৰিলে । কিন্তু এই বিষয়ে কাকো কোনো প্ৰশ্ন নকৰিলে ।...

“বাবুজী, কথা আৰম্ভ কৰো, কি কয় ?”

হেৰ শইকীয়াই উত্তৰত বহি থকা শকত আহত ভট্টলোক গৰাকীৰ মুখলৈ চালে ।

“হা বাবুজী, স্বাক্ষৰোগৰো বহুত কাৰ । সেফি না কৰিলেই ভাল আছে ।...”

ইয়াৰ আগষ্টকৈ বাবুহাজনৰ সাজ-পাৰৰ পৰা ভেটু বিদেশী বুলি জয়ন্তীয়ে ভবা নাছিল । কিন্তু বাবুহাজনৰ মুখৰ কথা আৰু মাত শুনি জয়ন্তীৰ ভাল আঁতৰ হল ।

“আপোনা সকলৰ বহুতেই বোধহয়, গম পাইছে যে আমি কেইজনমানে এটা কিল্ল কৰা কোম্পানী গাঁচ তুলিব খুজিছো। তাৰ ভিতৰত এখেত দুজনাই হল প্ৰধান, আমি নামভৰ্ত্তা...”

শইকীয়াৰ শেষ নহল।—

“ছিঃ, ছিঃ, বাবুজী, এছাৰ বাত নকৰ, বৰ চৰম লাগে। —আপনিয়াই ছব।”

শইকীয়াৰ কাষত বহি থকা ভাৰলোক জনে মাথা দিলে। কিন্তু শইকীয়া ক্ষান্ত নহল।—

“বাবুজী, আপুনি মনে মনে থাককছোন। ...এখেত সকলৰ, তেখেত হল বাবু জয়চান্দ জৈন আৰু এখেত হল বাবু দুৰ্গা প্ৰসাদ আগৰৱালা। আপোনা সকলৰ বহুতেই এখেত সকলৰ দোকানলৈ নগলেই নহয়। ভাল কাপোৰ, আপটু-দেউ ডিআইন, ভাৰ বাৱহাৰ এই দুখন দোকানতেই ...”

শইকীয়াৰ শেষ নহল। জয়চান্দ বাবুৱে শইকীয়াৰ কথাৰ লগত যোগ দিলে—

“হা বাবুজী, মাইলোগ হাৰালোগক কপা কৰি থাকে। হামিতি যি বকম পাবে ছেবা কৰে।...”

“এখেত সকলে টকা-পইচাৰ কথা ভবা নাই। —দুয়োজন কোটিপতি মহাজন। এওঁলোকৰ হৰেক বকমৰ কাৰখানা; ওপতে দুয়ো হল ডেকা-মাছৰ। নতুন বাতসায় এটা কৰি চাব খুজিছে। —বয়ো বিধান পাবো সহায় কৰি দিব খুলি গাঁত লৈছো। —হুবি যদি ভাল হয় মহাজনৰ লাগেই লাভ। সেইটো খুজিয়েই তেখেত সকলো আগ বাঢ়িছে।...”

“ওটা কবিলে হুবি কিয় জাল নহব?”

ধাবলীকে সেউভাকে যন্তব্য কবিলে ।

“সেইটোবেই হৈছে আচল কথা । ভেবেও সকলবে কণা
হল ছবি ভাল হয় লাগিব । —আক আকে কবিব লাগিলে
ভান অভিনেতা, অভিনেত্রী পাৰ লাগিব । —বাকে ভাকে লৈ
ছবি নহয় । —আসি বিমান পাবে ভাল অভিনেতা, অভিনেত্রী
লৈয়ে আবস্ত কবিব । —কিন্তু কাম আবস্ত নকৰাকৈ কোন ভা-
কোন বেয়া কোয়া টান । —এই অৱস্থাত প্ৰথমে আমাক মানুহ
লাগে, বিশেষকৈ ভিবোতা মানুহ । যেই সেই ভিবোতা হলেও
নহয় । বাৰ এই বিষয়ে অভিজ্ঞতা আছে তেনে মানুহহে লাগে ।
—আমাৰ এই অভাব আপোনালোকেই পূৰাব পাৰিব বুলি আশা
কৰিয়েই তেওঁলোকে আহিছে, নহয় নে বাবুজী ?”

“ঠিক বাত, বাবুজী । আপনি ঠিক বাতাইছে ।”

হুৰ্গাবাবুৱে শইকীয়াক সম্বৰ্ণন কবিলে ।—

“এতিয়া আপোনাসকলৰ মজামত খনালে আশিষ্ট কিবা এটা
খাটো সিদ্ধান্তলৈ আহিব পাৰে, নহয় নে, জয়চান্দৰু ?”

“হামালোগৰ কথা আপনি বাবুজী, ঠিক, ঠিক বাতাইছে ।
—এই বেছ হামালোগৰতি আছে । হামালোগৰ বেছ । একটা
ছবি হামালোগে মথনালে কোছৰা মানুহে বানাই বানিয়ে,
বাবুজী । —কপীৰা-পইচা ভিৰাৰ আছে । লেकिन নাইলোগ
বলত না মিলে ছবি না হয়, বাবুজী, এই বাত বিমান কাঁৰিব ।...”

জয়চান্দ বাবুৰ উক্তিটো সকলে-বেই আশ্চৰ্যেৰে শুনিব ।
কিন্তু লগে লগেই ভাবৰ পক্ষ পৰা কোনো উত্তৰ নহা দেখি
শইকীয়াই ঘোৰ ফিল ।—

“বৰো আঁকেই কৈছে, বাবুজী ।, টকা-পইচা আপোনালোকে

দিব ঠিক । কিন্তু বাহুহেই যদি বাগিচা, ছবি কেনেকৈ হবে ?...”

“হাবিতো ছেই বাগিচা কৈছে বাবুলী । হাবালোগ সব সেহুত
মাহুত আছে, কপীরা-মহিচাতি আছে । ছবি না হবে ই কেনে
কথা আছে । —ছেইদিন, বাবুলী, আগনি টিকেছ দিনে ছবি
আব জমজাম বাবু খেখবড যালো । খেখব বেদি ছাবাব ছেইদিন
চোক খুলি রাইছে, বাবুলী । বাহুহ হাবালোগ সব জবাব আছে ।
ছেই দিন ঐ বাইলী কি বাহাবু খেল দেখাইছে ...।”

লগে লগেই দুর্গা বাবুৱে জয়ন্তীক আঙুলিরাই দেখুৱালে ।
কথা শুনি সকলোৱে চকু জয়ন্তীৰ ফাললৈ পল । চকুত পবিন
নুৰটো ওললৈ কবি মাটিত কিবা এটা চাই জয়ন্তী বহি আছে ।
—জয়ন্তীৰ এই অৱস্থা আশ্চৰ্য্যই নে, বিনয় কোনেও বুজিব
নোৱাৰিলে ।—

দুর্গা বাবুৰ শেখৰ কথাৰেইটাব প্ৰাৰ লগে লগেই অলকা
বকুৱাই মাঙ লগালে ।—

“আবাব বাকীবোৰেও ভাল কৰিছে । সেইদিনা কাৰো
বেয়া হোৱা নাই ।...”

“ঠিক বাইলী, ছবলোগ ভাল কৰিছে । —আতি হাবা-
লোগ সব বডলৰ একটা ছবি বাবাব লগে । পুৰছ বাহুহ পাওৱা
যাবে, নেকিন বাইলোগ না হলে মুকিন আছে ।”

কথাকেইটা কৈয়ে প্ৰত্যাহ্বান পাৰলৈ জয়ন্তী বাবুৱে বহিলা
সকলৰ ফাললৈ চাই দল । —কিন্তু ভেটমোকৰ পৰা কোনো
প্ৰত্যাহ্বান নহা বেদি শইকীয়া বৰে যবে বন নোৱাৰিলে ।—

“আপোনাৰকৰ সববোৰ নিচাৰিয়েই আৰি আৰিছে । বৰি
ভাবে আৰাব জগত নহবোৱিও । বৰে ভেটে আৰি আৰি

সোনকালেই ছবি এখন কবি উলিয়াব পাৰিব। বই নিজেও এনেয়ে বহি থকা নাই। নাটক এখন ঠিক কবি বৰাইছে। বাবুহ পালে কালিৰ পৰাই কাম আৰম্ভ কৰিব পাৰে।—”

“আপোনাক কেইগৰাকীমান বাবুহ লাগিব?”

অলকা বকুয়াই শইকীয়াক প্ৰশ্ন কৰিলে।—

“বৰক ছয়-সাত গৰাকী। দুই এগৰাকী হয়তো বেছিও হ'ব পাৰে, ঠিক নাই। বেয়ে আগবাঢ়ি আহে তাকে আমি চান দিহ। কাকো হত্যাণ কৰা আৰ্য উদ্দেশ্য নহয়।..”

“বাবুজী, মুই কলকত্তা, বোম্বাই বহুত দফে যাইছো। বহুত ছবি কোম্পানীভি দেখিছে। কিডনা মাইলোগকো দেখা। খালি ছবি বানাইছে, কপীয়া কানাইছে। হৰদম খানা-পিনা, গান-ভাৰাছা, বিলকুল বাগীকা মাকিক।...”

কথাকেইটা কৈয়ে বনৰ আনন্দত জয়চান বাবুয়ে হাঁহিবলৈ ধৰিলে। —ডেওৰ লগত হেম শইকীয়াই যোগ দিলে—

“আপুনি ঠিক কৈছে, বাবুজী। কিন্তু একটোহ বিলাকৰ উপাৰ্জ্জনেই আটাইতকৈ বেছি। আমাৰ দেশৰ ছোৱালীবিলাকৰ জীৱনত কোনো আদৰ্শই নাই। সেই চুক ডেকুলী চুকভেই আছে। এখন ছবিত যদি এবাৰ নাম কৰি ল'ব পাৰে তেন্তে জীৱনলৈ আক ডাবিব নালাগে। টকা-পইচা, মান-সম্ভৱ, খাতিৰ খোঁচাবতি, যি লাগে অনাৱাসে হাতলৈ আহিব। পিছে আমাৰ বাবুহবোৰ লিহ পৰা।...”

ভ্ৰাকৰ সত্যাসকমে গোটেইবিনি আলোচনা শুনি বন, কোনো ব্যক্তিগত বতায়ত কোনেও প্ৰকাশ নকৰিলে। ভ্ৰাকৰ সুৰীয়াৰ হেতুবে আলোচনাত যোগ দিলে একমাত্ৰ অলকা বকুয়াই।

বাঁকী লভ্য। সকলই। সবাইকেই। নিজের প্রচেষ্টা দ্বারা। আমি হই
এগরাকীর লগত। হুচকুচাই নিজ নিজ মতব্য প্রকাশ করিবেন
আমুদ করিলে।—

কতক পয়সে গোটেই আনোচবাটো। আলকনীরা। হৈরে
বহু হৈ গল। এই অল্পস্ব। সব কবি। মোরাহিরেই যেন কবীকবী
মাত বগালে—

“আপোনানকলে যদি সহযোগ করে খুলি কড়ক। আক
করিলে কোনে কোনে কবি। আকো আকো আকিউল দিকক।।...”

মণিকার নেউডাকে আনোচনাড। বিশেষ কোনো অংশ গ্রহণ
করা নাছিল। কিন্তু শইকীরা। কথাকেইটা। ভবিষ্যত নির্দিষ্টক
বব মোরাখিলে—

“মণিকা, তহতে এইমবে হুচকুচি। যেন পার্জিলে সহব।
ভেঙলোকক হা বা না, কিবা এটা কৈ বেইত। বই দেখাত
তহতে সহযোগ কবাই ভাল। কাশণ, ভেঙলোকক তহতক
এনেয়ে বখটুয়াই, বাসচ দিব। টকাও পাঙ্গি, দাবো হয়।
এনে জুবিয়া পোরা টান। কোন কোন যাবিইত নামবোব
দি ধে।”

মণিকার নেউডাকব কথাকেইটাই সত্যাকরক উৎসাহিত
করি তুলিলে। ভেঙন কথা শেষ হোয়ার লগে লগেই কেবা-
পরাবী কতাই প্রায় একেলগে সহযোগ কবিক। ইয়া। একাশ
করিলে। কিন্তু সেই কেইগবাকী কোন নির্ণয় নহল। —শেষত
আরকা কবরা। এটা সিদ্ধান্তে আহিল।—

“আনোচবামোক আহল বই ভাল পালে। প্রায় পতা
সর্বক হোরা। কৈ জাখিলে। —আমি সহযোগ করিলেই কৈ

এটা ভাল কার হৈ উঠে, মিষ্টর সহযোগ করিব। কিন্তু
আবার কোনে কোনে সহযোগ করা উচিত আৰু কোনে কোনে
করিব পাৰিব সেই কথা আজি কোরা টান। এই বিষয়ে আমি
আলোচনা করিহে আপোনাদোকক জানিবলৈ দিব পাৰিব।
আমাক কেইদিন যান সময় দিয়ক।...”

“ঠিক বাড, বাইলী। দোড়াদোড়িবন্তি কার নহি আছে।”

হুৰ্গাবাবুরে অলকা বকরাব কথাকেইটা সর্ধন করিলে।

“ভেস্তে নামবোব সোনকালে দিব। কারণ, কার্জ লব পাৰি,
কার মোরাবি, চাব লাগিব। ভাভেই বহুত দিন যাব। এবেষত
সকলেই বেতিরা টকা-পইচা ভাঙিবলৈ ওলাইছে, ভেবেও সকলব
নিজবো পছন্দ-অপছন্দ বুলি কথা এটা আছে। কার লয়,
কার নয় ভেঙেনোকোও চাব। —সেই কারণেই আপোনা-
সকলেও বেদ পূজব সকবে।...”

“হা, কারলী, বুই কলকতা যাব লাগে। এক হুণ্ডাই
কার জালি যাব।...”

করতাব বাবুরে সভ্যানকলক সতর্ক কবি দিলে।—

“ভেস্তে কারিলৈ আমি উঠো। অরচান বাব কলক, হুৰ্গা বাব,
যাতি হয়।...”

পইকীরা থির হল। —লগে লগেই বাকী কেইগবাকীও
কি হৈ সকলোকে সতর্ক করাই লাহে লাহে বারিবলৈ ওলাই
আবিল।...”

ভেঙেনোক করাই মোবোরুপেই সভ্যানকলক দিব হৈ বহি
কল। —করো বুইক মোকো কথা বারিল। এরোরকই বেদ
এই কার হৈ মোরা আলোচনা করাকই চিত্তা কার কল বৈছিল।

“বাইদেউ”

নিবিজাই প্রথম নিতরতা জাতিয়ে ।

“দেখিছো ক্রাব পাতি ভানেই কবিনোইক । সবকত পবি
কুবেব চুটা আলি ওলায়ছি । মহলে ক’ত আয়াক বিচাৰি
আছে ।”

“নিরুত বেপারী যাহুহ । মতুন বেপার কবিনেই ক্রাবিছে,
আয়াক বিচাৰিকই । ..”

মিছেছ দুঞাহ ডকব দিলে ।—

“বুজিলো, বেপার হলেও ভেঙেনোকবে গবজ । আয়
ক্রাবটো নপড়া হলে যাহুহ বিচাৰি এইখিনি মালায়ছি ।”

নিবিজাই মিছেছ দুঞাহ কথার প্রত্যুত্তর দিলে ।—

“হয়তী বাইদেউ”

মনিজাই মাত লগালে ।

“দেখিছো আপোনাবহে কপাল ফুজিছে । আজিবা চাটীককেত
খনহে আছিল, আদরবোব বিহা ।”

“কেনে ?”

মিছেছ পইকীয়াই প্রহ কবিলে ।

“ধনী মহাজনর চহুত পবাও জ্ঞান্য করা । সবকী
বাইদেউক ভেঙেনোকবে লবই, কথাই নাই । মনেই আহিল ঘব,
কপ-বাব, যাহুহক বি লাগে সকলো । ...”

মনিজাই প্রত্যুত্তর দিলে ।—

আলোচনাক্রমে আশ্ববোবে জ্ঞান নমনে । —কবিতা মিছেও
হবান সব ঘনে ঘনে আহিল । —কিও যাহুহক কবা কেইটা
জবি করে ঘনে ঘনা অজ্ঞিত দুনি আছিলে ।

“বেপারীর কথা মো ভোরালোকে কিয় বিবাস কবিহা,
 নথিকা? বেপার কবিবলৈ আহি বহুতে বহুত কথা কয়।
 বোক লব মূলি নকবা। ললেও যে বই বাব পাৰিব, আশা
 নাই। সেইদেখি ভোরালোক আন কেইগৰাকীযানেই জলোৱা।
 কোব বয়সো গল।...”

“ববছোন, বাজে কথা বাদ দিয়ক; আচল কথাটো আহক।...”

হঠাৎ অলকা বক্ৰাব পৰা বাবা পাই জয়ন্তী অপ্ৰস্তুত হৈ
 পৰিল। কিন্তু মনে মনে বহলৈ বাধ্য হল। জয়ন্তীৰ প্ৰতি যেন
 অলকা বক্ৰা অলপ বিড়ুট।—

“নথিকা, আৰি কথা দিলো বেতিয়া নাম দিবই লাগিব।
 কোন দ্বাৰ, কাৰ বাবলৈ আপত্তি আৰি নাথালো। সেইদেখি
 যি যি ছবিত নামিব খোজে তেওঁলোকে আশাক জনাই আবেদন
 কৰক।—ভাব ভিতৰৰ বাক দাক দিয়া উচিত আৰি দিব,
 কি কোৱা?...”

“আবেদন ভাবেদন বাদ দিয়ক। আপোনাক কলেই হব।”

বিহুৰ পইকীয়াই বক্তব্য কবিলে।

“সেইদৰে নহব। নিষিদ্ধ আবেদন হব লাগিব। পিছত
 কাৰণত কি লোব পৰেইন ঠিক নাই।...”

“আপুনি কোৱাটোৱেই ভাল হব, বাইদেউ। আবেদন
 কৰক।...”

“তেওঁলোকেও সাধাৰণ সোনকালে নিৰ্দ্ধাৰিত। সেই
 কাৰণেই আৰি পৰা ভিতৰিৰ ভিতৰতে আবেদন পৰা কোব
 দাত্ত পৰিছাই লাগিব। এই বিহুৰ নকলো, আশা কৰো,
 এক বত।”

“একমুখ, একমুখ।”

কেবা গদাধী সত্যাই প্রায় সবসময়ে অলকা বকরাক সমর্থন করিলে ।...

গোটেই আলোচনাটোর প্রজেক্টটো কবা নিম্ন কারণে তুমিও আলোচনাও ভাগ সবসময়ে অস্বস্তিও আশ্রয় নহন । নিম্নিত ভাবে আবেদন কবা প্রস্তাবও অস্বস্তি বিবোধী আছিল । কিন্তু সবসময় সত্যাই অলকা বকরাক সমর্থন কবা দেখি প্রতিবাদ কহিলে অস্বস্তিও সাহ নহন । নিম্নিত নিম্নসহায় কাহিন্যও অস্বস্তিও যেন যেন বল ।...

সকলো আলোচনা শেষ কবি সত্যাকাল এক হই কবি ঘরাঘরি হল । .. অস্বস্তিও এটা সবসময় সন্তোষও সব সন্তোষ হই অস্বস্তিও যন, গোটেই চিত্ত চকল হই উঠিল । কিন্তু নিম্নও এই দুর্বলভাব ভাগ অলকা অস্বস্তিও নিম্নিলে । ...বস্তুও সবসময় অকলে অকলে অস্বস্তিও যন উত্থিত ।...

শোভন খোচালীটোও লোকাই কহেও সবসময় অস্বস্তিও কবি বল । বিহীনও উন, সবসময় ভাও নহি । ...কিন্তু আশ্রয়ও অস্বস্তিও বস্তুও চিনি কবি উঠিল । যেন অস্বস্তিও প্রকৃতিও হোচালীও অস্বস্তিও চিত্তও কবি বলিলে । কিন্তু চিত্তও কবি হই বল । চিত্তও পশ্চিম অস্বস্তিও হটাও সবসময় সবসময় হই যেন অস্বস্তিও কবি এটিও চিত্তও কবি হই বল । এই কবি কবি অস্বস্তিও প্রকৃতিও হই পশ্চিম । উঠি কবি কবি অস্বস্তিও কবি সোজাও । —কহেও প্রকৃতিও কবি অস্বস্তিও কবি কবি কবি

মাবি আঙড়া অরহাৰ পৰা আঁতৰাই দি, চৌপনিৰ পৰা ডাইক তুলিবৰ চেষ্টা কৰিলে। কিন্তু ডাইৰ চৌপনি নাভাগিল। বিকৃত এটা হাতেৰে অৰ্ধশূন্য কিবাকিবি কিছুমান কথা যুখেৰে বলকি বেকৰ পৰা আঁতৰি আহি বাটত বাগৰি পৰি আকৌ চৌপনি গল। ... ডাইক তুলিব নোৱাৰি অরহাৰ ঋং বাঢ়ি উঠিল। হাতত থকা ভেলিটি বেগটো আৰু আলঠাৰটো বিছনাখনৰ ওপৰত থৈ আকৌ চাকৰী ছোৱালীজনীৰ ওচৰলৈ আহিল। — এইবাৰ ছুৱাটো হাতেৰে ডাইৰ বাহু ছটাত ধৰি ডাইক জোকাৰি জোকাৰি ডাইৰ চৌপনি ভাঙিবলৈ চেষ্টা কৰিলে। ... বহু চেষ্টাৰ পিছত ডাই সাৰ পালে। অরহাৰ নিজৰো ভাগৰ লাগিল। গৃহস্থনোক আগত দেখি ডাই থিয় হল। —

“হাৰাৰজাদী, এইদৰে যে মৰি আছে, লৰাটো কৰিলি কি? কুট-গৰুলিতে ডোক মৰ-চৌপনিৰে ধৰিছবিহি নে, থাকিবই যে নোৱাৰা যদি? বই উত্তৰি আহিবলৈকো, বাট চাব নোৱাৰিলি?”

গৃহস্থনীৰ বাকৰ কাৰণটো ডাই বুজিলে। কিন্তু ইয়াৰ আগতে যে ডাইৰ ওপৰত থিয় গৌৰ আৰু জোকাৰণিৰ ভূমিকা হৈ গল, সেই কথা ডাই গৰ নাপালে। ... চকু ছটা বোহাৰি বোহাৰি চৌপনি খেলিবলৈ ডাই বহু কৰিলে। কিন্তু ডাইৰ নিকৰ অরহা দেখি গৃহস্থনীৰ বৈৰাৰ বাহু ছিটি গল। ছুৱাটো হাতেৰে আকৌ ডাইৰ বাহু ছটাত ধৰি ডাইক জোকাৰি জোকাৰি এৰ কৰিলে—

“লৰাটো ক’ত থৈ দি যকৰ কিয়? ডোক ছাবোৰে পালে যে কি? ...”

বৰলত জোকাৰ মনোৰ, মাবী, মাকৰ মৰত ডাইৰ জাকি

সাবধানে ডাইব ভরটো কন হৈ গৈছিল । — বুহুৰীয়ে
জোকাৰণিয়ে ডাইক ভয় বুহুৰ নোহাৰিলে । আকস্মিক মতে
গিঠিবন, গাল চুখন, শৰীৰৰ আন আন অঙ্গ-প্রত্যঙ্গ ব্যৱহাৰ
কাৰণে আগবঢ়াই দিবলৈ ডাই সদায় প্রস্তুত আছিল । জোকাৰণিত
ডাইব চৌপাশি ভাগিল ।...

“দেউতাৰ লগত আছে ।

চকু চুটা বোহাৰি বোহাৰি উত্তৰ দিলে ।

“দেউতাৰ লগত; কেনেকৈ ?”—

লগে লগেই উৎকণ্ঠিত হৈ অৱতীৰ্ণে প্ৰশ্ন কৰিলে । “ডাইব
বুহুৰ সংবাদটোত অৱতীৰ্ণ পোটেই দেহটো নিৰ্জীৱ হৈ পৰিল ।
মনৰ সকলো উৎসাহ নিবিবৰ্তে অৱহিত হৈ পৰিল । চাকৰী
জনীৰ বাহু চুটাই পৰা হাত চুখন আপুনিৰেই ৰখি গছিল ।—

“দেউতা কেতিয়াবাই আহিল । ভোম্বো বাসে, ভলন্ত,
চৌপাশি বাৰ পাৰ । ..

চাকৰী জনীৰ সকল-সহজ উত্তৰটো কাণত পৰিলহি ।

“দেউতাৰ লগত সৰাটো ডাই দিলি হবলা ?.....”

“বহু আশনি কৰি থকা দেখি, দেউতাৰ লগত নৈ ভলন্ত
গৈ । বহি দিয়া নাই । কোনো পৰা বহি নহোৱাই নাই ।.....”

ভোম্বো কথা অৱতীৰ্ণে সকলো, সৰাটো খিচাৰিও উল্লেখন
বেটালীটোৱে নকৰে । — উপেন্দ্ৰৰ বিষয়ে কোনো প্ৰশ্নও তাতক
নকৰাত । — সিহঁত থকা কালোৰে তিনি বছৰৰ কালৰে অৱস্থা
ব্যক্ত হয় । —

সাক্ষ্য কৰে ভলন্ত আশোৰে পদৰ মতে ভলন্ত প্ৰশ্ন
অৱতীৰ্ণে সাক্ষ্য কৰে । ভোম্বোৰ ভোম্বোৱাটোৱে হাৰিছিল

ভাত দিয়েছি। পূৰ্ব্বৰ নিৰ্দ্ধেশ বতে আজিও বাহনিয়ে ভাত
দিয়েছি। .. সময় নষ্ট হ'বলৈ নিদি ভাত খাবলৈ বুলি বেজ
বনৰ ওচৰত থকা চকীখনত জয়ন্তী বহিলহি।...

মানা চিন্তাত জয়ন্তীৰ মনটো অশান্ত হৈ পৰিছিল।
নোনাকালে বিহুনাত পৰিবৰ কাৰণে বাৰ হৈ উঠিল। লৰাটো
লগলৈ অনাৰ কথা এবাৰ ভাবিলে কিন্তু তাক আনিবৰ কাৰণে
উপেনৰ খোটালীটোলৈ নগল। কিবা কিবি কথা ভাবি ভাবি
কিছু পৰলৈ বিহুনা বনতে বহি বস। ...ভাৰ পিছত আঠুবাৰন
পেলাই লৈ বিহুনাখনত বাগব দিলে। ...চকুলৈ টোপৰি নাছিল।
লৰাটো মোহো। বিহুনাখনত অকলে অকলে পৰি থাকিবলৈকো
ভাল লাগিল। লৰাটো লগলৈ অনাৰ কথা ভাবিলে। কিন্তু
লগে লগেই কিবা এটা বিচাৰ ভাবে জয়ন্তীক বাধা দিলেহি, জয়ন্তী
অসিদ্ধিত হৈ পৰিল। ..

বিহুনাখনৰ ওপৰত ধৰকবাই পৰি বস। কিন্তু বনৰ অশান্তি
নাতিবিল। বেজত এবাৰ বিহুনাৰ পৰা জয়ন্তী নাবি আহিল।
...ভিতৰত অলি থকা দেৱটো হাতত জুলি লৈ লাহে লাহে
খোটালীটোৰ পৰা ওলাই গৈ উপেনৰ থকা খোটালীটোৰ দুৱাৰখন
বোৰি ভিতৰলৈ মোহাই গল।

কিন্তু ভিতৰত অলি বিয়েই হঠাৎ খোৰ বন্ধ হৈ গল।
খোটালীটো খিঁচত। উপেন লাহে আহিল নে, টোপৰি গৈছিল
জয়ন্তীয়ে এতিয়া মোহাৰিলে। বিহুনা বনৰ ওচৰলৈ গৈ উপেনৰ
কৰ্মৰ অলি থকা লৰাটো আনিবলৈ লাহ নহল। কিবা অপৰাধৰ
প্ৰমাণিত থকা হাততবিচাৰ কৰিবলৈ বহিলে। কিন্তু জয়ন্তী উজতি
লাহিল। ...বেজত বিহুনাখন জয়ন্তীৰ পৰি বহিব।...

হাওৰ লেবটো মাটিত লমাই থৈ আঠুবাখন দাঙি বৰোহতই
উপেনৰ মাঙটো কাণত পৰিলহি—

“কোন ?”

“মই”

“কি লাগে ?”

মাঙটো কৰ্কশ । জয়ন্তীৰ কাণত বাজি গল ।

“লবাটো নিবলৈ আহিছো ।”

‘লবা! নিবলৈ মই নিদিওঁ । মোক বিবক্তি কৰিব লাগায়ে ।’

‘কিয় ? বাঙি সি আমনি কৰিব । মই ভাক নিওঁ ।’

জয়ন্তীৰ কণ্ঠৰ বীৰ, কোমল । লবাটো আঁনিফলৈ হাত
ছুখন আগবঢ়াই দিলে :—

“লবা মোৰ লগত থাকিব । সি আমনি কথা ক'বা কোনেও
ভাবিব নালাগে ।

মাঙটো সন্মানেই কৰ্কশ । —লগে লগেই জয়ন্তীৰ হাত
ছুখন আঁতবাই দিবলৈ চেষ্টা কৰিলে ।

এনেকুৱা এটা অৱস্থা কালৈ জয়ন্তী বুঠেই প্ৰস্তুত নাছিল ।
উপেনৰ ব্যৱহাৰত প্ৰথমে বিবক্তি বোধ কৰিছিল, কিন্তু লাহে
লাহে জয়ন্তী আতঙ্কিত হৈ উঠিল । উপেনৰ উদ্দেশ্য কি হ'ব
পাবে বুজিলে :—

“ইমান লক লবা এটা মাকৰ পৰা আঁতৰি থাকিব পাবে
নে ? আপুনি এইবোধ কি কথা কৈছে... ?”

মাঙটো কোমল কৰিব নোহাবিলে ।

“মাক ? কোৱা ? ভুবি ? ভাব মাক বাই । বকা হলে
মাককভিহুওঁ প্ৰাকমৰিব কোমল মোক পিঠাতে চিকনি চিকনি

মালকাল নহয় । তুমি কি কি বোঝ কবি আছা' সকলো এই
ধবব পাই আছো । —বৈধব্যে এটা জীবা আছে ।

—এই বাজবাতি খন যই চূপড়ি কবির বোঝা নাই । কানিলৈ
যই কিবা এটা ব্যৱস্থা কবির । —এতিয়া যোক আৰম্ভ নকৰি
ইয়াৰ পৰা যাব লাগে ।...

কৰাকৈইটা কৈয়ে শোৱাব পৰা উঠি দাঙি বোতা আঠুৱাবন
পেনাই দি আকৌ উপেন বিছনাখনত দৌল দি পৰিল ।—

উপেনএ ব্যৱহাৰত জয়ন্তীয়ে অপমান বোধ কৰিলে,
জয়ন্তীৰ খং উঠিল ।—

“মৰা বোব, যই ডাক নিৱেই, বাৰা যই নাৱানো ।”

কৰাকৈইটাৰ লগে লগেই আঠুৱাবন দাঙিবলৈ বুলি ছয়োটা
হাতেৰে আঠুৱাবনত ধৰি ওপৰলৈ তুলিবলৈ বনোতেই উপেনে
বাৰা দিলে—

“তুমি ইয়াৰ পৰা মাৰা নে নোৱেছা ?”

শোৱাব পৰা উঠি উপেন বিছনাখনত বহিল ।

“ডাৰ মাক বুলি কবলৈ তুমি লাভ পাব লাগিছিল । কিন্তু
লাভ পোৱা দুবৰ কৰা, মাক বুলি দাবী কৰি মাজ বাতি বোঝ
অপাতি বঢ়াইছাৰি ।”

আকৌ উপেন বিছনাত পৰিল ।—

কোনো এতুতৰ দি জয়ন্তীয়ে এতিয়াৰ নকৰিলে ।—
কিবা এটা ভাবি অৱশ্যে পৰলৈ নিভাল মাৰি বন । ভাব
পিছত মেৰটো হাতত তুমি লৈ বোটাগোটোৰ পৰা বেণাৰেপকৈ
ওলাই আহিল ।.....

নিজৰ বোটাগোটোৰে আহি বিছনাখনত জয়ন্তী দাবৰি পৰিল ।

অপমানের প্রানিও গোটেই যন হুবেবে ভবি উঠিছিল। কখন
বেজাব হেঁচি ধবি বধা অসম্ভব হল। পাকটোও কুখটো বি
চক হক কবি ভয়তীয়ে কাকিবলৈ ধবিলে —

এইদবে কিমান পব কালি বল হুজিব নোরাবিলে। কিন্তু
গধুব হুদয়খন নাহে নাহে পাতলিহলৈ ধবিলে। ...টোপনি
বাবলৈ চেঁটা কবিলে, কিন্তু চকুলৈ টোপনি নাছিল। —এবাব
ইকাল, এবাব সিকাল কবি বিহুনাও ধবকবাই ভয়তী পবি বল।
...লবাটো লগত নাই, ভাব অল্পপন্থিত্তি বাহু হুদয় যেন ব্যথিত
হৈ পবিছিল। .. ভয়তী নিকপার, নিঃসহায়। .. উপেনব
ওপবত কোনো দিনেই আছা স্থাপন কবিব পবা নাছিল, আজিও
নোরাবিলে। ভয়তীও ভয় হল—যদি উপেনে লবাটো লৈ যায়?
সকলো হুখ পাউলাবব একমাত্র কেছ হল লবাটো। —ভাকো
যদি লৈ যায়, ভয়তী কেনেকৈ থাকিব? আগতক বিপদক কথা
ভাবি বুকখন কঁলি উঠিল। ...বিহুনাও ভয়তী আক পবি বব
নোরাবিলে। লবাটো লগলৈ আনিবলৈ আক এবাব চেঁটা কবা
ভাব এটা যনত বেলাই গল। কিন্তু লগে লগেই ভয়তী উঠি
বাব নোরাবিলে। নিবানাব হতহাসেবে গোটেই হুদয় ভবি
উঠিল, অপমানব ভয়ত যনটো কেঁচ বাই গল। আকৌ ভয়তী
বিহুনাও দীঘল দি পছিল। ..

কেঁহজালিও লগে লগেই বিহুনাও পবা নাবি ভয়তী বাবিবলৈ
ভলাই আহিল। ...চাবিত্ত ফালে বিজয়, নিভক, কোনো ভবি
উঠা বাই। নাহে নাহে উপেনব খোঁটালীটোব হুদয় কুবব
ওচকলৈ আহি অতি সতর্পণে হুদাববব বেলি—বন পায়ে উপেন
টোপনিত্ত অসকাল, লগতে লবাটোও। ...কতক পখলৈ ভয়তীয়ে

কিবা এটা ভাবিলে, তাৰ পিছত খোটাগীটোৰ ভিতৰলৈ সোবাই
গৈ বিছনাখনৰ ওচৰত থিয় দিওঁতেই কাণত পৰিলহি—

“বাই, বাই . .।”

লগে লগেই চকুত পৰিল—বিছনাৰ পৰা নাৰিললৈ সি চেপ্টা
কৰিছে। মুহূৰ্ত্তলৈ যেন জয়ন্তীয়ে গোটেই জগত খনকে পাহৰি
গল। .. অজবৰ সকলো বিধা, সকলো সজোচ অন্তৰ্হিত হৈ
গল। .. বেগাবেনিকৈ আঠুৱাখন মাতি লবাটো কোলাত তুলি
লৈ বাৰুজান শুল্ল মাৰুহৰ দৰেই নিজৰ খোটাগীটোলৈ বাউনী
হৈ জয়ন্তী প্ৰায় লৰি উঠতি আহি খোটাগীটোৰ দুৱাৰখন
ভিতৰৰ পৰা বন্ধ কৰি দিলে।

কাছাৰিত কিবা কাম থকা কাৰণে উপেন দুদিন যাবত
থাকিবলৈ বাধ্য হল। —এই দুদিন জয়ন্তীৰ লগত কোনো
কথা বতৰা নহল, আন কি, লবাটোও মাতি মাতি ওচৰলৈ
আনিব নোৱাৰিলে। তৃতীয় দিনা পুৱা উপেন মোজালৈ উঠতি
গল।...

বাৰৰ সময়ত জয়ন্তীৰ লগত দেখা নহল। জয়ন্তীক উপেনে
নিবিচাৰিলে, উপেনক বিচাৰিও জয়ন্তী নগল।

উপেন বৰ পৰা আঁতৰি গল। জয়ন্তীৰ বাঁহোন গতিত
উপেন যেন অস্তৰ। কিন্তু উপেন যোৱাৰ পিছতো জয়ন্তী
জুৰী হব মোজাবিলে। জয়ন্তীৰ তৰ উপেনে লবাটো জয়ন্তীৰ
মুখৰ পৰা আঁতৰাই নিমিৱাকৈ মাথাকে। .. লবাটো সি কিৰণক
পতাই দিয়াৰ বাহিৰে বে আন আৰু একো ব্যৱস্থা উপেনৰ পক্ষে

সম্ভব নহয়, সেই কথাও জয়ন্তীয়ে বুঝিছিল। ...কিঞ্চিৎ কথামনেল আহিলেই জয়ন্তীৰ গোটেই অভ্যন্তৰ প্ৰতিশোধৰ একুৰা জুই জলিবলৈ ধৰে। লগে লগেই, উপেনব এই সিদ্ধান্ত কেনেকৈ বাৰ্ষ কৰিব পাৰি ভাবে উপায় চিন্তা কৰি জয়ন্তী আঁহিব হৈ গৰে। — জয়ন্তীৰ বিবাহ জয়ন্তীৰ বহু অশান্তিৰ মূলভেই কিৰণ। ..

সকলো চুপ্তিহাৰ মাঝেদিয়োই সেইদিনা ক্লান্ত হোৱা সকলো আলোচনা আৰু সিদ্ধান্তৰ কথা মনে মনে মাজত দেখা দি জয়ন্তীৰ অশান্ত মন ভাৰস্কাৰ কৰি তুলিলেহি। ..... ছবিৰ কোম্পানীৰ লগত সহযোগ কৰা উচিত হ'ব নে নহ'ব, কোনো সিদ্ধান্ত জয়ন্তীয়ে কৰি উঠিব নোৱাৰিলে। নিশ্চিত ভাবে আবেদন নিবেদন কৰা প্ৰস্তাব জয়ন্তীয়ে অপমান জনক বুলি বিবেচনা কৰিছিল। কিন্তু সেইদিনা বাৰোবাৰী মহাজন হুজুমৰ দুৰ্ব্ব প্ৰাণসাৰ কথা মনত পৰিলেই জয়ন্তীৰ মন চকল হৈ উঠে। দৰ্শক এখন দি আবেদন কৰাৰ নিচিনা ভাব এটা মনলৈ আহে। কিন্তু জয়ন্তী অনিশ্চিত হৈ বস। দিন আগ বাঢ়িবলৈ ধৰিলে।...

কয়লা চক্ৰবৰ্তীৰ ঘৰলৈ বহুত দিন জয়ন্তী বোৱা নাছিল। সেইদিনা আকলি কয়লা চক্ৰবৰ্তীক লগ পাবলৈ যক পৰা ওলাই গ'ল। আজি চাকৰী হোৱালী জৰীদ হাতত লৰাটো এবি নিদি থাকে। লগতে লৈ কয়লা চক্ৰবৰ্তীৰ ঘৰত জয়ন্তী উপস্থিত হ'লহি। ...

“বাটবেট”

ভিতৰত ভবি বিয়েই কয়লাক লক্ষ্য কৰি জয়ন্তীয়ে বাত দিলে।—

“কোন, জয়ন্তী নে কি ? আজিনো কেনেকৈ মনত পৰিল ?”

লগে লগেই ভিত্তৰ পৰা কমলাই উত্তৰ দিলে ।...

হুয়ো ডুইং কমত বহিলহি ।—

“ভিত্তৰত অকলে অকলে কি কৰিছিল ?”

কোনো অৰ্থ নকৰাকৈ জয়ন্তীয়ে এনেয়ে কমলাক প্ৰশ্নটো কৰিলে ।—

“আজি মাহৰ পহিলা তাৰিখ । যোৱা মাহত কিমান খৰছ হ'ল, কিমান হাড়ত বল, কাৰ কিমান বাকী হিচাব কৰিলো । বাকীবোৰ এই সপ্তাহৰ ভিত্তৰতে আদায় কৰি দিব লাগিব । লোকৰ পাওনা বিমান সোনকালে পাৰি দি দিয়াই ভাল, লাগে নিজেৰেই অনুবিধা হওক ।...”

জয়ন্তী মনে মনে বল । নিজৰ কথা মনত পৰি কষ্ট পাবলৈ ধৰিলে ।—

“তুনি হিচাব পত্ৰ বখোৱা নে নবখোৱা ?”

জয়ন্তী যেন উচল খাই উঠিল ।—

“হিচাব ভিচাব মই নবখাওঁ । কোনে সেইবোৰ লিখি নহে । মজুতই থাকে দেখোন । পৰাপক্ষত বাকী মই নকবোৱেই ।”

“বিহকে নোকোৱা, লিখি বখা ভাল, তুল হবৰ ভৱ মাথাকে ।” জয়ন্তীয়ে প্ৰত্যুত্তৰ দিলে ।

“তুনি আহিবলৈ এবিলা কিয় ? বকৱা আহিছিল বোলে, গল নে আছে ?”

“গল ।”

“বহুত দিনৰ মুণ্ড আহিলা ; খবৰ বাতৰি কোৱাছোন; কি আছে ।”

“সময়েই দেখোন নাই। — সবখনকে এবিধ মোহাযো।
ভাঙে, এই কেইদিন ভেৰেত অ'হিও থাকিলহি।”

“ক্লাবলৈ আজি কালি যোৱা নে মোহাযো?”

“বহুত দিনৰ সুৰত সিদিনা গৈছিলো। তাকো মাহুহ এটা
পঠিয়াই মঙালে বুলি হে।...”

“যোক এদিন নিনিলা?”

ক্লাবৰ সত্যা হবলৈকে আপত্তি কৰিলে, গৈনো কি কৰিব?
আপুনি যদি যায় ক্লাবেই অপবিত্ৰ হব। গিছে আপুনি মো কত
মাৰ, এনেয়েহে কৈছে।”

“কিয়, এতিয়া ক্লাব অপবিত্ৰ নে কি? অপবিত্ৰ যদি যোৱা
কিয়?”

“কিয় বাঙি ডাব উত্তৰ নিবিচাৰিব, বাইদেউ। দুবৰ পৰ্বত
ভৰান।”

“আক থিয়েটাৰ-ভাওনা নতুনকৈ কিবা পাৰ্জিহানে কি?”

“এইবাৰ থিয়েটাৰ-ভাওনাকৈ ডাঙৰ আয়োজন হৈছে,
বাইদেউ। ক্লাবৰ সত্যাহতৰ গাত ভেঙেই নাই। অলকা বকরাই
মৰ্ণাস্ত সামৰি অস্ত কৰিব পৰা নাই।...”

কমলাই একো নুবুজিলে। — আচৰিত কিবা এটা তদা
অবাক হোৱা মাহুহৰ দৰে অৱতাৰ সুখলৈ চাই বস। চকু
হুটা থিৰ।

“বাইদেউ, আপুনি এতিয়াও পিছ পৰিয়েই আছে। দেশ,
সমাজ, মতা-জিৰোতা মাহুহবোৰ কিমান আৰ্গবাৰ্গি গৰা আশোনাৰ
থকবেই নাই। আশোনাৰ চিন্তা হল লৰা-ছোৱালীহাল, বৰবন,
মুহুৰজন, পাকবটো, চাকৰ-সাকৰকেইটা, সাতাব-পুৰবীয়া বস্ত

নেভেৰা, কেনেদল। পেৰাবী খটা কামবোৰ আন—চিন্তা আক
নাই। ...আপুনি ইফালে সিকালে বৰঠেক নাযায় বলিহুহ, এদিন
আমাব ক্লাবলৈ গলেই সকলো বুজি আহিব।...”

“বোক নো এদিন নিনিয়া কিয়, মই দেখোন যাওঁ যাওঁ
কবিয়েই আছে।...”

“বাইদেউ, নোযোৱাব পৰা অ’চলভে আপোনাৰ একো
লোকচান হোৱা নাই। আপুনি গলে বহুতে বেয়াহে পাৰ।
—চাওকছোন, আমি দেখাত অলকা বকৱা আৰু আপুনি সমান।
দুয়োৰো বিলাভৰ পৰা ঘূৰি অহা উচ্চ চাকৰীমান স্বামী, দুয়োৰো
আৰ্থিক অৱস্থা একে, দুয়োৰো লিখা-পঢ়াও মই বুজাত সমানেই।
কিন্তু ভাব মাজতে অলকা বকৱা আৰু আপোনাৰ মাজত পাৰ্থক্য ভেঙে
আজি সমাজত যিটো নাম কৰিছে আপুনি পৰা নাই। অৱশ্যে, নাম কৰি-
বলৈ আপুনি বিচৰাও নাই। —ডিবোভ, ব মহলত অলকা বকৱাব
নাম মুখে মুখে, ঈশ্বৰৰ আৰো মাহুহে সেইদৰে নলয়। ভেঙে
আদৰ-কাৱলা, কথাবতৰা, চনম-ফুৰণ, সাজ-পাৰ, গাঁতকহুও
আদৰ্শ। তেওঁ বি চিগাৰেট ব্যৱহাৰ কৰে, বহুত বডা মাহুহে
ভেনে চিগাৰেট দেখাই ন’ই।”

অৱশ্যেৰে শেৰ হোৱা নাছিল, কবলাই হঠাৎ বাধা দিলে—

“কি কলা, চিগাৰেট ধাম ? স’চাটকয়ে নে ? .”

কবলা যেন হতভম হৈ পৰিল। অৱশ্যেৰে হাঁহি উঠিল।

“কৈহো নহয়, আপুনি ভেনেই লিহ পৰি আছে, বাইদেউ।
চিগাৰেট খোৱা ধৰ্মবটো তুমি যদি এইদৰে হতভম হব লগা
হয়, তেন্তে অলকাৰ কথা তুমিয়ে দেখোন আপোনাৰ হাতেই
কেল কৰিহি।...”

জয়ন্তীয়ে হাঁহিবলৈ ধরিলে । কমলা নিকন্তু হৈ বল ।

“আজি কালি, চিগাবেটকে আবৃত্ত কবি আৰু আন আন
বহুত বস্তু বাহ্যৰ কৰা বহুত ভদ্র মহিলাৰ কাৰণে এটা কেছন্দ ।
এইবোৰ নহলেই যেন মূল্য কমিব, এই ভাব । আগটুদেও হৰলৈ
হলে বহুত কথা লাগে । টকা হলেই সকলো কৰিব পাৰে, দোষ
নাথাকে । আপোনাবো টকা নোহোৱা নহয়, পিছে আপোনাৰ
মনটো পিছপৰা, বেলেগ । সেই কাৰণেই আপোনাক কোনেও
চিনিও নাপ’য় প্ৰাৰ্থণ নকৰে ...”

“মোক চিনিও পাৰ নালাগে, প্ৰাৰ্থণ কৰিব নালাগে । তেওঁ-
লোকৰো দিন গৈছে, মোৰো বৈ থকা নাই । চিনি পাওক বুলি
গা দেখুৱাই ফুৰিলেহে হব ।...”

মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ গাড়ীখন ঘৰৰ আগত বলহি । জয়ন্তীৰ
লগত মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ কেবাদিনো দেখা হোৱা নাছিল । ডুই-
কমত জয়ন্তীক দেখিয়েই মাতি লগালে—

“আজি দেখিছা কপাল বৰ ভাল । দিনা পৰিত্ৰে আপোনাক
লগ পাম বুলি কেতিয়াও ভবা নাছিলো । .. ধন্যবাদ ।”

লগে লগেই চকী এখনত বহিলহি—। জয়ন্তী বা কমলাই
কোনো কথা কোৱাৰ পূৰ্বেই মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীয়েই প্ৰশ্ন কৰিলে—

“আপোনালোকৰ কোম্পানীৰ কাম কিমান আগ বাঢ়িছে ?
ভবি হব নে নহয় ?...”

কমলাই একো কুশুভিলে

“হই একো নাভানো ।”

জয়ন্তীয়ে উত্তৰ দিলে ।

“আপুনি একে নাভানে ?”

মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ কথাৰ সুৰত এটা অবিখ্যাসৰ ভাব ফুটি উঠিল। —কিন্তু লগে লগেই যোগ দিলে—

“খবৰ কাগজত দেখোন আপোনালোকৰ বহুতৰ নান, কোম্পানীৰ কথা প্ৰায়ে প্ৰকাশ হৈ আছে। আপুনি নাজানেনে ?”

“সঁচাকৈয়ে মই নাজানো। খবৰ কাগজ পঢ়া সুবিধাও নাই, অভ্যাসো নাই।”

“হেৰ শইকীয়াই আপোনাক খবৰ দিয়া নাই জানো ? —ভেঙে দেখোন আপোনাৰ ঘৰৈনেকো অহা যোৱা কৰে।”

“ভেঙে যোৱা তালৈ যোৱা নাই। কোম্পানী এটা হৈছে বুলি জানো। কিন্তু কোন কোন ছবিও নাথিৰ, নাজানো। দৰ্খাস্ত দিব লাগে হেনো। মই হলে দৰ্খাস্ত-তৰ্খাস্ত একো দিয়া নাই। যোৱা নামটো কাগজত এনেয়েহে দিছে, আচলতে মই একোকে নাজানো।”

মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীয়ে জয়ন্তীৰ কথা কেইটা সহজ ভাবে গ্ৰহণ কৰিব নোৱাৰিলে।—

“এইবোৰ কবি কুৰাই দেখোন হেৰ শইকীয়াৰ কাম। আপোনাক লক্ষনোৱাকৈয়ে কাগজলৈ খবৰ পঠিয়ালে নে ?”

সঁচাকৈয়ে মই একো নাজানো। কাগজত যে যোৱা নামটো ৰাখিব হৈছে আপোনাৰ মুখৰ পৰাহে আৰু প্ৰথম গম পালো। ভেঙে বোক একো জনোৱা নাই।”

“আপুনি ছবিও নাথিবলৈ ইচ্ছুক বুলি চাওঁ ভেঙে গম পাইছে, নহলে কিয় নাম দিব ?”

“সেইটোও নহয়। এই বিষয়ে কাকো মই একো কোৱা নাই। যদি ভেঙেলোকে অনুমান কৰিছে মই নাজানো।”

“তেন্তে আপুনি প্রতিবাদ কবক। মই বিমান দুব-জানো, হেন শইকীয়া নিজে এক পইচাৰ মাহুহ নহয়, অখচ বুখেবে ডাঙৰ ডাঙৰ কথা কৈ কৰে। এগৰাকী ভয়মহিলাৰ নাম এইদৰে কাগজলৈ দিবলৈ হি হেজ নো বাইট। আপুনি প্রতিবাদ নকৰিলে অস্তায় হব।...”

প্রত্যুত্তৰত কি কব একো সঠিক কবিত নোৱাৰি জয়ন্তী মনে মনে বল।

“ভোমালোকে কিবা ছবি কৰাৰ কথা ভাবিছা যে কি, জয়ন্তী?”

কমলা চক্ৰবৰ্তীয়ে প্ৰশ্ন কৰিলে।—

“ভাবিছে কি, ছবি ভোলা ঠিক হৈ গৈছে। মাত্ৰ কাম আবস্ত কৰিবলৈহে বাকী। সিও বোধহয়, দুই এদিনতে আবস্ত হব।”

মিষ্টাৰ চক্ৰবৰ্তীয়েই কমলাৰ প্ৰশ্নটোৰ উত্তৰ দিলে।—কিন্তু কথা শুনি জয়ন্তী আচৰিত হল। আচৰতে ছবি ভোলা কাম ইমানখিনি আগ বাঢ়িছে বুলি জয়ন্তীয়ে নাজানে। মিষ্টাৰ চক্ৰবৰ্তীৰ কথা কেইটাৰ সম্ভাষণতা চিন্তা কৰি জয়ন্তী মনে মনে বল।

“তুমি এইবাৰ কোনো ভাও-চাও নলবা, জয়ন্তী। সেইবাৰ বিয়েটাৰ কথাৰ কাৰণেই কিমান মাহুহব, কত কথা শুনিব লগা হল, মনত আছে নহয়? এইবাৰ —সেইটো ফুল নকৰিকা।...” জয়ন্তীয়ে কোনো উত্তৰ দিবলৈ নো পাওঁতেই মিষ্টাৰ চক্ৰবৰ্তীয়েই মাত লগালে—

“ভেবেছব গিহত হেন শইকীয়া ভুজবদৰে কোনকো আনিছে,

নানামাকৈ ভেবেও থাকিব নোৱাৰিব । ভেবেও সম্মতিল নবলেই, কাগজত নাম তুলিলেই ।...”

“কাগজত নাম তোলাৰ কাৰণে মই ভয় কৰা নাই । কিন্তু, সঁচাকৈয়ে, এই বিষয়ে এতিয়াও মই একো চিন্তা কৰা নাই । মই বুজাত এতিয়াও একো কথাই সঠিক হোৱা নাই ।...”

“আপুনি নাজানে, সকলো ঠিক হৈ গৈছে । কাৰণ সেইবাৰ আপুনি খুব ভাল কৰিছিল বুলিয়েই আপোনাৰ ওপৰত সকলোৰে চকু । — আৰু সেই কাৰণেই আপুনি নামিব বুলিয়েই ধৰি লৈছে ।...”

জয়ন্তীৰ চকুৰ আগত সেই মাৰোৱাৰী ভদ্ৰলোক দুজনৰ মুখ দুখন ভাহি উঠিলহি । তেওঁলোকৰ প্ৰশংসামূলক কথাকেইটা আকৌ যেন জয়ন্তীৰ কাণত পৰিলহি ।...

“তেওঁলোকৰ কোনোৱেট দেখোন মোৰ ওচৰলৈ অহা নাই । মই নামিব বুলি কেনেকৈ ভাবিছোঁ...?”

“আহিব, আহিব, চিন্তা নকৰিব । দৰকাৰ যেন দেখিলে টকাও বাঢ়িবহি — । এইবোৰ আচলতে বেপাৰ । হেম শইকীয়াৰ কোনো কাৰ-কাজো মাই, উপাৰ্জনো নাই । এইবোৰকে কবি বেবে ভেনে বাহুহটো হৈ আছে । সুৰখন বিঠা, চেহেৰাটো জাল, বুদ্ধিও কিছু আছে, বনো মাৰোৱাৰী ছটায়ালক হাত কৰি, কোম্পানী এটা খুলি আচলতে নিজে চলিবৰ বাট এটাহে কৰি লৈছে । ছবি লাগে সিকালে বিয়েই নহওক ।...”

কিবা জন্তু মেৰেখিলে, মাৰোৱাৰীয়ে ইমান সহজে পইচা দিব নে ?”

জয়ন্তীয়ে এছোঁড়ক দিলে ।—

কিন্তু জয়ন্তীৰ কথাকেইটা শুনি মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীয়ে ধেক, ধেক কৰি হাঁহিবলৈ ধৰিলে।

“ধন নো কিমান লাগিব বুলি ভাবিছে ? দুখীয়া মানুহৰ মনতহে বহুত, ধনী মানুহৰ কাৰণে, যি ধিনি পইচা খৰছ হ'ব, সি একো পইচাই নহয়। তাতে এইবোৰ সহজে অহা পইচা, হাতৰ মনি। —ইপিনে চাওক, এই ছবি তোলাৰ আশয় লৈয়ে যে বহুতৰ লগত চা-চিনাকি হ'বৰ ঘনিষ্ঠতা বঢ়াবৰ সুবিধাবোৰ পাব, তাৰ জানো মূল্য নাই ?...”

মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীয়ে হাঁহিবলৈ ধৰিলে। হাঁহি হাঁহি আকৌ যোগ দিলে—

গিহঁতৰ হিচাব ঠিক আছে।...”

মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ কথাৰ ইন্দ্ৰিত্ত জয়ন্তী আৰু কমলাৰ মুখেদিও হাঁহ বিৰিঙি উঠিল।—

“জয়ন্তী, তুমি কিন্তু এইবাৰ ভুল নকৰিব। এইবোৰলৈ কেতিয়াও নাযাব। কোনে, কেতিয়া, কি কৰ, একো ঠিক নাই। তেখেতে কি কলে শুনিলাই নহয় ? .”

জয়ন্তী নিকন্তৰ হৈ বস। ...এফালে বণ, মান, অৰ্ধ, জনসাধাৰণৰ প্ৰেংসা, ব্যাভি, আনফালে সামাজিক গৰুনা, বন্ধু-বান্ধবৰ ভিৰকাৰ, ব্যক্তি-বিশেষৰ কটু ইন্দ্ৰিত্ত .. ক'ত কি ? ...প্ৰথম দুখুহাৰ প্ৰচণ্ড আঘাতত জয়ন্তী বেদ অদিশিত হৈ পৰিল। ...কোনো উত্তৰ জয়ন্তীয়ে দিব নোৱাৰিলে।

বহাৰ পৰা মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী বিয় হ'ল।

“নই কবৰ হলে আপুনি হেৰ পইকীয়াৰ সংগ্ৰহ এৰাই উচিত। অৱশ্যে, আপুনি ছবিৰ মাফিক বুজিলে আশোনাৰ

বাধা দিবৰ অধিকাৰ মোৰ নাই । — কাৰণ সেইটো আপোনাৰ পাবহুনেল কথা । মই হেৰ শইকীয়াৰ চুবুৰিসন্ধিৰ কথা জাৰিহে আপোনাক আগবাঢ়িবলৈ দাক দিছো । দিছ ইজ নাথিং বাট এ গুৱাবনিং ।...”

মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী তিতবলৈ সোমাই গল ।

“বাইদেউ, ময়ো যান্ত । আপুনি দেখোন আমাৰ ঘৰলৈ যাবলৈকে এবিলে, কিয় ? এতিয়া ময়ে দেখোন ঘৰৰ সৰ্ব্ব-সৰ্ব্বা । আপত্তি থকাৰ কোনো কৰাণ নাই ।...”

সেইদিনাৰ সেই অক্লান্তিকৰ ঘটনাটোৰ পিছৰে পৰা মাছে সময়ৰ জয়ন্তী আহিলেও কমলা চক্ৰৱৰ্তী জয়ন্তী ইণ্ডৰ ঘৰলৈ যোৱা নাছিল । জয়ন্তীৰ কথাকেইটা জৰ্নি সেই দিনটোলৈ কমলাৰ মনত পৰিল । কিন্তু সেই বিষয়ে কোনো কথা আলোচনা নকৰিলে ।—

সঁচাকৈয়ে, জয়ন্তী, মোৰো সময় নাই । ভোমাৰ ভালৈ যাবলৈ মোৰ নোৱাক কি আপত্তি থাকিব পাৰে ? সময় পালেই যাব, সময় হলেই হয় ।...”

জয়ন্তী থিয় হল । লৰাটো ওচৰতে বহি আছিল । হাবা নে এবাৰ কমলাই ওচৰলৈ নিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল, নিব মোৱাবিলে, লৰাটোৱে কান্দিবলৈ ধৰিলে ।...

“ইয়াক লগত আনি ভালেই কৰিছা । ময়ো পৰা-পকত পৰব হাতত লৰা-ছোৱালী এৰি নিদিওঁ । সিহঁতৰ সকলো কথা নিজেই চকু দিওঁ । সিহঁতক বাহুহ কৰি দিব পাবিলেহে দায়িত্ব শেষ ।...”

কোনো প্ৰত্যুত্তৰ নিনি জয়ন্তীয়ে ধোজ আগ বঢ়াই বিলে ।—

“বাইনেউ, আহিলো । ময়ো বব অকলে, অকলে থাকো ।
আপুনি গলে বব ভাল লাগিব । নোয়াবাইক নাথাকিব ।”

‘যাম, নিশ্চয় যাম । যিমান সোনকালে পাৰো এৰাব
যাম ।...’

বৰাটোৰ হাতখনত ধৰি লাহে লাহে জয়ন্তী আলিত
উঠিলহি । . . .

.. কেবাদিনো পাৰ হৈ গল । .. সেইদিনা হুৰাং হেৰ
শইকীয়াৰ লগত মাবোৱাৰী ভুল্ললোক ছজনক ববলৈ অহা দেখি
জয়ন্তীয়ে গৌৰব অহুভব নকবাকৈ থাকিব লোকাবিলে ।

তেওঁলোকৰ প্ৰতি এটা শ্ৰদ্ধাৰ ভাব সদায় জয়ন্তীয়ে অন্তৰত
অহুভব কৰিছিল । অতি আগ্ৰহেৰে তিনিওকো ডুইংকমত
বহিবলৈ দি জয়ন্তী নিজে চকী এখনত বহিলহি ।

“সেই দিনাবে পৰা আপোনাক আক ভগ পোৱা নাই
দেখিয়েই আজি বব পালোহি । পিছে, আপুনি কৰে কি ?
আমাৰ লগত সহযোগিতা কৰিব নে, নকৰে ? —কোম্পানীৰ
কাম বহুখিনি অংগ বাঢ়িছে । দিন এটা ঠিক কৰি কলিকতালৈ
যাবলৈহে বাকী ।...”

হেৰ শইকীয়াই কথা আবদ্ধ কৰিলে ।

“বই কি কৰিব লাগে, কওক ।”

“আপোনাৰ ওপৰতেই আমাৰ কৃতকাৰ্য্যতাৰ বহু বিনি কৰা
নিৰ্ভৰ কৰিছে । আপুনি সহযোগ নকৰিলে আমাৰ বিপদেই

হব । . ”

“আপুনি বচাই কৈছে; বিপদ কিয় হব ? ছবিও নানিবলৈকো
মাহুহৰ অভাব হব নে ? . ”

“সঁচাকৈয়ে অভাব । আপুনি নাজানে বুলিহে, যাকে তাকে
ছবিও নমাব নোৱাৰি । — আমি নিব খেঁজাবোৰ নাযায়, অথচ
আমি নিব নোখোজাবোৰৰ অহুনয়-বিনয়, হা-হুমুনিয়াহ শুনি শুনি
কাণেই যোগোলা হল । কাক ধৰিয়, কাক এবিন, কবই পৰা
নাই । — কিছুমানে যে মোৰ বিশ্রামেই নোহোৱা কৰিলে ।
এজাপ দৰ্শাস্ত্ৰ অলকা বকবাই পঠিয়াই দিছে । আপোনালোকৰ
ক্লাবৰ কেবাগৰাকীমান সভ্যৰ বাহিৰেও, আন আক বহুত
বাহিৰৰ মাহুহে আবেদন কৰিছে । কিন্তু দৰ্শাস্ত্ৰবোৰৰ মাজত
আপোনাৰখন নাপাইহে মই হতাশ হলো । — তেতিয়াই অলকা
বকবাক লগ ধৰিলোহি । তেখেতেও কোনো উত্তৰ দিব নোৱাৰিলে ।
— আপোনাকো লগ ধৰিব পৰা নাই, সময়ো নষ্ট হয় । শেষত,
বহুত ভাৰি চিন্তি আপুনি সহযোগ কৰিব বুলিয়েই কাগজত
নামটো তুলি দি এতিয়া আপোনাৰ সম্বন্ধন বিচাৰি এইধৰণ
পাইছোহি । — ঃ নকৰিব । . . . ”

কিছু পৰলৈ ভয়তী নিকন্তৰ হৈ বস । কিবা এটা ভাবিলে,
ভাব পিছত উত্তৰ দিলে—

“কাগজলৈ নাম দিয়া ভাল হোৱা নাই । কাৰণ, ছবিও
নাৰিব নে নানানিয় আকিও মই একো দিব কৰি উঠিব পৰা
নাই । যিহায়ে কাগজত নাম তুলিলে কি হব ? মাহুহেই বা
কি ভাবিব, কওকহোন ? . . . ”

অমৃতীৰ এতিয়াওচক খবাকটোটা জনি কহেবলৈ

হেৰ শইকীয়া বিব্রভ হৈ পৰিল। কি উত্তৰ নগে নগেই
দিয়া উচিত হব একো সঠিক কৰি উঠিব নোৱাৰিলে।—

“আপোনাক নজনোৱাকৈ, নামটো কাগজলৈ দিয়া যে উচিত
হোৱা নাই ময়ো বুজিছো। কিন্তু ভুল কৰি হলেও পঠিয়ালো।
মোৰ অন্তৰত সবলতাৰ বাহিৰে আন কোনো ছবতিসিদ্ধি নাছিল।
আপুনি সহযোগ কৰিব বুলিয়েই মই সদায় বিশ্বাস কৰি আহিছো।
আৰু সেই বিশ্বাস আছে বুলিয়েই এখেত সকলক লগত লৈ
আপোনাৰ ওচৰ পালোহি। —এওঁলোকৰো আপুনি নহলে
আগবাঢ়িবলৈ যেন অলপ অনিচ্ছা। মোৰ কিবা ভুল হ'লেও,
ধৰি নাখাৰিব, এৰি পেলাওক।...”

“ছইকীয়া বাবুয়ে ঠিক ঠিক বাতাইছে, মাইকী। আপনাৰ
থাকা লাগিবে।...”

জয়চান্দ বাবুৱে হেৰ শইকীয়াক সমৰ্থন কৰিলে।

কথা শুনি জয়ন্তীৰ গোটেই চিন্তাধাৰাত এটা ভোলপাৰৰ
যাট্টি হল। হঠাৎ কোনো প্ৰত্যুত্তৰ দিয়া সম্ভৱ হৈ ছুটিল।
...জয়ন্তীৰ মন, গোটেই চিত্ত অপূৰ্ণ এক আনন্দৰ আলোড়নত
চঞ্চল হৈ পৰিল। —উজ্জ্বল ভবিষ্যতৰ এখন ছবি চকুৰ আগত
ছন্দাৱৰ্ত্তাকৈ ভাহি উঠিলহি। যশ, মান, ব্যাতি, অৰ্থ, প্ৰতিপত্তি,
ভোগ-বিলাসৰ অমৰাৱতী। ভাবাবেশত অনিশ্চিত হৈ কোনো
কথাই জয়ন্তীয়ে কব নোৱাৰিলে।—

জয়ন্তীৰ নিশ্চিন্ততা নষ্ট কৰি হেৰ শইকীয়া হত্যাণ হৈ
পৰিল।—

“আপুনি আমাক বিপাকত নেপেলাব। যেইন য'লত
আপুনিৰেই নামিব লাগিব। সেইটো অকল মোৰেই কথা নহয়,

বহুভবে অভিমত । প্রকৃত বকরাবো সেইটোবেই ইচ্ছা । আপোনাৰ লগত খাপ খাব পাৰিব বুলি ভেঁৰে বিশ্বাস ।.....”

সহ-অভিনয় কৰা সময়তে প্রকৃত বকরাৰ লগত জয়ন্তীৰ চিনা-জনা হয় । সেইবাৰ পুৰুষ সকলৰ ভিতৰত প্রকৃত বকরাৰ ভাওবেই সৰ্ব্বোৎকৃষ্ট হৈছিল বুলিয়েই সকলোৱে মত প্রকাশ কৰিছিল ।

— হেম শইকীয়াৰ কথাকেইটাই জয়ন্তীৰ মনৰ বান্ধ চিলা কৰি দিলেহি । কিন্তু মনৰ দুৰ্লভতা জয়ন্তীয়ে গোপন কৰিলে — ।

“স্বৰখন এৰি আনো মই যাৰ পাবিম ? ভাতে, লৰাটোও আছে, দেউতাকো ঘৰত নাথাকে, ভেথোতৰ বিনা অনুমতিভেই বা স্বৰখন এৰি থৈ মট কেনেকৈ যাত্ৰ ? ”

হেম শইকীয়া অধৈৰ্য্য হৈ উঠিল । জয়ন্তীক শেষ কৰিবলৈ নিদিলে ।

“আপুনি মাত্ৰ মডটো দিয়ক । বাকী যিবোৰ কৰিব লগা আছে আমি সকলো ঠিক কৰি লয় । বকরাৰ অনুমতি আনিবলৈ টান নহব বুলিয়েই যোৰ বিশ্বাস । — এইবোৰ আপুনি একো ভাবিব নালাগে । দৰকাৰ হলে ঘৰ বধিবলৈকো আমি বাহুহ দিম; ঘৰ চলোৱা খৰছো । লৰাটো এৰি থৈ বোৱা অৱশ্যে টান হব । এৰি থৈ নো যাৰ লাগিছে কিয়, লগভেই লব । — বাহুহ এটা ধৰি দিম, সিয়েই ডাক চাব ।...”

জয়ন্তীৰ লোভ বাঢ়ি উঠিল । — কিন্তু হেম শইকীয়াৰ প্রস্তাববোৰ ইমান সহজেই কাৰ্য্যকৰী হব বুলি বিশ্বাস নহল ।

“কথাবোৰ আপুনি যিমান সহজ বুলি ভাবিছে, মই হলে ভাবিব পৰা নাই । যোৰ লেঠা বন্ধত । ঘৰ এৰিবলৈ যে বোক

অজ্ঞমতি দিব মই বিখাস কৰা নাই ।.....”

“যদি বৰুৱাই অজ্ঞমতি নিদিয়ৈ ভেঙে আপোনাৰ প্ৰতি
অজ্ঞায় কৰা হব বুলি আমি ভাবিছিল বাধ্য হব । কাৰণ,
সাতান-পুৰুষীয়া, অৰ্ধহীন ধাৰণা কিছুমানৰ বশবৰ্তীয়েই আপোনাৰ
ভিতৰত লুকাই থকা এই টোলেহটো প্ৰকাশ হবলৈ নিদি যদি
নষ্ট হবলৈ দিয়ে, তেন্তে তেওঁক আমি কৰা কৰিব নোৱাৰিম ।
সবন্ধত স্বামী হলেই নহয় । ভিৰোভাবোৰো বাখী নহয় ।
কোনো জীয়ে জ্ঞানন্ত: নিজৰ স্বাধীনতা নষ্ট হোৱা ইচ্ছা নকৰে ।
কিন্তু কি কৰিব, এই দুৰ্ভাগীয়া-দেশত কোনো জীবেই স্বাধীনতা
নাই । ভিৰোভাইড যেন মতাবোৰৰ কিনা গোলমালেহে ।..

হেম শইকীয়া উত্তেজিত হৈ উঠিল । অৱস্থোৱে প্ৰচুৰ
নিদিলে । ক্ষন্তেকলৈ ধোঁটালীটে নিশ্চয় হৈ পৰিল ।

“বাবুজী, এই মাইজীকে না নিলে ছবিভি আছা না
হবে ।”

স্বৰ্গীয়াবুৱে নিশ্চয়তা ভাঙ কৰিলে ।—

“তাকেইতো কৈ আছো, বাবুজী । ভেৰেতে দেখোন
বহুত আপত্তি দেখুৱাইছে । কলিকতালৈ যাবলৈকো বেছি দিন
নাই । —আৱশ্যকীয় মাহুহ খিনিকেই এতিয়ালৈকে ঠিক কৰিব
নোৱাৰিলো ।...”

হেম শইকীয়াৰ কণ্ঠস্বৰত অজ্ঞমত হতবাস কুটি উঠিল ।—

“মাহুহৰ কেতিয়াও অভাব নহয় । - ইমান লবানবি কিয়
কৰিতে ? মাছে ধীবেই আগবাঢ়কছোন ।”

“পলম কৰিব যে নোৱাৰো ! কলিকতাত সকলো ঠিক-ঠাক
হৈ গৈছে । ইয়াৰ পৰা যোৱাৰ কেইদিন মানৰ নিহতেই ছুটি:

আবৃত্ত হব ।...”

হেম শইকীয়াব অন্তর হতাশ ভাব দূর হোৱা নাছিল ।

“বাবুজী, মাইজীৰ ঘৰত হামালোগ আৰু পহিলা আহিছে। দোড়া-দোড়ি না কৰিব, বাবুজী। হানলোগ ফিন আহিব, জকবত হলে দহু দফে আহিব, বাও-চিতি হব, কি আছে । .....”

জয়চান্দ বাবুৱে মত প্ৰকাশ কৰি লগে লগেই জেপত হাত ভৰালে ।—

“মাইজী...”

সকলোৰে চকুত পৰিল নোটৰ গুৰা এটা জয়চান্দ বাবুৱে জয়ন্তীৰ ফাললৈ আগবঢ়াই দিছে ।

“ভেখেত সকলে আপোনাক সন্মান দেখুৱাবৰ কাৰণে অলপ পইচা দি যাব খুজিছে। ছবিত নামে, নানামে, সেইটো পিছৰ কথা ।”

কিন্তু গুৰাটো লবলৈ জয়ন্তীয়ে লগে লগেই হাততখন আগবঢ়াই দিব নোৱাৰিলে। গোটেই অন্তৰ জুৰি কিবা এটা বিধ-ভাব; অনিশ্চিত এটা মন ।

“ভেখেত সকলে দিছে, ল’ওক ।”

হেম শইকীয়াই উৎসাহিত কৰিলে। তাৰ লগে লগেই জয়চান্দ বাবুৰ মুখলৈ চাই প্ৰশ্ন কৰিলে—

“কিমান দিলে, বাবুজী ?”

“দু ছ”

জয়চান্দ বাবুৱে ঐতৃপ্ত্য দিলে ।

“অকল আপোনাকেই দিয়া নাই। আন আন আক

কেবাগবাকীকো দিছে । অরপ্তে ভেঙলোকক ইমান নহয়,
ইয়াতকৈয়ো বহুত কম । ..অলকা বকরা নিজে ছবিও নানা-
মিনেও, তেখেতকো এখেত সকলে কিছু দি সন্মান দেখুৱাইছে ।
লাজ কৰিবৰ কোনো কথা নাই ।...”

জয়ন্তীয়ে ইতস্ততঃ কৰা দেখি হেম শইকীয়াই বস্ত্ৰব্য-
কাৰলে আৰু লগে লগেই নোটৰ দুবাটো জয়চান্দ বাবুৰ হাতৰ
পৰা আনি জয়ন্তীৰ হাতত দিলেহি ।—

লঙ নলঙ কৰি, শেষত দুবাটো জয়ন্তীয়ে সোঁ হাত
খনেৰে মুঠি মাৰি ধৰি, লবালৰিকৈ হাতখন কাপোৰৰ ওললৈ
নি ঢাকিবলৈ চেষ্টা কৰিলে । ..মুহুৰ্ত্ততে জয়ন্তীৰ গোটেই চিন্তা
ধাৰাত একুৰা জুই পপ-পপ কৰি স্থলি উঠিল ।

“এই কেইটা পইচাৰ কাৰণে জাবিৰ নামাশ্ৰে । গলেও
যাব, নগলেও নাই ।——”

হেম শইকীয়াই জয়ন্তীক উৎসাহ দিলে ।—

‘হা মাইজী, হামলোগবতি কোন মডলৰ নাই আছে ।
একটা জন্মান দেখালে । আপনি ছবি বানালে, ছবিও আছা
হবে । —আপনাৰ নামতি হবে, কপীয়াও মিলিবে । তুনিয়াতে
টাকাই আছিল জিনিছ মাইজী ...”

‘আমি আছি উঠো । কলিকতালৈ যাবৰ হলে, বা-যোগাৰ
বৰিবৰ সময় হলে হবহি । কিবা এটা খাটাং কৰক । আমি
আকৌ কেতিয়া মানে আহিম, কওক ?’

জয়ন্তীৰ মানসিক অৱস্থা ভেঙিয়াও অনিশ্চিত হৈয়ে আছিল ।

“কওকছোন, যয়ো জাবি চিন্তি চাও । কেইদিন মানৰ
পিছত আহিব, হা বা না কিবা এটা খাটাং উত্তৰ দিব ।...”

“খেদ ইউ, খেদ ইউ ভেৰি দাচ্চ ।”

মনৰ উলাচতেই হেম শইকীয়াৰ মুখেদি ইংৰাজী বাহিৰ হৈ আহিল ।—

হাতযোৰ কৰি জয়ন্তীক নমস্কাৰ জনাই তিনিও জন ডুইং কমৰ পৰা বাহিৰ হৈ গল ।

ভেঙলোকৰ লগে লগেই ডুইং কম এৰি থৈ জয়ন্তী ভিতৰলৈ উভতি নাহিল । —ভেঙলোক তিনিওজন আলিঙ বৈ থকা মটৰ গাড়ীখনৰ কাষ পোৱাৰ লগে লগেই জয়ন্তীয়ে হাতৰ মুঠিত লৈ থকা নোটৰ ছুৱাটো লেখিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে । .. প্ৰথমবাৰ লেখা ভুল হৈছে বুলি ভাবি, মনৰ সন্দেহ দূৰ কৰিবলৈ আক এৰাৰ লেখিলে । —তাৰ পিছত, ছুৱাটো সোঁহাতৰ মুঠিৰে খামোচ মাৰি ধৰি ছুৱাটো হাত কপালত লগাই কোনোবা এক অদৃশ্য শক্তিৰ উদ্দেশ্যে এটা নমস্কাৰ জনাই, বহাৰ পৰা ধিৰ হৈ জয়ন্তী ভিতৰলৈ সোমাই গল ।.....

আজিৰ দিনটো জীৱনৰ এটা বিশেষ দিন বুলি জয়ন্তীৰ ধাৰণা হল । নিজৰ এটা মূল্য আছে বুলিয়েই যে এই পইচা ধিনি আজি হাতলৈ আহিছে জয়ন্তীৰ বিশ্বাস হল । কাৰো ওচৰত ভিক্ষা বিচাৰি জয়ন্তী যোৱা নাই, কাৰো সহায়ো প্ৰাৰ্থনা কৰা নাই । —ইয়াৰ আগেয়ে কোনোদিনেই, নিজৰ বোগ্যভাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি অৰ্ধোপাৰ্জন কৰিব পাৰিব বুলি জয়ন্তীয়ে ভবা নাছিল । . কিন্তু আজিৰ অভিজ্ঞতাই জয়ন্তীৰ অন্তৰত এটা বল, নতুন এক উৎসাহ আনি দিলে । ...অনিশ্চিত মনটো এটা নিশ্চিত অৱস্থালৈ আনিবলৈ জয়ন্তীয়ে আজি যেন এটা সুযোগ পালে । কিন্তু, সমানেই প্ৰেমল হুটা বিকল্প মতবাদৰ

বাক্য পৰি অনিশ্চিত মনটো নিশ্চিত অৱস্থাতৈ আনিবলৈ
জয়ন্তী অসমৰ্থ হ'ল ।.....

সেইদিনা ৰাতি চকুলৈ টোপনি আহোতে সময় লাগিল ।
অতীতৰ নানা দুখ-দুৰ্গতিৰ কথা মনৰ বাক্যত সজাৰ হৈ জয়ন্তীক
কষ্ট দিবলৈ ধৰিলে । জীৱনৰ নানা অপূৰ্ণ আশা আকাংক্ষাৰ ছবি
মনলৈ আহি নানা অশ্রুত আৰ্চাৰত জৰ্জৰিত হৃদয় আকৌ
ব্যথিত হৈ পৰিল । নিজৰ অভৰ্কিতেই প্ৰতিশোধৰ এটা ভাবে
অন্তৰত দেখা দি কষ্ট দিবলৈ ধৰিলে । প্ৰতিকাৰ বিচাৰি জয়ন্তী
বাকুল হৈ উঠিল । --সংসাৰৰ সকলো বন্ধন ভাঙি-ছিঙি দি
স্বাধীন জীৱন যাপন কৰাৰ এটা ভাব অন্তৰৰ বাক্যত প্ৰবল হৈ
উঠি জয়ন্তীক চকল কৰি তুলিলেহি । ...আতিৰ অভিজ্ঞতাই যি
শিক্ষা দিলেহি, সেই শিক্ষা নিভান্ধ মূল্যহীন মুক্তি জয়ন্তীয়ে
দলিয়াই পেলাব নোৱাৰিলে । অকুল সমুদ্ৰৰ ব'জত জয়ন্তীয়ে
দেখিলে আশ্ৰয়ৰ অকণমান ঠাই, বন্ধা পৰিবৰ অনিশ্চিত এটা
উপায় । ...অনিশ্চিত মন ক্ৰমাৎ শান্ত হৈ আহিবলৈ ধৰিলে ।—

হেৰ শইকীয়াৰ লগত আলোচনা কৰোতে উপেনৰ মতা-
মতৰ কথা উল্লেখ কৰিলেও আচলতে জয়ন্তীয়ে উপেনৰ মতা-
মতৰ কিবা প্ৰয়োজন আছে বুলি ভবা নাছিল । সেইবাবে
উপেনৰ অসাক্ষাতেই সহ-অভিনয়ত জয়ন্তীয়ে বোগ দিছিল ।
—গোটেই স্বৰ্ণবৰেই প্ৰতি যেন জয়ন্তীৰ এটা অৱজ্ঞাৰ ভাব ।
—শত চেষ্টা কৰিও সেই ভাব অন্তৰৰ পৰা আঁতৰিও উঠিব পৰা
নাই । উপেন, জিৰণ, নবীনৰ বাক, নগেন সকলোৱেই যেন
জয়ন্তীৰ অহিত-কাৰী । জগতৰ আগত জয়ন্তীক হীন কৰি
দেখুৱাবৰ কাৰণেই যেন সকলোৱে চেষ্টা । .. জয়ন্তীৰ কোনো

বন্ধু নাই, বিপদত আশ্রয় দিবলৈ কোনোৱেই প্রস্তুত নহয়। জয়ন্তী থিয় হব লাগিব নিজৰ ভৱিৰ ওপৰত। .. উপেনৰ মতামত লোৱাৰ কথা আজিও জয়ন্তীয়ে নাভাবিলে। নিজৰ ভৱিষ্যত পথ নিজে স্মৃগম কৰি নললে, আনে, কৰি নিদিয়ে।...

এটা সিদ্ধান্তলৈ আহিবলৈ যেন জয়ন্তী সমর্থ হল। লগে লগেই উজ্জ্বল ভৱিষ্যতৰ এখন পৰিকল্পনা ছবি চকুৰ আগত ভাহি উঠিলহি। ...যশ, মান, খ্যাতি, স্নেহ, যত্ন, আদৰ, অৰ্থ-সম্পত্তি ..। ভাবৰ ভৰত শুশুম্ন হৈ নিশ্চল মাহুঘৰ দৰেই জয়ন্তী বিছনাখনত পৰি বসল। কিমান পৰা পিছত চকুলৈ টোপনি আহিল গৰ নাপালে। ..

*

*

*

*

*

*

পিছদিনা গাৰ পোৱাৰ লগে লগেই আগদিনাৰ সিদ্ধান্তৰ কথা জয়ন্তীৰ মনলৈ আহিল। কিন্তু আশ নিশাৰ সেই আনন্দ জয়ন্তীয়ে অনুভৱ নকৰিলে। অন্তৰজুৰি কিবা এটা যেন বিধা ভাব, কিংবা যেন আশঙ্কা। মনটো আকৌ গধুৰ হৈ পৰিল। যুগযুগান্তৰ ধৰি চলি থকা এটা সংস্কাৰ হঠাৎ দলিয়াই পেলাবলৈ জয়ন্তীৰ যেন টান লাগিল। সমাজৰ মতা-মতলৈ জয়ন্তীৰ অশ্রদ্ধা নাছিল কিন্তু প্ৰয়োজন অনুসাৰে সেই মতামত উপেক্ষা কৰিবলৈকো জয়ন্তী প্রস্তুত আছিল। —আজ এই শক্তি আছিল বুলিয়েই সেইবাৰ সহ-অভিনয়ত যোগ দিবলৈ সাহ কৰিব পাৰিছিল। কিন্তু ছবিও নবা আজ সহ-অভিনয়ত যোগ দিয়া দুয়োটা কথা একে শ্ৰেণী ভুক্ত বুলি জয়ন্তীয়ে গণ্য কৰিব

নোৱাৰিলে ।...

জয়ন্তীৰ নানা অভাৱৰ ভিতৰত কাপোৰৰ অভাৱটোৱেই বিশেষ ডাঙৰ । কলিকতালৈ যোৱা বিষয়ে কোনো খাটাং সিদ্ধান্তলৈ নাহিলেও, ভৱিষ্যতৰ কাৰণে প্ৰস্তুত থকা উচিত বুলি জয়ন্তীয়ে বুজিলে ।—

সন্ধ্যাৰ লগে লগে চাকৰটো লগত লৈ দোকানলৈ বুলি জয়ন্তী ঘৰৰ পৰা বাহিৰ হৈ গল । লগত লৈ যাবোৱাৰী মহেন্দ্ৰ হুঙনে দি যোৱা ৰূপ দুপৰ কিছু অংশ । ... আজি লৰাটো লগত নিনিনে, চাকৰী ছোৱালী জনীৰ হাতত ডাক গুতাই দি গ'ল ।

কাৰ দোকানলৈ যাব জয়ন্তীয়ে চিন্তা কৰা নাছিল । যেই সেই এখন দোকানলৈ গৈ পছন্দমতে কাপোৰ কিনাব কথাই ভাবিলে ।...

আলিয়েদি আগবাঢ়িবলৈ ধৰিলে । এবাৰ চকুত পৰিল কাৰেখাৰ মটৰ গাড়ী এখন ফুটবেলি অলপদূৰ আগবাঢ়ি গৈ আলিটোৰ একাষে হঠাৎ বন্ধ হৈ গল । ...কাৰ পাড়ী, কিয় ব'ল নো বুজি পাওন্তেই, গাড়ীখনৰ ভিতৰৰ পৰা হেৰ খইকীয়া নানি অহা দেখি জয়ন্তী অকল আচৰিত্তেই নহল, অন্তৰত এটা আনন্দৰ ভাবো অনুভৱ কৰিলে ।

“অকলে অকলে কলৈ ওলাল ? গাড়ীলৈকে আহক, কলৈ যাব, তৈ আহিব গৈ ।...”

জয়ন্তীৰ প্ৰত্যক্ষলৈ বাট নাচাই, গাড়ীখনৰ কালে হেৰ খইকীয়া আকৌ উভতি গল ।—

কোবো প্ৰতিবাদ জয়ন্তীয়ে নকৰিলে । বহুদূৰ বাহিৰ

দবেই হেম শইকীয়াৰ পিছে পিছে জয়ন্তীও আঙুৰাই গল ।
লগে লগে গল চাকৰটো ।

জয়ন্তী গাড়ীখনৰ ওচৰত থিয় হোৱাৰ লগে লগেই জয়চান
বাবু গাড়ীখনৰ ভিতৰৰ পৰা বাহিৰলৈ নামি আহিল ।

“বাম, বাম, বাইজী, ভিতৰ আহক ।”

কোনো আপত্তি নকৰাকৈ গাড়ীখনৰ ভিতৰলৈ জয়ন্তী
সোমাই গল । চাকৰটো আলিঙ থিয় দি বস ।

“এইটো আপোনাৰ বাহুত নে কি ?”

হেম শইকীয়াই প্ৰশ্ন কৰিলে ।

“হয়, ময়ে লগত আনিছো ।”

“তাক নিব নে এবি ধৈ যাৰ ?”

“গাড়ীত ঠাই হ'লে যাক, অসুবিধা হ'লে যাৰ নালাগে ।...”

মুহূৰ্তলৈ হেম শইকীয়াই কিবা এটা ভাবিলে । শেষত
চাকৰটোক লক্ষ্য কৰি নিৰ্দ্ধেশ দিলে—

“বা, ভিতৰলৈ সোমাই গৈ সেই চকুটোতে বহু গৈ ।”

হেম শইকীয়া আৰু জয়চান বাবু ভিতৰত বহিলহি ।

“আপুনি ক'মে যাৰ ?”

ভিতৰত বহিয়েই হেম শইকীয়াই প্ৰশ্ন কৰিলে ।

“মই অলপ কাপোৰ কিনিব লাগে । বেই সেই কাপোৰৰ
দোকান এখনত নমাই দিলেই হ'ব ।”

“বাইজী, কাপড় লাগেতো হাতৰ ডিম নথৰ গোলাত চলক ।
আপোনাৰ পছন্দ মাকিক কাপড় বেৰিব । ...ড্ৰাইডাৰ ডিম নথৰ
যে চল ।”...

বিদ্যাপথে গাড়ী দৌৰিবলৈ ধৰিলে । ...জয়চান বাবু

অসায়িকভাৱে জয়ন্তীৰ গোটেই অন্তৰ কুতুহলভাৱে জ্বলি পৰিল।...

কাপোৰ বিচাৰি আন দোকানলৈ যাবৰ জয়ন্তীৰ প্ৰয়োজন নহল। জয়চান্দ বাবু নিজে আগত থাকি জয়ন্তীয়ে বিচৰা সকলো কাপোৰ ভেঙুৰ দোকানৰ পৰাই বোপ্ৰাৰ দিলে। কাপোৰৰ বং ডিজাইন পছন্দ কৰাত হেম শইকীয়াই জয়ন্তীক সহায় কৰিলে।...

কাপোৰ পছন্দ কৰি উঠি দায় দিবলৈ যুজি হাতত থকা ভেনিটি বেগটোৰ পৰা জয়ন্তীয়ে পইচাৰ বেগটো বাহিৰ কৰি আনিলে। কিন্তু দোকানীক কোনো প্ৰশ্ন কৰাৰ পূৰ্বেই কাণ্ড পৰিলহি—

“হিঃ, হিঃ, মাইজী, কি কৰিছে ? ...হামালোগৰ ইজ্ঞত নাছ হৰে। এই কাপড় এমনি দিছে, মাইজী; দায় হামি লা লয়। আপনি দয়া কৰে আহিছে, হামালোগৰ ইজ্ঞত নাছ আহে। দায় নিলে হামালোগৰ ইজ্ঞত যাবে।...”

প্ৰথমে নিতৰ কাণ দুখনে তুলি শুনিছে যুজি জয়ন্তীয়ে ভাবিলে। কিন্তু জয়চান্দ বাবুৰ প্ৰত্যেকটো কথা শুনাৰ পিছত জয়চান্দ বাবুৰ উদাৰতা দেখি জয়ন্তী আচৰিত হল। যুহুৰ্তলৈ জয়ন্তী অনিশ্চিত হৈ পৰিল। দায় নিদিয়াটো কাপোৰ ধৰি লবলৈকো ভাল নানাগিল। শেষত আত্ম-সম্মান বচা কৰাৰ উদ্দেশ্যেই দায় দিয়াৰ কথা জয়ন্তীয়ে প্ৰস্তাব কৰিলে।

“দায় নলব কিয় ? দায় লওক, এনেদৰে দিবলৈ মোৰ জানো ভাল লাগিব ?...”

“ভাল কেন লা লাগিব, মাইজী ? আপনাৰ পইচা নিলে হুইকীয়া বাবুতি কিজানি গোছা কৰিব। হামাকে যাক কৰিব, মাইজী।”

হেম শইকীয়াই আলোচনাজ ভাগ নললে । জয়চান্ন বাবুর
কথা শুনি হাঁহিব বেখা এটা ভেঙব মুখেদি বিবিড়ি উঠিল ।
জয়ন্তীয়ে এটা অস্বস্তির ভাব অশ্রুভব করিলে ।

“এনেয়ে কিয় দিব ? আটাইখিনিবে নললেও, কিছুম'না
লওক.....।”

কত্নেকলৈ জয়চান্ন বাবুরেও কিবা এটা ভাবিলে ।—

“মাইজী, আপনিভি খুছি বহক । দান দিবেনতো একটা
টাকা দিন । এক টাকার বেছি হাম না লিম ।...”

“নাই, নাই...”

জয়ন্তীয়ে প্রতিবাদ করিলে ।

কিন্তু জয়চান্ন বাবুরে প্রতিবাদলৈ কাণ নিদি গোমস্তা
এটাক নির্দেপ দিলে—

“দানমন, এই কাপড়া গাড়ী মে উঠা দেও । মাইজীকা
মবমে যায়েগা ।...”

“কাপোৰ খিনি গাড়ীত দিব নানাগে । মই খোজ কাটি
যাম । মোৰ লগত মাত্ৰহ আছে ।”

“হিঃ, হিঃ, মাইজী, এইছা বাত না কব, বব চবম নাগে ।
গাড়ী আপলোগব, হামাব না আছে ।”

শেষত নিকপায় হৈ জয়ন্তীয়ে টকা এটা জয়চান্ন বাবুলৈ
আগবঢ়াই দিলে ।—

“ঠিক আছে, মাইজী, কাপড়কা দান মিল গিয়া ।”

জয়ন্তী থিয় হল । -

“মাইজী, ঠুঁবা চা.... দানমন, চা ?”

“মাইজী, ভিন্নাং হো গিয়া ।”

“হুইকীয়া বাবু হুঁবা চা, মাইজী চলিয়ে ।”

ওচবৰ খোটাৰী এটালৈ জয়চান্দ বাবু আগ বাঢ়ি গল ।

চাহ খাবলৈ জয়ন্তীয়ে আপত্তি কৰিলে ।

বাতি হল, চাহ আৰু নাখাও । পিছত কেতিয়াবা
খামহি ...”

“হুখ না দিবে মাইজী । বেছি কুচ নাই আছে, খালি
গৰম চা, হুঁবা মিটি বাছ...”

অগত্যা খোটাৰীটোৰ ভিতৰলৈ জয়ন্তী সোমাই গল । পিছে
পিছে গল হেম শইকীয়া ।

জয়ন্তীক মটৰ গাড়ীখনত ভুলি দিবলৈ জয়চান্দ বাবু আৰু
হেম শইকীয়া আলি পালেহি । জয়ন্তী গাড়ীৰ ভিতৰত সোমোৱাৰ
লগে লগেই হেম শইকীয়াই মাঙ লগালে—

“আপুনি আমাৰ লগত কলিকতালৈ যাব বুলিয়েই এতিয়ালৈকে
আমি ভাবি আছো । এখেত সকলবোৰে সেয়ে বিশ্বাস । অহু,
ভক্ত আপুনি যাব বুলিয়েই অৱশ্যে ইজিডো দিছো ।...”

“হা মাইজী, আপনাকে যাব লাগে । নাগেলে বৰ দুঃখ
হবে ।...”

“বুজিছে বাবুজী, ভেখেতক নিবই লাগিব । মইগেনো
কেনেকৈ থাকে চাওছোন বাক ...”

হেম শইকীয়াই হাঁহিবলৈ ধৰিলে ।

“হুইকীয়া বাবু বাবৰি না যাব, মাইজী জকৰ জকৰ বাবে...”

জয়চান্দ বাবুৱে বোপ দিলে ।

“আপোনাগোকে দিন টিক কৰকছোন । যাও বুলিলে
নো, যাবলৈ কিমান পৰ লাগিছে ? এবটীৰ ভিতৰতে ভৈয়া

হব পাৰি... ..।”

“ঠিক নাইজী, আপ ঠিক বাত কহা। .... নমস্কাৰ,
নমস্কাৰ। ...”

“ভাল যাওকগৈ।”

হেম শইকীয়াই বিদায় ললে।—

হাতযোৰ কৰি নমস্কাৰ জনাই জয়ন্তীয়েও বিদায় ললে।

...জয়চান্দ বাবু আৰু হেম শইকীয়াক পিছ পেলাই থৈ
গাড়ী লবিলে বহিলে। ....

মনত অপাৰ আনন্দ, হৃদয়ত নতুন শ্ৰেণী লৈ জয়ন্তী
ঘৰলৈ উভাঙিল। গাড়ীৰ পৰা নামি কম্পাণ্ডটোৰ ফালে আগবাঢ়ি
গল, পিছে পিছে কাপোৰৰ টোপোলাটো লৈ চাকৰটো। ...

ঘৰৰ আগফালৰ বাৰাণ্ধনত ভৰি দিয়াৰ আগতেই জয়ন্তীক
লক্ষ্য কৰি চাকৰটোৱে বস্তুব্য কৰিলে—

“আইদেউ, আজি কপাল ভাৱ দিয়ক। কথা নাই, বডা
নাই, কেঁকোটোৱেও ইমানবোৰ কাপোৰ দিও বুলিয়েই কহু কৰে
দি পেলালে। আনাকহে কটা, মৰাৰেনে পইচা এটাও কনাই
নিদিয়ৈ। ...”

জয়ন্তীয়ে ষ্ঠত্ম্যন্তৰ নিদিলে। গৃহকৰ্মীৰ পৰা কোনো উৎসাহ
নাপাই সিও মনে মনে বল। ...

বাৰাণ্ধনত ভৰি দি হাজৰ ঠাৰিত বাছি থোৱা ঘড়ীটোলৈ
চালে—। জয়ন্তী যেন চকু খাই উঠিল। দহোটা বাজিবলৈ আজ
কুৰি মিনিট বাকী। ...

কেবাদিনো পাব হৈ গল। ইয়াৰ ভিতৰত হেন শইকীয়া বা ভয়চান্ধ বাবু কোনোৱেই জয়ন্তীক লগ পাবলৈ নাছিল। ...কলিকতালৈ যোৱা দিনটো জানিবৰ কাৰণে জয়ন্তী বাৰ হৈ পৰিছিল। —কিন্তু সঠিক ধৰণটো জানিব নোৱাৰি মনে মনে জয়ন্তীয়ে অশান্তি বোধ কৰিবলৈ ধৰিলে। —ক্ৰমান্বয়ে গলে হয়তো সবিশেষ ধৰণ জানিব পাৰিব কিন্তু ক্ৰান্তলৈ যাবলৈ জয়ন্তীৰ ভাল লগা নাছিল।...

সেইদিনা প্ৰায় দুপৰীয়া আন কেবাজনীও ছোৱালী লগত লৈ বণিকা আৰু গিৰিজা জয়ন্তীৰ ঘৰত উপস্থিত হুৱাই। ...বণিকাৰ পাত কুলাৰ ছিঁতৰ এটা কুৰ্ভা চোলা, ককাঁলত সেই কাপোৰৰে এটা পা-জামা। ডিঙিটো বেৰিলাই চাদৰৰ দৰে ছিঁতৰ সৰু এখন কাপোৰ। বদৰ পৰা কোৱল চকু হুটা বন্ধা কৰিবলৈ চকুৰ ওপৰত এবোৰ কলা বঙৰ গগোল্‌ছ। দুখৰ চুলি কোছা বিশেষ যত্ন আৰু নিপুনতাবে ফণিওৱা। হাতত ফটো ভোলা এটা হাত কেমেৰা। ...দেখিলেই বনীৰ বদৰ আলবৰ জীয়াৰী বুলি সহজেই বুজিব পাৰি।—

গিৰিজাৰ বাহিৰে বাকী পাতক কেইগৰাকীক জয়ন্তীয়ে চিনি নাপালে। চকুত পৰিল ডেঙলোকৰ প্ৰত্যেকৰে হাতত একোটা একোটা বাস্ত-বয়। কাবোৰাৰ এডুৱাল, কাবোৰাৰ বেহেলা, কাবোৰাৰ চেঙাৰ। পাতক কেইগৰাকীৰ আৰ্থিক অৱস্থাৰ কথা জয়ন্তীয়ে স্বাক্ষৰে। কিন্তু ডেঙলোকৰ হাতে হাতে সূচ্যাদৰ বাস্ত-বয় দেখি ডেঙলোক সন্মতৰ বনিক সন্মতৰকৈ মৰম বুলি জয়ন্তীয়ে জাবিৰ নোৱাৰিলে। —মগে মগেই নিজৰ আৰ্থিক অৱস্থাৰ কথা মনত পৰি জয়ন্তীৰ সকলো উত্তৰ যেন দিওঁত

হৈ গল । কিন্তু এই অৱস্থা মুহূৰ্ত্তলৈহে । —

“হঠাৎ ওলালাহি দেখোন, আহা বহাৰ্হি ।”

জয়ন্তীৰ এই অন্তৰোধৰ লগে লগেই হাঁহি হাঁহি মণিকাঃই উদ্ভৱ দিলে—

“ছবিও আপুনি দেখিবলৈ কেনেকুৱা হব তাকে বৃদ্ধিৰ কাৰণে আপোনাৰ ফটো এখন লবলৈ আহিলো, বাইদেউ । চাও, অকণমান থিয় হওকজোন ?”

কথাকেইটো কৈয়ে হাতৰ কেমেৰাটো জয়ন্তীৰ মূৰৰ ফাললৈ ললে । ..

খোজা, খোজা, মোৰ ফটো লব নালাগে । বহাৰ্হি । .. গিৰিজা আহা । এওলোককহে চিনি পোৱা নাই । হাতে হাতে দেখোন এছৰাক, বেহেলা, গান ওনাৰ নে কি ? অংগেয়ে বাক, বহাৰ্হিহঁত, গান পিছতেই শুনাৱা ।...”

মনৰ উলাহতেই যেন জয়ন্তীয়ে হাঁহিবলৈ ধৰিলে ।...

সকলোৰে শেষত জয়ন্তী নিজে বহিল ।

“সঁচাকৈয়ে বাইদেউ, আপোনাৰ ফটো এখন লবলৈ মোৰ বৰ বন গৈছে । আপোনাৰ ফটো বহি কতো দেখাই নাই । ...বিয়াৰ পিছতো ভোলা নাই যেন পাইছো...।”

লগে লগেই জয়ন্তীয়ে ঊজুৰ দিব নোৱাৰিলে । কিম্বা এটা বেন জাৰিলে ।—

“ফটো মোৰ নাই ।, ফটো লবলৈ মোৰ দেখোন ভালৈই নালাগে ।

“ছবিও নাথিৰে কৰিব কি ?”

“বহি ছবিও লগিব বুলি বোা জোৰাক কোনে কৰে ?

নাথিলেহে ফটো লবা, নানাথিলে ?”

“আপুনি ছবিৰ নানিৰ খুঁজি দেখোন কাৰণে পড়ে ছাৰিও ফালে বাহিৰ হৈ গৈছে । হেৰ খইকীয়াই কথা মিটত আপোনাবাৰ নাথো দেখিলো ।”

“পিছে, আচলতে, মই এতিয়াও কথা দিয়া নাই ।”

“ক্লাবতো আপুনি যাব খুজিয়েই সকলোৱে জাবিছে ।
.....যাবলৈ নাপাই কিছুমানৰ যে হিংসা, কি ক'ব আক ।
...আপুনি ক্লাবলৈ নাবাৰ খুজিছে...।”

অৱতীৰ্ণে প্ৰত্যুত্তৰ নিদিলে । মনে মনে ক্লাবৰ সেই কেইগৰাকী সন্তা কোন হ'ব পাৰে, অৱস্থান কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলে ।

“মণিকা আৰু সময় নষ্ট কৰিব নোৱাৰি, বাইনেটৰ খবৰটো দি উঠা আৰু যে কেবা ঠাইলৈকে বাৰ লগা আছে পাহৰিলাই নে কি ?...”

“যাৰ বৰাছোন, লবালবি কিয় ?...”

“কি হল ? ভোমালোক মো আছিল কিয় ?”

অৱতীৰ্ণে প্ৰশ্ন কৰিলে ।—

“বাইনেট, আজি তিনিটা বজাত ক্লাবলৈ যাব । ক্লাবৰ সন্তাসকলে ক্লাবৰ হিতাকাঙ্ক্ষী কেইগৰাকীমান ভৱলোকৰ সৈতে ফটো এখন লোৱা কথা ঠিক কৰিছে । — লগতে হেৰ খইকীয়াই আয়োজন কৰা টি-পাৰ্টি এটাও আছে । নোবোৱাকৈ নাথাকিব ঠিক তিনিটাত ।...”

মণিকা বহাৰ পৰা বিয় হল । লগে লগেই বিয় হল গিৰিজা আৰু বাকী গাঁৱক কেইগৰাকী ।—

“এওঁলোকৰ লগত দেখোন চিনাকি কৰি নিবিলা ? শ্বাৰ

তুনিবলৈ পাম বুলি ভাবিছিলো, সিও নহল।”

জয়ন্তীয়ে হাঁহিবলৈ ধৰিলে।—

“ব্ৰজ মাষ্টৰৰ ভাঠৈ অহা যোৱা কৰি কৰি আইদেউহন্তে বাটৰ
বম্বেহে মাৰিছে, বাইদেউ, গান শুনাৰ পৰা হোৱাহি নাই।

— ইপিনে মাক-বাপেকেও বিয়াৰ কথাহে ভাবিব লাগিছে।
বিয়া-মাক যদি কেনেবাঠৈ হয় শেষেই। যদিহে নোহোৱাকৈ
থাকে, কেতিয়াবাঠৈ শুনাৰহি। আজিলৈ ক্ষমা কৰক।

কথাকেইটাকৈয়ে মণিকাই খিলখিলকৈ হাঁহিবলৈ ধৰিলে।
— মণিকাৰ হাঁহিত যোগ নিদিয়াঠৈ কোনোৱেই বৰ নোৱাৰিলে।
— হাঁহিব বৈলকনিত গোটেই ঘৰ-খোটাণী সজীৱ হৈ উঠিল।...

“বাইদেউ, আহিলো।”

যাও দেই।”

গাভৰু কেইগৰাকী আগফালৰ বানান্দাখন পাৰ হৈ গল।
হঠাৎ জয়ন্তীয়ে মণিকাক মাত লগালে—

“মণিকা কথা এটা সুধিবলৈ পাহৰিলো। তুনি যোৱাছোন।”

মণিকা উত্তৰি আহিল। অন্তৰত এটা কোতূহলৰ ভাৱ
জাগি উঠিল।...

“কি কথা বাইদেউ?”

মাতটো সৰু।

“আমাৰ কোন কোন ছবিত নাথি, কিবা জানা নে?”

প্ৰায় অশ্লষ্ট এটা মাতৰে জয়ন্তীয়ে প্ৰশ্নটো কৰিলে।—

“ছবিত নাথিবলৈ আটাই ধৰণে মন, কাৰনো মন নাই
বুলি কৰ। কাৰোবাৰ বয়সেই মাই, কাৰোবাৰ গালমুখ ভাঙি
দেখিবলৈকে কিবা হল। কোদোবা বড়হেবেই লুহ-লুহ।

কোনোবা আক মত্তহৰ অভাৱতেই লেবেলা-চেপেতা । —তথাপিও দেখোন পেটে পেটে আটাইখনৰে ছবিও নামিবৰ নন । যেন শইকীয়াই খোলা-খুলি ভাবে কাকো না কৰা নাই । জেঙ কৰা লিষ্টখন মই দেখিছো । মিছে, এইটো ডিঙকতা কৰা দেই, কাকো নকৰ । তাত আপুনি, মই, গিৰিজা, মনোৰমা আৰু বাহিবৰ কেই গৰাকী মানহে আছে । ক্ৰাঘ আন কাকো ধৰা নাই । আজি ক্ৰাঘলৈ গলেই সকলো বৃত্তিৰ ।”

জয়ন্তীৰ আৰু কোনো কথাটলৈ অপেক্ষা নকৰি মণিকা বাবান্দাখনৰ পৰা নামি গল ।

কিবা এটা ভাৰি মণিকাহত চকুৰ জাঁডৰ মোহোৱালৈকে মণিকাহতলৈ চাই জয়ন্তী বাবান্দাখনতে থিয় দি বস । “

নিৰ্দিষ্ট সময়ৰ আগতেই ক্ৰাঘ পোৱালৈকে জয়ন্তী ঘৰৰ পৰা বাহিব হৈ গল । ...ক্ৰাঘৰ সভা সকলো ফেটা লখ, চিখকালৰ কাৰণে এটা চিন । বাকচ মেলি ভাল ভাল সকলোখিনি কাপোৰ বাহিব কৰি লৈ সৰ্ব্বোৎকৃষ্ট কাপোৰ সজেৰে জয়ন্তীয়ে নিজকে সজ্জিত কৰিলে । সুৰ চুলিবোৰ বিশেষ যত্নেৰে পৰিপাটি কৰি ললে । ওৰিও আটাইতকৈ দামী জোতা বোৰ ভৰাই লৈ দীঘল, ডাঙৰ আৰ্চি খনৰ আগত থিয় হলহি ।—

আৰ্চিখনত এডিকলিত হোৱা নিজৰ ৰূপ-মাখিৰ জলকলিত জয়ন্তী কেন চকু বাই গল । বুদ্ধভেদ আৱস্থাত এই ভাব চকুৰে বুখে কুটি উঠিল । নিজৰ অসাৱাদ এই শৌৰ্য্য-শালি

জয়ন্তীয়ে যেন চাই যব নোৱাৰিলে । নিজৰ অভৰ্কিতেই চকু
ছুটা জাপ খাই গল । ...আজি আকৌ এবাৰ নিজৰ অপকপ
লৌলৰ্যা-বাণি নিজ চকুৰে দেখি গৌৰব অহুতৰ নকৰাটক জয়ন্তী
খাৰ্জিব নোৱাৰিলে । — কিন্তু লগে লগেই এটা হুমুনিয়াহ
বাহিৰ হৈ আহি জয়ন্তীক ভেনেট অনুখী কৰি তুলিলেহি ।
আৰ্চ্চি খনৰ আগত থিয় হৈ খাৰ্জিবলৈ জয়ন্তীৰ আক ভাল
নালাগিল, জয়ন্তী আঁতৰি আহিল ।...

লবাটোক লগত নিয়া কথা ভাবিছিল । চাকৰী ছোৱালী,
জনীয়েও লবাটোক কাপোৰকানি পিন্ধাই দিলে । কিন্তু বাবৰ
পৰত হঠাৎ জয়ন্তীৰ মনৰ পৰিবৰ্ত্তন ঘটিল । শেষত, লবাটোক
লগত নিনিয়াটোকে সিদ্ধান্ত কৰি লবাটোৱে গম নোপোৱাকৈ
জয়ন্তী অকলেই ঘৰ পৰা বাহিৰ হৈ গল ।—

দুইবৰ পৰা জয়ন্তীৰ চকুত পৰিল ক্লাব ঘৰৰ আগৰ ঘাঁহনি
দৰাত জুমে জুমে মতা-ভিৰোতা । মতাতকৈ ভিৰোতাৰ সংখ্যা
লবহ । .. হঠাৎ কিবা এটা বিধা ভাবে জয়ন্তীক আঁতৰি
ধৰিলেহি । খোজৰ বেগ কৰি আহিল । কিন্তু উত্ততি বাবৰ
উপায় জয়ন্তীয়ে নেদেখিলে । ...শেষত ক্লাব ঘৰৰ আগৰ ঘাঁহনি
দৰাত জয়ন্তীও থিয় দলহি । ..

“বাইদেউ, আপুনিমেই ঠিক সময়ত আহিছে । আমিহে
বহুত আগতে আহিলো । তিনটা খাৰ্জিবলৈ এতিয়াও কুৰি
মিনিট বাকী । সকলো অৱশ্যে বেৰি হৈ আছে । তিনটা
খাৰ্জিব কি, কটো লব ।...”

কথাৰকেইটা টকয়ে জয়ন্তীক আনন্দত মগন কৰিছিল
ওচৰ জাপি আহিল । কোনো কথাৰ জয়ন্তীয়ে নিবিলে ।

ইফালে সিফালে চকু কুৰাই বাহুহবোৰ চাবলৈ ধৰিলে । .. চিনাকি অচিনাকি বহুত বাহুহ চকুত পৰিল । .. জয়ন্তীয়ে অহুত্ব কৰিলে অন্তৰৰ সকলো উৎসাহ যেন নাইকিয়া হৈ গল । ... ক্লাবৰ শায়া সভ্যসকলৰ কোনোৱেই নাকী নাই, সকলো উপহিত । মনোবদা, মণিকা, গিৰিজা, অলকা বৰদা অভ্যাগত সকলক আদৰ-অভ্যর্থনা জনোৱা কামত ব্যস্ত, কথা পাতি সময় নষ্ট কৰিবলৈ ডেঙলোক অপাবগ । ... ক্লাব ঘৰটোৰ একো ফটো লোৱা ঠাই, আবশ্যকীয় সকলো ব্যৱস্থা ঠিক হৈ আছে । আগৰে পৰা ভাল ঠাই দখল কৰি বহি থকা বুদ্ধিমতী সভ্য কেইগৰাকী জয়ন্তীৰ চকুত নপৰাকৈ নাথাকিল । ... ঘৰটোৰ ভিতৰলৈ চকু যাওতেই দেখিলে—ভিতৰত চাহ-মেলৰ আয়োজন সম্পূৰ্ণ হৈ আছে, ফটো লোৱাৰ পিছতেই চাহ-জলপান । ..

“বাম, বাম, মাইজী ।”

“ননন্তে, ননন্তে ।”

জয়ন্তীক নমস্কাৰ জনাই, দুৰ্গাবাহুব লগত জয়চান্দ বাবু জয়ন্তীৰ ওচৰত থিয় হলহি ।

প্ৰতি নমস্কাৰ জয়ন্তীয়ে দিব মোৱাবিলে । আন কি, কোনো কথাও জয়ন্তীৰ মুখেদি বাহিৰ হৈ নাহিল । ... চাৰিওফালৰ পৰা অহা ভীক দুটিৰ সন্মুখত জয়ন্তীৰ মুখখন বন্ধা পৰি উঠিল । হুই একৰ যুথৰ মিচিকিয়া হাঁহি জয়ন্তীৰ চকুত নপৰাকৈ নবল । শিশুত বাহুহৰ দৰে ডেঙলোক দুজনৰ মুখলৈ চাই জয়ন্তী থিয় দি বস ।—

“মাইজী, এইখানে থাকিলে কি হবে, ফটো বে ঐ ধানে উঠাবে ।”

জয়চান্দ বাবু মহাহুত্বভিষ্মক কথাকেইটা জয়ন্তীৰ কাণত

পৰিলহি ।—

কিন্তু কোনো উত্তৰ দিবলৈ নো পাওতেই শুনিমে—

“বহি যাওকহি, বহি যাওকহি, সময় নষ্ট নকৰিব, তিনিটা
বাজিল ।...”

হেম শইকীয়াৰ নিৰ্দেশ । জয়ন্তীয়ে মাতটো বুজিলে ।

“মাইজী, ছইকীয়া বাবু ডাকিছে, ছয়ম হৈছে, চলক ।...”

“বাইদেউ, আহক ।”

অলপ দূৰৰ পৰা মণিকাই মাত লগালে । ইমান পৰ
এটা অশান্তিৰ ভাবে জয়ন্তীক কষ্ট দি আছিল । মণিকাৰ
মাতটো শুনি জয়ন্তীয়ে নিষ্কৃতিৰ এটা উপায় দেখিলে— । —

“চাও, মণিকা শুনাছোন ।”

নানা দায়িত্বৰ মাঝত মণিকা ব্যস্ত ।

“কিয় ? তাৰ পৰাই কওকচোন, মোৰ সময় নাই ।—”

মণিকা থিয় দি বল ।

“নাযাবা গৈছে ।”

জয়চান্দ বাবু আৰু তেওঁৰ লগৰ ছুৰ্গা বাবুক এবি ধৈ
মণিকাক লগ ধৰাৰ চলেবে জয়ন্তী আঁতৰি গল ।

ফটো তুলিবৰ কাৰণে ভাল ভাল ঠাই অধিকাৰ কৰি প্ৰায়
সকলোবোৰেই বহি থকা জয়ন্তীৰ চকুত পৰিল । —ক’ত বহিব
প্ৰথমে একো ঠিক কৰিব নোৱাৰাৰ অলকা ধকৱাৰ ওচৰতে উৎস
হৈ থকা চকী এখনতে জয়ন্তী ‘বহিলহি’ । কিন্তু লগে লগেই
অলকা ধকৱাৰ প্ৰতিবাদ জয়ন্তীৰ কানলৈ আহিল—

“এ, আপুনি বহিলহি নে কি ? চকীখন মণিকাই আইন
কাৰোবাৰ কাৰণেই ধৈছিল স্বৰ্ণলা ।...”

কন্তেকলৈ জয়ন্তী যেন অগ্ৰস্বত হৈ পৰিল ।

“ভেস্তু মই উঠোঁ ?”

জয়ন্তীয়ে প্ৰস্তাব কৰিলে । — কিন্তু লগে লগেই অলকা বকরাৰ প্ৰত্যুত্তৰ কাণত পৰিলহি ।

“বহিল যেতিয়া উঠিব নালাগে, বহকেই । ময়ে উঠোঁ, পাবো যদি আইন এখন চকীকে লওঁগৈ, নহলে খিয় হৈয়ে থাকিব ।...”

কথাকেইটা কৈয়ে বহি থকা চকীখন এৰি থৈ, অলকা বকরা আন এখন চকীলৈ গল ।

অলকা বকরাৰ এই ব্যৱহাৰত জয়ন্তীয়ে অপমান বোধ কৰি কষ্ট পাবলৈ ধৰিলে । - লগে লগেই, প্ৰতিকাৰ বিচাৰিলে কিন্তু কোনো প্ৰতিকাৰৰ উপায় জয়ন্তীয়ে নেদেখিলে ।.....

ফটো লোৱাৰ পিছত চাহ-বেল আৰম্ভ হল । চাহ-বেলত যোগ দিয়া প্ৰত্যেকৰে অন্তৰত আনন্দ, কিহৰাৰ আশাত অন্তৰ ভৰা উদ্দীপনা । অতিথি সকলৰ আলোচনাত ঘৰি, ডেঙলোকৰ নানা ৰং-বহইছ ভৰা প্ৰশ্নৰ উত্তৰ দি, হেম শইকীয়া ব্যস্ত হৈ বল ।

ক্লাবৰ সভা আৰু নিৰ্বাচিত সকলৰ অহুৰোধত হেম শইকীয়াই ডেঙলোকৰ ছবি এখনৰ বিষয়-বস্তু সম্পৰ্কে এটা আভাস দি, অভিনেতা আৰু অভিনেত্ৰী সকলৰ প্ৰত্যেকৰে একোটা একোটা চমু পৰিচয় প্ৰোভাসকলক জানিবলৈ দিলে । শেষত, কলিকতালৈ যোৱা দিনটো প্ৰকাশ কৰি চাহ-বেলত উপস্থিত থকা অভিনেতা আৰু অভিনেত্ৰী সকলক সাজু হৈ থাকিবলৈ অহুৰোধ কৰিলে ।—

ডেঙৰ বক্তব্যৰ সাজত হেম শইকীয়াই জয়চান্দ বাবু আৰু

হুৰ্গাবাবুৰ বদাণ্ডতাৰ কথা উল্লেখ কৰি ভেঙলোকৰ কাৰণেই যে এই মহা কাৰ্য্য হৈ উঠা সম্ভৱপৰ হৈছে সেই কথাও সকলোকে জনালে।—

অভিনেত্ৰী সকলৰ পৰিচয় দিওঁতে জয়ন্তীৰ কথাকেই বিশেষ ভাৱে উল্লেখ কৰিলে। ...কিন্তু শ্ৰোতামণ্ডলীৰ পক্ষৰ পৰা সমৰ্থনশূন্যক কোনো ইন্ধিত কাণ্ড নপৰাত জয়ন্তীৰ বিষয়ে আলোচনা বন্ধ কৰি, আন আন কেইগৰাকীমানৰ কথাৰে চমুকৈ উঠি, শেষত ক্লাবৰ সভ্যসকলক ধন্যবাদ জনাই বক্তব্য শেষ কৰিলে।...

হেম শইকীয়াৰ বক্তব্যৰ অন্তত হঠাতেই যেন সকলো উৎসাহ, উদ্দীপনা জঁয় পৰি গৈ অস্বাভাৱিক এটা নিস্তব্ধতাই দেখা দিলেহি। .. চাহ খোৱা শেষ কৰিয়েই হুই এক কৰি ক্লাবৰ সভ্যসকলৰ সৰহ খিনিয়েই উঠি গল। ...হঠাৎ এনে এটা পৰিঘৰ্জনৰ আচল কাৰণ বোধহয়, কোনেও লক্ষ্য নকৰিলে। ধৈৰ্য্য ধৰি শেষলৈকে বৈ থকা সকলো কিছু পৰৰ পিছত ঘৰলৈ উত্তৰিবৰ কাৰণে ব্যঞ্ হৈ পৰিল।...

জয়ন্তী বহাৰ পৰা খিয় হল। কিন্তু কাৰো দৃষ্টি জয়ন্তীয়ে আকৰ্ষণ কৰিব নোৱাৰিলে। ...জয়ন্তীৰ যেন কোনো বন্ধু নাই। ইফালে দিফালে এবাৰ চকু ফুৰালে, তাৰ পিছত বাহিৰলৈ ওলাই আহিল।—

“অকণমান বঙাহুৱান ?”

হেম শইকীয়াৰ অনুবোধ।

খোজ বন্ধ কৰি ঘাহনি দৰাৰ ওপৰত জয়ন্তী খিয় দি বস।—

“আপোনাৰ লগত কথা আছে, অলপ সময় বওক । আঁৰাৰ গা’ড়ীৰেই থৈ আহিব গৈ ।...”

ভাৰত থাকি ভয়ভীৰ ভাল লগা নাছিল । হেন শইকীয়াই কিয় লগ পাব খুজিছে ভয়ভীয়ে যেন বুজিলে ।—

“বৰত মোৰ বিশেষ কাম আছে, পলমৰেই হল । মই আগবাঢ়ি গৈ থাকো । কিবা কথা থাকিলে ঘৰতেই পাতিম ... ।”

“ভাল ভেস্তে, বাতি হলেও ঘৰলৈকে যাব ।...”

ভয়ভীয়ে খোজ আগবঢ়াই দিছিল ।

“আপোনাক গা’ড়ীৰেই থৈ আহকগৈ, খোজ কাঢ়িব লাগিছে কিয় ?”

হেন শইকীয়াই প্ৰস্তাব কৰিলে ।

“নালাগে, নালাগে, ইমানবোৰ বাতুহে খোজ কাঢ়িব পাৰিলে মই নোৱাৰিব নে ?...”

ভয়ভীৰ কথা কেইটা হেন শইকীয়াই যেন বুজিলে ।

“ভাল ভেস্তে, বাওক গৈ । আৰিও পলম নকৰিব ।”

শইকীয়া উভতি গল ।...

সন্ধ্যাৰ আগে আগে ভয়ভীৰ ঘৰ পালেহি । এটা নতুন সময়ৰ সন্মুখীন হৈ ভয়ভীৰ গোটেই ঘৰ অশান্ত হৈ পৰিছিল । ভয়ভীৰ প্ৰাণত কৰি হেন শইকীয়াই কোৱা কথা কেইটাই ভয়ভীৰ বেনেৰৈ উৎসাহিত কৰিছিল, সেইদৰেই ভয়ভীৰ মূৰ ওপৰত এটা পৰুৰ বোজাও তুলি দি গৈছিল । ...ছবিৰ মৰা উচিত হয় নে মৰা সেই বিষয়ে সঁচাকৈয়ে আজিও ভয়ভীৰ অনিশ্চিত । —হেন শইকীয়া ঘৰলৈ আহিলে কি উত্তৰ দিব একো সঠিক কৰি উঠিব নোৱাৰি ভয়ভীৰ বিমূঢ় হৈ পৰিছিল ।...

হঠাৎ এবাৰ বাহিৰত কাৰোবাৰ মটৰ গাড়ী এখন বোৱা
পৰা শুনি হেৰ শইকীয়া আহিছে বুলি জয়ন্তীয়ে অনুমান
কৰিলে। কিন্তু বাহিৰলৈ চাই মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ গাড়ীখন যাব
আগত দেখি জয়ন্তী যেন হতাশ হৈ পৰিল। — গাড়ীৰ ভিতৰৰ
পৰা মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী নাসি আহিল এইদৰে আজি হঠাৎ শুভ
ওলাবহি বুলি জয়ন্তীয়ে ভবা নাছিল। কিন্তু জয়ন্তী নিকপায়।
মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ অবাধ গতিত বাধা দিবৰ কোনো উপায়
জয়ন্তীয়ে নেদেখিলে। অগত্যা মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীক সন্তাৰণ জনাবৰ
কাৰণে জয়ন্তী ডুইকমত উপস্থিত হ'লহি। —

“আপোনাক লগ নাপায় বুলিয়েই ভাবিছিলো। চাল এটা
ললে, দেখিছো ভুল কৰা নাই। ”

ডুইকমৰ চকী এখনত বহিয়েই মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীয়ে মন্তব্যটো
কৰিলে। —

“ভুলেই কৰিছিল, পিছে চালতহে ভুল নহল। ময়ো এই
মাত্ৰ যব সোমাইছোহি। ”

জয়ন্তী নিজেও চকী এখনত বহিলহি।

“কলৈ গৈছিল, ক্লাবলৈ নে কি ? আপোনালোকৰ ছুটিং
আৰম্ভ হ'ব কেতিয়াৰ পৰা ? ”

কথাৰেইটা মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীয়ে যেন একে উপায়েই কৈ
শেষ কৰিলে।

“ছুটিং কেতিয়াৰ পৰা হ'ব নাজানো। কলিকতালৈ বোৱা
দিনটোহে মাত্ৰ এতিয়া ঠিক হৈছে। ”

“আপুনিভো যাবই... ”

“কোৱে কমে ? ”

“সকলোতে কৈছে দেখি যয়ো কৈছো ।”

“ভুল । মই এতিয়াও একো ঠিকেই কবা নাই । আচলতে ছবিও নানিবব মোৰ মন নাই ।...”

“মন নহওঁতেই কাগজৰ নাম বাহিৰ হ'ল নে ?”

“যোক পৰামৰ্শ নকবাকৈয়ে কাগজৰ নামটো দিলে । মই আপত্তি কৰিছো ।”

“আপোনাক মই কেতিয়াবাই সাবধান কৰি দিছিলো । পিছে মোৰ পৰামৰ্শ অপুনি ভাল নাপালে । হেৰ খইকীয়া বে আচলতে মানুহ ভাল নহয়, সেই কথা আজিও আপোনাক মই মনত পেলাই দিলো । সি কি আৰ্ট বুজা মানুহটো...।”

কথাকেইটা জয়ন্তীৰ জাল নালাগিল । কিন্তু কোনো এতিবাৰ নকৰি জয়ন্তী নিকন্তৰ হৈ ব'ল ।—

“ক্লাবত আজি কি কৰিলে গৈ ?”

মিষ্টাৰ চক্ৰবৰ্তীয়ে প্ৰশ্ন কৰিলে । —কিন্তু লগে লগেই জয়ন্তীয়ে উত্তৰ নিদিলে । মিষ্টাৰ চক্ৰবৰ্তীৰ প্ৰশ্নটো জয়ন্তীয়ে আজি অনাধকাৰ চৰ্চ্চা বুলিয়েই গণ্য কৰিলে ।...

জয়ন্তীক নিকন্তৰ দেখি মিষ্টাৰ চক্ৰবৰ্তীৰ মনত কিবা এটা সন্দেহৰ ভাবে দেখা দিলোহ ।

“মনে মনে ব'ল দেখোন ।...”

কথাকেইটা, মিষ্টাৰ চক্ৰবৰ্তীৰ সাতৰ সূৰটো জয়ন্তীৰ পক্ষে বিবক্তজনক হৈ উঠিল । কিন্তু নিজকে জয়ন্তীয়ে সংযত কৰিলে ।—

“আজি ক্লাবত কটো ললে ।...”

“কটো ললে ? কাৰ ?...”

“সভ্যাসকলৰ আৰু কেইগৰাকীমান হিঙাকাঙক্ষী ভদ্ৰলোকৰ।”

“সেই কেইজন নো কোন হিঙাকাঙক্ষী ওলালিহি?”

কথাকেইটাব মাজেদি মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্ত্তীৰ অন্তৰৰ ভাঙিলাব ভাৰটো ফুটি উঠিল। কিন্তু প্ৰত্যুত্তৰ জয়ন্তীয়ে নিদিলে।—

“ভেঙলোকৰ মাজত হেম শইকীয়াও এজন যেন পাইছো, লগতে চাঠৈ সেই কেঞা ছুটাও, নহয় নে?”

নিভাস্ত অনাৱশ্যকীয় প্ৰগলভতা। জয়ন্তীৰ খং উঠিল। কিন্তু প্ৰকাশ জয়ন্তীয়ে নকৰিলে।

“ভেঙলোকৰ বাহিৰেও, আন আৰু কেবাগৰাকীও ভদ্ৰলোক আছে।...”

সেই কেইগৰাকী কোন জানিবৰ কাৰণে মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্ত্তী ব্যগ্ৰ নহল।—

“অলপ ওলাই যাব নে কি? মোৰ আন ঠাইত কাম নাই। যলৈকে বাঙি বোলে নিব পাৰিম।”

প্ৰস্তাবটো কৰি উঠিয়েই জয়ন্তীৰ মুখলৈ চালে।—

“আজি যাব নোৱাৰিম, কাম আছে, সময় নহব।...”

“মই দেখোন একো কাম দেখা নাই। যিহেতু কাম কৰা নাহুহো আছে। গেৰাবী বাটিৰ লগা অৱস্থা হোৱা হলে মই প্ৰস্তাবেই নকৰো।...”

“বাইদেউকো দেখোন আনিব পাৰিলেহেঁতেন?”

“ভেঙৰ কথা নো মোক আৰু কিমান কৰ। যিমানেই চাকৰ যিহেতু লাখাকক সেই সেই কামটো নিজে কৰিহে ভেঙ খুঁপ পাৰ। ভেঙ সময় আছে বুলি কোৱা কোনো দিনেই হুজুৰিলো। সেই দেখি যয়ো আজি কালি কলৈকো লগ

নথৰো।

“আজি মোৰো কাম আছে, যাব নোহাবিহ।”

জয়ন্তীৰ আপত্তিৰ কাৰণটো মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ মনঃপুত নহল।

“কোনোবা আহিবৰ কথা আছে নে কি?”

মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীয়ে মনৰ কোতুহল দমাই ৰাখিব নোহাবিলে।—

প্ৰশ্নটো কাণত পৰা মাত্ৰকে কিবা এটা লাজৰ ভাবে জয়ন্তীক আঙৰি ধৰিলেহি। মুখখন বড়ো পৰি উঠিল। মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ উপস্থিতি জয়ন্তীৰ পক্ষে অশ্ৰীতিকৰ হৈ পৰিল। কিন্তু জয়ন্তীয়ে নিজে কোনো প্ৰত্যুত্তৰ দিয়াৰ পূৰ্বেই মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীয়েই আকৌ প্ৰশ্ন কৰিলে—

“হেম শইকীয়া আহিবৰ কথা আছে যেন পাইছো, নহয় নে?”

কথা কেইটাৰ স্মৃতি এটা অস্তিত্বৰ ভাব, মুখত হাঁহিব অনপ আভাস। ...লাজত জয়ন্তী মৰাৰ নিচিনা হল। —নিজৰ অস্তিত্বেই যেন মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ প্ৰতি এটা স্থণাৰ ভাবে অন্তৰত দেখা দিলেহি। —প্ৰত্যুত্তৰ নিদিও জয়ন্তীৰ উপায় নাছিল।

“আজি কালি হেম শইকীয়াৰ কথাকেই আপুনি বোহকৈ ভাবে যেন পাইছো। বোৰ ধৰলৈ অকল হেম শইকীয়াহে আছে নে? আপুনি জানো নাহে? আপোনালোকৰ বাহিৰেও আন অহা যাজুহ জানো নাই?...?”

জয়ন্তীৰ কথা শুনি মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী কণ্ঠকলৈ বিম্ৰত হৈ পৰিল।

“কোকে হেম শইকীয়াকে আপুনি একে কৰিলে কেনেকৈ

হয়। মই অহা আৰু হেম শইকীয়া অহাৰ ভিত্তবত এটা পাৰ্শ্বক্য আছে। সেইদিনা তেওঁক আপোনাৰ ঘৰত দেখি মই আচৰিতেই হৈছিলো। যি আপোনাৰ সন্মান পৰ্য্যন্ত বখাব নাজানিলে, ফচ্ কৰে কাগজত নামটো তুলি দিলে, সেই মানুহৰ লগত কিহৰ বন্ধুতা।...”

মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ যুক্তিটো জয়ন্তীৰ ভাল নানাগিল। — কিন্তু জয়ন্তীয়ে কোনো প্ৰত্যুত্তৰ দিয়াৰ পূৰ্বেই দুয়োৰো দৃষ্টি বাহিৰলৈ গল। জয়ন্তী আৰু মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী দুয়ো লক্ষ্য কৰিলে—ঘৰৰ আগত বোৱা মটৰ গাড়ী খনৰ পৰা হেম শইকীয়া নামি আহিছে। প্ৰত্যুত্তৰ জয়ন্তীয়ে দিব নোৱাৰিলে। — কিবা এটা লাজৰ ভাবে জয়ন্তীক আঙৰি ধৰিলেহি। মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ চকুৰ আগৰ পৰা সুখখন আঁতৰাই আনি আন একালে কৰি বাহিৰলৈ চাই বল।...

“দেখিছো মই ভুল কৰা নাই, ঠিকেই অনুমান কৰিছিলো।...”

জয়ন্তীয়ে বিবক্তি বোধ কৰিলে। কিন্তু কোনো প্ৰত্যুত্তৰ নিদিলে। — মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ নিজৰো উৎসাহ কমি আহিছিল।—

“মই উঠো, বহি থাকিলে আপদহে হয়। কোম্পানীৰ কিবা বিশেষ কামতেই বোধ হয়, ডেঙু আহিছে। ডেঙুকেই অভ্যৰ্থনা জনাওক মই আঁতৰ হওঁ, বহি থাকি যোৱো লাভ নাই।...”

কথাকেইটা কৈয়ে মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী থিয় হল। — লগে লগেই জয়ন্তীও থিয় দিলে। কিন্তু মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ কথা কেইটাৰ কোনো উত্তৰ নিদিলে। — জয়ন্তীৰ নিকটৰ অৱস্থা মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীয়ে লক্ষ্য কৰিলে।

“আপুনি বোধহয়, বিবক্তিয়েই পাইচে । কোম্পানীৰ মিষ্টি
বহিব বুলি গৰ পোৱা হলে মই কোভিয়াও নাহো । বোৰো
আবসন্মান আছে দিয়কছোন ।”

মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তী ডুইংকমৰ পৰা বাহিৰ হৈ গলু । অন্ত্যাপত্তক
আদৰ্শ-অভ্যৰ্থনা জনাবৰ কাৰণেই যেন ভেঙেই অগেৰা কবি
ডুইংকমৰ ভিতৰত জয়ন্তী অকলেই থিয় দি বস ।...

আজি মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ উপস্থিতিয়ে জয়ন্তীক অগেৰা
আনন্দ দিব নোৱাৰিলে । জয়ন্তীৰ মনটো গধুৰ হৈ পৰিছিল ।
মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ সকলো কথা, বক্তব্যৰ বাজেদি হেৰ নইকোৱাৰ
প্ৰতি ভেঙৰ এটা বিবেচ্য তাৰ ফুটি উঠা জয়ন্তীয়ে লক্ষ্য
কৰিছিল । কিন্তু এনে বিবেচ্যৰ কোনো কাৰণ বুজিব নোৱাৰি,
মিষ্টাৰ চক্ৰৱৰ্তীৰ কোনো সুক্তিকেই জয়ন্তীয়ে লক্ষ্য বুলি গ্ৰহণ
কৰিব নোৱাৰিলে । জয়ন্তীৰ কাৰণে হেৰ নইকোৱা আহিলা
জয়ন্তীৰ এগৰাকী পৰম হিতাকাঙ্ক্ষী বন্ধু, আপদ-কালৰ সহায় ।
ভেঙক নিলক্ষীয়া বুলি জয়ন্তীয়ে ভাবিব নোৱাৰিলে ।—

“বহক, ভেঙলোক চুহুৰন নাহিল দেখোন .... ।”

হেৰ নইকোৱাক বহিবলৈ অল্পবোধ জনাই, জয়ন্তী নিজেও
ওচৰৰ আন এখন চকীত বহিলহি ।

“বব বেপাৰী । লাভ-লোকচানৰ হিচাবভেই আছে । ইয়ালৈ
নাবিলো । বাটভে নমাই দি আহিলো ।

“বেপাৰ কৰিবলৈ গলে লাভ-লোকচানৰ হিচাব থাকিবই

লাগিব ।”

সৰল ভাবে জয়ন্তীয়ে উত্তৰ দিলে ।

“বেপাৰ কৰিলে লাভ-লোকচান থাকিবই । বেপাৰৰ লাভ-লোকচানৰ হিচাবৰ বাবে মই দোষ দিয়া নাই । আন অৰ্থহে মই কৰিছো । আচলতে ডেউলোকৰ স্বভাব ভাল নহয় । বৰ নেভেৰা । বহুত বদ দোষ আছে । টকা থাকিলে এনেকুৱা হয়ই নে কি ! ডেউলোকৰ কিছুমান কথা আছে যিবোৰ মই বেয়া পাওঁ ।...”

হেম শইকীয়াৰ কথাকেইটাব মাজত থকা ইন্ধিতটো বুজি জয়ন্তীৰ লাজ লাগিল । হেম শইকীয়াৰ মুখৰ কালে আঁক চাই থাকিব নোৱাৰি নিজৰ মুখখন শইকীয়াৰ দৃষ্টিৰ পৰা আঁতৰাই আনি বাহিৰৰ ফালে চাই বল ।...

“চাহ খাওক ।...”

হঠাৎ জয়ন্তীয়ে প্ৰস্তাব কৰিলে ।

“চাহ দেখোন খাইয়ে আহিছো । মিছায়ে চাহ নকৰাব ।...”

হেম শইকীয়াই আপত্তি কৰিলে ।

“অলপ দুলা চাহকে খাওক । বহুক, মই চাহ আনোৱা নাই ।...”

“খাওক দিয়ক ।...”

হেম শইকীয়াৰ আপত্তি জয়ন্তীয়ে হুণুনিিলে । চাহৰ যোগাৰ কৰিবৰ কাৰণে ডুইংকৰ এৰি থৈ জয়ন্তী ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল ।...

কিছু পৰৰ পিছত জয়ন্তী আকৌ ডুইংকৰলৈ উভতি আহিল ।...

“মই আপোনাক কোৱা নাই । আপুনি কলিকতালৈ গলে আপোনাৰ থকা-বেলাৰ সকলো ব্যৱস্থা কৰে জয় । ডেউলোকৰ

হাভন্ত এৰি দিব নোৱাৰি। বিদেশত কেতিয়া কাৰ বন কেনে হয়, একো ঠিক নাই।.....

হেম শইকীয়াৰ চকুৰে বুধে এটা হাঁহিৰ জৰ বিৰিঙি উঠিল।.....

হেম শইকীয়াৰ অৰ্ধপূৰ্ণ এই কথা কেইটা শুনি জৱন্তী লাজত মৰাৰ নিচিনা হয়। .....অন্তকটলৈ সকলো কথা-বতৰা বন্ধ হৈ গল।

“মোৰ সময় একেবাৰেই নাই। আক কেইবা ঠাইলৈকো যাও লাগিব।— এতিয়া মই আচল কথাটো আত্ম। ...আজি সকলো শুনিলেই। নতুনকৈ কব লগা আৰু একো নাই। যিটো ভাবিবৰ কথা আজি কলো সেই ভাৱিৰে জৱন্তী বাবু, দুৰ্গা বাবু আৰু কোনোবা কোনোবা ছুজমান গৈ কলিকতাত কৰিব লগা যোগাৰ খিনি কৰিবগৈ। ইয়াৰ আগতেই ইয়াত কৰিব লগা খিনি কৰি লয়। তাৰ কাৰণেও সকলো যোগাৰ হৈ আছে। সময় মতে আপোনাক লৈ যামহি। কিন্তু আচল কাম খিনি কলিকতাতহে হব। আপুনি এডোখৰ কৰি এডোখৰ নকৰিলে আমাৰ বিপদেই হব।— পৰাপক্ষত কলিকতালৈ যোৱা দিনটো পিছুৱাই দিয়াৰ আৰু বন নাই। আপোনাৰ কেতিয়ানে যাব সুবিধা হব, আমাক জনালে আপোনাৰ সুবিধা মতেই আনিও এবেল কৰিব।.....”

কথাকেইটা কৈ উঠি হেম শইকীয়াই জৱন্তীৰ বুৰলৈ চালে।— জৱন্তী নিকন্ত হৈ ব'ল।—

“আপুনিও বেছিকৈ ভাবিহে.....।”

জৱন্তীৰ এই নিকন্ত জৱন্তী হেম শইকীয়াৰ পকে অসহনীয় হৈ পৰিছিল।

“সেৰ অসুবিধা কৰাৰোৰ আপোনাকোকে ভাবি চোৱা নাই .....।”

“আপুনি সাত্ৰ বাব বুলি কওক। আৰি সকলো ঠিক কৰি লব।”

লগে লগেই হেম শইকীয়াই প্ৰত্যুত্তৰ দিলে। কিবা এটা ভাবি জয়ন্তীয়েও কোনো প্ৰতিবাদ নকৰিলে। ক্ষন্তেকলৈ ঘৰ খোঁটালী নিস্তদ্ধ হৈ পৰিল।.....

চাহ লৈ চাকৰ এটা ভিতৰলৈ সোমাই আহিল। তাক দেখা মাত্ৰকে বহাৰ পৰা ধিয় হৈ নিজ হাতেৰে চাহৰ কাপটো শইকীয়াৰ হাতত দি জয়ন্তী আকৌ চকীখনত বহিলহি।.....

সন্ধ্যাৰ অন্ধকাৰ ভেটিয়াও ঘনীভূত হোৱা নাছিল। হঠাৎ ঘৰৰ আগত কাৰোবাৰ বটৰ গাড়ী এখন ৰোৱা যেন শব্দ শুনি জয়ন্তীয়ে বাহিৰলৈ চালে। জয়ন্তী চকু খাই উঠিল। হঠাৎ সাত নিশাৰ অন্ধকাৰৰ মাজত জয়ন্তীয়ে যেন ছুত দেখিলে। কিহৰাৰ ভয়ত মুৰব্বন অকস্মাত বিবৰ্ণ পৰি গল।...গাড়ীখন কিবণহঁতৰ।...

“চাহখিনি বৰ ভাল হৈছে দিয়ক।”

হেম শইকীয়াৰ প্ৰশংসা। কিন্তু সেই সন্ধ্যাৰ বধূৰ স্বনি জয়ন্তীৰ কাপলৈ নগল। জয়ন্তীৰ! দৃষ্টি আলিৰ ওপৰত।..... চকুত পলি বিনা মেখে বস্ত্ৰপাত্ৰৰ লৰে গাড়ীখনৰ ভিতৰৰ পৰা কিবণ, কিবণৰ দিওঁয়া কড়া দিবণ আৰু নবীনৰ মাক নাৰি আহিছে।—

“আপুনি কি চাইছে . ?”

হেম শইকীয়াই সাত দিলে। কিন্তু জয়ন্তী নিস্তদ্ধ হৈয়ে বল। .....লাহে লাহে বাহিৰৰ বাৰাণ্ডাত হোৱা ছোঁতাৰ শব্দ ছুয়োৰো কাণত পৰিলহি।

“বাহিৰত আপোনাক বিচাৰি কোনোবা আহিছে হবলা।...”

জয়ন্তীৰ দৃষ্টি আকৰ্ষণ কৰিবৰ কাৰণেই হেৰ গইকীয়াই কথা
কেইটা কৈয়ে জয়ন্তীৰ মূৰলৈ চালে।— চকুত পৰিল কিছৰাৰ
আনন্দাত পেতা পৰি যোৱা ভৱাৰ্ত্ত এখন সুখ। হঠাৎ এনে
পৰিবৰ্ত্তনৰ কোনো কাৰণ হুহুৰি হেৰ গইকীয়া ষ্টিকত বেন
চিন্তাৰিও হৈ পাবলৈ।

“মাকুহ আহিছে। মাকি আৰু কথা পতাৰ সুখ নহয়।
অনপ সময় আপুনি বহক, মই এতিয়াই আহিম। .. ”

জয়ন্তী বাহিৰলৈ ওলাই গল।—

... ..

“বাইদেউ, কোনো ববৰ বাতাৰ বিদিতাকৈয়ে হঠাৎ ওলালহি !
আপুনি যে এইদৰে ওলাবাহি ভাবিবই পৰা নাছিলো। আৰু ”

ভুইংকৰ ছুতাবহুশ পাৰ হৈ গৈ জয়ন্তীয়ে কিৰণহঁতক বাত
দিলে গৈ।—

“হিবণ, মোক চিনি পাইছ। নে মাই ? বায়, ভাল
আছে ... ”

হিবণ কিৰণৰ ছোৱালী।—

“ববৰ নিদি অহাত কিবা অপৰাধ হল নে কি ? .. ”

কিৰণৰ নিশ্চয় সন্নিধান। এনে এটা কটু প্ৰত্যুত্তৰৰ কাৰণে
জয়ন্তী কেতিয়াও প্ৰস্তুত নাছিল। নিশ্চিতে জয়ন্তীৰ সকলো
উৎসাহ নাইকিয়া হৈ গল। ... কিৰণ মৰল, জয়ন্তীকো কোনো
প্ৰশ্ন নকৰিলে। ... জয়ন্তী মৰাৰ নিচিনা হল। কিৰণক যিটো
প্ৰশ্ন কৰিবলৈ জয়ন্তীৰ আঁক সাহ নহল। ... উপায় নাই, নিঃসহায়
মাকুহৰ দৰে কিৰণৰ পিছে পিছে জয়ন্তীও আগবাঢ়ি গল। ...

আলিৰ ওপৰত বটৰ গাছী দেখি কিম্বদন্ত মাকুহ আছে

বুলি কিবণে অনুমান কৰিছিল। ডুইংকমৰ ভিতৰত ভৰি দিৱেই বহি থকা মানুহজনৰ ফালে এবাৰ কেবাহিকৈ চায়ে লৰালৰিকৈ ডুইংকম পাৰ হৈ কিবণ ভিতৰলৈ সোমাই গল।—

কিবণৰ লগে লগে জয়ন্তী ভিতৰলৈ নগল।— কিবণক এৰি থৈ জয়ন্তী হেম শইকীয়াৰ ওচৰত থিয় দিলেহি।—

“আজিনো কথা কেনেকৈ পাতিম? এতিয়াও বহুত দিন আছে। ময়ো ভাবি চিন্তি চাওঁ। গলে যামেই, কোনেও বাধা দি বন্ধাৰ নোৱাৰিব।.....”

“সেয়ে খাটাং হলেই আমিও নিশ্চিন্ত হব পাৰোঁ। ”

“আজিনো কি উত্তৰ দিম? যদি পাৰে কালিলৈ আপুনি এবাৰ আহিব। বহুত মানুহ নহাই ভাল। মই এতিয়া যাওঁ।”

জয়ন্তীৰ ব্যস্ততা দেখি হেম শইকীয়া থিয় হল।

“ভাল, কালিলৈ আবেলিকৈ মই আহিম। তেখেত আহিছে ভালেই হৈছে। তেখেতৰ লগতো পৰামৰ্শ কৰক। মোৰ বিশ্বাস বাধা নিদিব।— কাৰণ দেশত যুগ বদলিছে। আপোনাৰ লোকচান একো নাই। টকাও পাব, নামো হব।...”

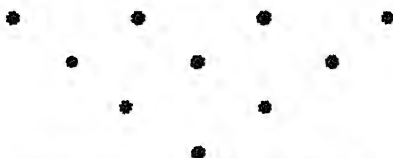
জয়ন্তী নিকতৰ হৈ বল। উত্তৰেই বা কি দিব? .....

“ভেস্তে আজিলৈ আহো?”

“ভাল, যাওক।”

ডুইংকমৰ পৰা হেম শইকীয়া বাহিৰ হৈ গল। তেওঁ আজিত বৈ থকা মটৰ গাড়ীখনত ফুঠালৈকে জয়ন্তী ডুইংকমৰ ভিতৰতে থিয় দি বল। মটৰ গাড়ীখন চলিবলৈ আৰম্ভ কৰাৰ লগে লগে, অতি বস্তুৰ্গণে কিবণক লগ পাবলৈ বুলি জয়ন্তীয়ে

নিজকে ভিড়বলৈ ঠেলি লৈ গ'ল।.....

কিবৰ আকস্মিক উপস্থিতি জয়ন্তীয়ে সহজ ভাবে গ্ৰহণ কৰিব নোৱাৰিলে। কিন্তু সকলো অৱস্থাৰ বাবে জয়ন্তী মনে মনে প্রস্তুত হৈ থ'ল।

কিবৰ কটু ব্যৱহাৰত বস্তুাত্মিক বেজাৰ পালেও জয়ন্তীয়ে নিজৰ অন্তৰৰ দুখ চাকি বখাই কিবৰ পৰিচৰ্চাৰ কাৰণে নিজে পাকপৰ পালেগৈ।— অ'বশ্যকীয় সকলো যোগাৰ নিজ হাতে-বেই কৰি কিবাক খাৰলৈ দিলেহি।— উপযাচি কিবাক নানা প্রদ্ব কৰি আত্মীয়তা স্থাপন কৰিবৰ কাৰণে জয়ন্তীয়ে চেষ্টা কৰিলে।— কিন্তু কিবৰ পক্ষৰ পৰা উৎসাহজনক কোনো উত্তৰ নাপাওঁ জয়ন্তী হতাশ হল।—

“ভোৱাৰ বন্ধুজন গলনে আছে?”

ইঠাং কিবণে জয়ন্তীক এবাৰ প্রদ্ব কৰিলে।— এনে এটা প্রদ্বৰ কাৰণে জয়ন্তী সুঠেই প্রস্তুত নাছিল। কিবৰ উদ্দেশ্য কি জয়ন্তীয়ে বুজিব নোৱাৰিলে। জয়ন্তী খন্তেকলৈ বিজ্ঞত হৈ পৰিল।—

“কোন বন্ধুৰ কথা কলে, বাইদেউ?”

“ভুবুজাই হ'ল নে? ভুইকেও বহি চাহ খাই আড্ডা দি থকা মাহুংটোৰ কথাকেই বই বুজিছোঁ।... কোনো ভেঙে গ'ল নে, বহিৰেই আছে?”

নিষ্ঠুর আঘাত। জয়ন্তীৰ হিৰাখন চূৰ্ণ-বিচূৰ্ণ হৈ গল। কিন্তু বৈধা জয়ন্তীয়ে নেহেৰুৱালে।

“অ”, তেওঁৰ কথা শুধিছে বুলি যই বুজাই নাছিলো। তেওঁ দেখোন কেতিয়াবাই গল। কাম নাথাকিলেও বহি থাকিবনে ”

“এবা, পবৰ মতা মাজুহৰ লগত সমানে বহি গৃহস্থৰ ঘৰৰ বোৱাৰীয়েও বেতিয়া আড্ডা দিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে, তেওঁলৈ ঘৰ আৰু বন্ধা লগবে, ঘৰ গল। বংশ-মৰ্যাদাৰ কথা নকওঁৱেই। দেউতাই বাচি, বাচি ঘৰখন বন্ধাব কাৰণেই ভোমক আনিছিল। পিছে দেখিছো ঘৰ বখোতা দুৱৰ কথা, তুমি অহাৰ লগে লগেই ঘৰ খনতো ন ন বহুত কথা সোমালহি।”

জয়ন্তী নিকন্তৰ হৈ বল। প্ৰতিবাদ কৰিবৰ আগ্ৰহ আছিল নহল।

“কাগজতো দেখিলো, লোকৰ মুখতো শুনিছোঁ, তুমি বোলে কিবা ছবি এখনত নামিবা, হয় নে?... ”

এনে এটা প্ৰশ্নৰ কাৰণে জয়ন্তী এজত হৈ আছিল।—

“এতিয়াও যই একো ঠিক কথা নাই... ”

জয়ন্তীৰ শেষ হল কি নহল, জয়ন্তীৰ কথা শুনি কিবৰৰ বৈধাৰ হাত যেন ছিটি গল।—

“একো ঠিক কথা নাই বানে? ভোমৰ তেওঁলৈ কিম্বা একটোছ হবলৈ আপত্তি নাই?... ”

কিবৰৰ দুয়োটা চকু উজ্জল হৈ উঠিল। জয়ন্তীয়ে প্ৰত্যুত্তৰ দিছিল, জয়ন্তী যেন যেন বল। “

“তুমি থিয়েটাৰ কথা খবৰ যোৰ কাণত নাই পৰা বুলি জাবিছা নেকি? যদি থিয়েটাৰ জাণনা কৰি একটোছ মোকাই টকা, এইদৰে বোৱাৰীৰ জাণ খৰি থকাৰ কোনো আৱশ্যক নাই। ঘৰ-

হুয়াব একেবারেই এবি দি থিয়েটার জাভনাতে দেখ-বন এবি দিব লাগে। তুবি দেউজাব নাক কটাল। ...।”

কিষণ উত্তেজিত হৈ উঠিছিল। জয়ন্তীর পক্ষেও কিষণব অহেতুক এই হিভোপদেশ সহ কবি থকা টান হৈ পড়িল। কিন্তু জয়ন্তী বিচলিত নহল।—

“বাইদেউ, একেবার কাবকেই যেতিয়া আপোনালোককে কবে ভেতিয়া সেইবোৰ ভাল হয় আক যেতিয়া বই কবো আটাইবোৰ বেয়া হয়। — কাবণ, আপোনালোকৰ ঘৰৰ ঘোয়াবী হলেও আচলতে বই পবৰ ঘৰৰ জীয়াবী। সেই কাবণেই বই বিহকে নকবো সকলোবোৰ আপোনালোকৰ চকুত বেয়া। কিন্তু আপোনা-লোকৰ ঘৰৰ জীয়াবীসকলে পি-ত-বংশৰ বখাদা থকা কবি কিয় চলা-ফুৰা নকবে তাৰ কাবণটোহে বই আজিও বুজি নাপালো। অকল মোকে মোৰ বিদিবছোন। ..”

জয়ন্তীৰ কণ্ঠস্বৰও অন্তৰৰ দৃঢ়তা দুটি উঠিল।— কবা কেইটাব নাজত আক্ৰমণ-মুচক ইজিত এটা থকা বেন লক্ষ্য কবি কিষণব থং উঠিল।—

“দেখা, ভোয়াব লগত চুপতি কবিলে বই অহা নাই। ভোয়াক সাবধান কবি দিছো।’ বোব লগত চুপতি নকৰিবা। এই ঘৰৰ কোনো জীয়াবীয়ে কিয় টাব হোৱাৰ সোজত ভোয়াব দৰে জাঙ-ফুল এবি পবৰ বস্তাৰ লগত লেন-পেন কবি ফুৰা নাই। বোব থং তুলি নলবা। তুবি পবৰ ঘৰৰ জীয়াবী। বোব বংশ-বৰ্বাদাৰ কথা তুমি কি বুজিবা। কানিটো উপেন আহক, এই বোবৰ কিবা এটা ব্যৱস্থা কৰিহে এইবাম বই বাব।.....”

জয়ন্তীৰ চকুৰ আগৰ পৰা এচটা ডাঠ ক’লা জাবৰ বেন

আঁতৰি গল। কিবণৰ উপস্থিতিৰ আচল কাৰণটো চুবুৰ আগত পৰিষ্কাৰ হৈ দেখা দিলেহি। অথবা চুপতি কৰা যে নিবৰ্ণক জয়ন্তীয়েও বুজিলে। কিন্তু জয়ন্তী উত্তেজিত হৈ উঠিছিল।—

“কি, মোক খেদি দিবলৈকে এইবাব আহিল নেকি? ...”

“অবশ্যক হলে অকল খেদাই নে, ভাতোঠাক বেচি কিবা হয় লগা থাকিলে সেইটোও চৰ।...”

“আইটী, ইমান ভাগবে-জিগৰে আহি যি এখন সুখ পানাহি দেখিলো। বিছায়ে চুপতি কৰি সুবটো গবন কৰি নলবা। মনে মনে থাকা। কি কৰা নকৰা পিছে পৰে লাহে লাহে কৰিবা।...”

জয়ন্তী আৰু কিবণ দুয়োকে উত্তেজিত হৈ উঠা দেখি নবীনৰ মাকে বাধা দিলেহি।

“আইদেউ, আনুনিও কম নহয় দিয়ক। আপোনাৰ বৰঙ আইটী আলহী। আলহীৰ লগজনো চুপতি কৰে নে? ইয়াৰ পৰা আঁতৰি মাওকটৈগৈ।...”

নবীনৰ মাকৰ বাধা জয়ন্তীয়ে আশুহেনা নকৰিলে।— মনে মনে জয়ন্তীয়ে অকল হুখেই পোৱা নাছিল, জয়ন্তী নজিহতও হৈছিল। কোনো প্ৰতিবাদ নকৰি লাহে লাহে জয়ন্তী আঁতৰি গল।—

সেই দিনা ৰাতি এই ঘটনাৰ পিছত, জয়ন্তী আৰু কিবণৰ দেখা-দেখি নহল। ৰাতি ভাত খাবৰ সময়ত কিবণে জয়ন্তীৰ ধনৰ নকলে, জয়ন্তীয়েও কিবণক বিচাৰি নাছিল। আগৰ দৰেই নক-লোৱে ধৰেত, সেইদিনাও অকলেই ভাত খাই উঠি জয়ন্তী বিজয় শোৱনি খেটালীটোৱৈ উভতি আহিল।.....

.....

...

...

...

.....

জয়ন্তীৰ চকুতৈ টোপনি নাহিল। গোটেই মন জ্বলিতভাবে
ভৰি পৰিল। অপমানৰ প্ৰাণান্ত হিচা অৰ্জবিত হৈ পৰিছিল।
বিহুনাথনত এবাৰ ইফাল, এবাৰ সিফাল কৰি সকলো কথা পাহৰি
ধাৰলৈ চেষ্টা কৰিলে কিন্তু নোৱাৰিলে।..... অতীতৰ নানা কথা
আকৌ মনৰ মাজত সজাগ হলহি। ...ভবিষ্যতৰ নানা বিভীষিকা
ভৰা ছবি মনৰ মাজত স্ফুট হৈ জয়ন্তীৰ গোটেই হিয়া কঁপি
উঠিল। - আজি আকৌ যত্নভৰ কৰিলে সঁচাকৈয়ে জয়ন্তী নিঃসহাৰ,
পৃথিবীত জয়ন্তীৰ কোনো বন্ধু নাই। ...কিৰণৰ আগত বিছা কথা
জয়ন্তীয়ে হয়তো কব পাৰিবনেহেভেন। কাৰণ, সঁচাকৈয়ে অন্তৰৰ
পৰা ছবিত নামিবৰ ইচ্ছা জয়ন্তীৰ নাছিল।...সমাজত চাৰিওফালে
বা মাবলীৰ ঘূৰ্ণিপাক। নিৰিষে নিৰিষে, উতাল-পতন, চাৰিওফালে
পৰিবৰ্তনৰ সূচনা। প্ৰকৃতি চকুৰা, বা-মাবলীৰ প্ৰকট আঘাতত
মন, প্ৰাণ, চিত্ত, অস্থিৰ, অধাৰ। .....ধিৰেধিৰে থকা জয়ন্তীৰ পক্ষে
যেন অসম্ভৱ হৈ উঠিছিল। জয়ন্তী আচলতে অনিশ্চিত, জয়ন্তীৰ
মন অশান্ত, চিন্তাধাৰাত আৱ-প্ৰতিষ্ঠাৰ তুন্দুৰীয় প্ৰেৰণা।.....

জয়ন্তীৰ সত্য নিষ্ঠাৰ প্ৰতি কিৰণে অলপো প্ৰভা নেদেখুৱালে।
জয়ন্তীৰ দুখ লাগিল, অপৰিসীম বেদনাত গোটেই মন-প্ৰাণ কান্দি
উঠিল। ..গোটেই হৃদয় জ্বৰি প্ৰতিশোধৰ এটা জাব। ...বংশ-মৰ্যাদা,
আভিযাতা, ধন-অহংকাৰ... আৰু যেন জয়ন্তীয়ে জাবিব নোৱা-
ৰিলে। কিৰণৰ বাহ্যিকৰ কথা মনত পৰিল। ঠৈ, কি নিষ্ঠুৰ।
ভিবোজা বাহুত ইমান নিৰ্দ্ধৰ কেনেকৈ হব পাৰে? জয়ন্তী বেৰ
আৰু জাবিব নোৱাৰা হৈ পৰিল। ..জুয়োটা চকু বুৱাই পানী
পৰিছিলে বৰিলে। পোকে বুজা মাৰি যদি জয়ন্তীক বিছন্ন কৰি
পেলালে।— গাকটোত দুখ থকা শুভি জয়ন্তী বিছন্নতে পৰি মন।

পিছদিনা উপেন ঘৰলৈ আহিল। আগবাতি কিবণে বং কৰি প্ৰকাশ নকৰা হলে উপেন যে ঘৰলৈ আহিব সেই কথা জানিবৰ অৱস্থাত কোনো উপায়েই নাছিল।— জয়ন্তো যেন ঘৰ খনৰ একোৱেই নহয়।—

উপেনক দেখাৰ পিছৰে পৰা প্ৰতি দুহুৰ্ত্তেই এটা অশ্ৰীভৰ্ষ অৱস্থাৰ সন্মুখীন হ'বৰ কাৰণে বনে বনে জয়ন্তো প্ৰস্তুত হৈ বস।

জয়ন্তো উদাসীন পৃথিবীত জয়ন্তীৰ যেন কোনো নাই। উপেন বা কিবণৰ উপস্থিতিত বাওঁ হোৱাৰ কোনো আবশ্যকতাও জয়ন্তীয়ে নেদেখিলে।...

বাঙালিৰ লগত জয়ন্তী পাকঘৰত আছিল। হঠাৎ এবাৰ কিবণৰ মাজটো কাপত পৰিলহি—

“ভোৰ ঘৰ গল। কালি ঘৰ সোমাইয়ে দেখিলোহি ডুইং কমত ক'বৰাব এটা ডেকা মাল্লহ। বন্ধালেই নে কঠালেই ঠিক নাই। খোৱাবীৰ লগত সৰানে বহি আঙা দি আছে। দেখিয়েই এই নাকটো কটা যেন পালে।... ..”

নিজন্ত অপরানজনক অভয় ইলিত। জয়ন্তীৰ হাতৰ কাৰ বন্ধ হৈ গল।

“ভোৰ বৈদিয়েবে যে পৰব বজাৰ লগত নাচ-বাগ কৰি ঘূৰি ফুৰে তই জানো ক'ব পাৰ? তাই যে ছবিৰ নাবি কিম্বা গাঁৱ হৈ বংগ উজ্জয় কৰিবলৈ গৈছে, ঘৰ বজাটো হৈ তই জানো কিবা খবৰ বৰাইছ ?...”

জয়ন্তীৰ বৈৰাঘ বাহু ছিটিবৰ উপক্ৰম হল। বক্তব্য ন। কলি-বলৈ বহিলে।— উপেনে কি প্ৰত্যুত্তৰ দিয়ে জানিবৰ কাৰণে উদ্বিগ্ন হৈ বস। কিন্তু উপেনক কোনো প্ৰত্যুত্তৰ কাপত নপৰিলহি।

“তাই যেখন মনে মনে বলি ? মোর কথাবোৰো বিবাদ
হোৱা নাই হবলা। মোৰ দুৰ্ভাগ্যই কাৰণেই এই ইমান থাকিছে।
কালি এইবোৰ কথা কওঁতে ভাটহে মোক উত্তৰি পালি
পাবিলে। .”

“মই নো কি কাৰণ ? মোৰ কপালেই বেয়া। সংসাৰ কথা
মুখ মোৰ নহল। . . .”

“এইবোৰ কথা তলেই গা নকৰ। . . .”

কিৰণ কঠ-মুৰত অহৰহ হাতত জাপ ফুটি উঠিল।

“বংশ-মৰ্যাদা বন বৰাৰ খুজিছ, মৰাৰ হাঁহিয়াতৰ পাত্ৰ যদি
হব নে’বোৰ, তাইক মোজালৈ লৈ গৈ এই মৰাৰ জাফাৰে...।”

উপেন মনে মনে বলি। কিন্তু কিৰণ অৰ্ধৰা হৈ উঠিল।

“মনে মনে বলি কি ? চকু ফুটা বুলি থাকিলেই মৰনে ?
তাই বন খুজিলে বুলিয়েই মৰাৰ বোৱাৰীজনীক কিনা-টোৰ মৰালৈ
এবি দিব পাবিলে ?”

“তাই নো কি কথাবোৰ কৈছ ? এইখন মৰাৰ জাপ দিব
পাবিলে ? ইমানবোৰ বস্ত-বাহানি নি ক’ত থৈ গৈ ?”

উপেনৰ শেষ নহল ...

“ভেনে ভোৱাৰ কালে হৈছে ইয়াত থকাৰ আৰু কোনো
আৱশ্যক নকৰে, মোজালৈ উত্তৰি বোৱা গৈ। . . কটা সামিৰত
নাভাৰে, ধাৰত নাভানে।”

কথা কেইটাৰ মাজেদি কিৰণ অহৰহ বিবক্ত জাপ প্ৰকাশ
হৈ পৰিল

“তাই বংশ নকৰিব, বাই-বেউ। মই কোনো উপায়েই দেখা
নাই। . খোদ দিলেহে হব। - খোদ দিহা কথাটো ইমান সহজ

নহয় দেখ্ছাম ? খেদি মিলে জানো নাক বব ...”

“ঐ, এতিয়াঃ তোমাৰ নাকটো দাখল হৈ আছে। ...”

জয়ন্তীৰ পক্ষে খিৰেৰে ধকা অসম্ভৱ হৈ পৰিল। জয়ন্তী বাহিৰলৈ ওলাই আহিল।

‘বাইদেউ, আপুনি দেখিছো পাকে-প্ৰকাৰে মোক খেদিবৰ কাৰণেই এইবাৰ ইয়ালৈ আহিছে। কিন্তু চাওক, এইখন ঘৰত আপোনাৰ কোনো অধিকাৰেই নাই। আপুনি লোকৰ ঘৰলৈ ওলাই যোৱা এজনী জীয়াৰী। বই হলো এইখন ঘৰৰে মোৱাৰী। মোৰ লৰা এটাও আছে। এই কুট পৰামৰ্শবোধ দিবলৈ আপুনি লাজ পাব লাগিছিল। -’

নিজকে জয়ন্তীয়ে সংযত কৰি ৰাখিব নোৱাৰিলে। - জয়ন্তীৰ কথা শুনি উপেনৰ লাজ লাগিল। -

“ইমান বৰ কথা নকবাহে, মনে মনে থাক। -”

জয়ন্তীক উপেনে শাসন কৰিলে।

কিৰণ নিজে উপেনৰ ওচৰত থিয় দি আছিল। জয়ন্তীৰ পদৰ পৰা এনে ভীত প্ৰত্যুত্তৰ আহিব পাৰে বুলি কিৰণে বাৰখাট কৰিব পৰা নাছিল। কিন্তু জয়ন্তীৰ কথা শুনি মুহূৰ্ত্ততে কিৰণৰ সকলো হিতাহিত জ্ঞান লোপ হৈ গল। -

“হাবাবজাৰী, নিলাজী, টোকোনাৰ জীয়াৰী, মোৰ লাজত বহিবলৈ তোৰ লাজ নালাগিল। - কুহুৰণী, তোক নেখেদি কাক খেদিব ? চৰিয়াই তোৰ দাঁত ভাঙি দিব।”

বঙৰ বেগত জয়ন্তীৰ উদ্দেশ্যে সোঁ হাতখন ভাঙি কিৰণ আগবাঢ়ি আহিল। - ...

“বাইদেউ, থাক যে হৈছে। সেই জনী বাহুবৰ লগত চুপতি

কবি লাভ নাই...।”

উপেন বাবা দিলে । কিন্তু কিংবদন্তি বন্ধ করিল ।—

“চুপ থাক, কুকুর । দেউতাই তোমার দবে কুলদ্বারা এটা কিসে বৈ গল কব নোরাবো ।”

কথা কেইটা শেষ করিয়েই আঁচলেবে মুখখন চাকি এক হুক কবি কিবণে কাম্বিষ্টলৈ ধরিলে ।—

উপেন বিমোহিত পবিল । ‘কোনো প্রতিভায বিচারি নাপাই উপেন বাহ ব’ল । অতঃপর শুকন্তর দেখি ভয়তী আঁতরি আহিল ।

কিবণ নিজেও ওচরব’খোটালী এটালৈ সোরাই গল । ... প্রচণ্ড ধুমুহাৰ অন্তত হঠাৎই পৃথিবী শান্ত হৈ পবিল । ...উপেন বহা-
তেই বল । আন ঠাইলৈ উঠি যোৱাৰ কথা উপেনে নাভাবিলে ।...

মানসিক অশান্তিৰ বাবেদি গোটেই দিনটো পাৰ হৈ গল ।
...আগদিনা কথা পতাৰ সুবিধা নোহোৱাত, ভয়তীয়ে সিহঁত দিনা
এবাৰ আহি যাবৰ কাৰণে হেম পইকীৱাক অনুৰোধ কৰিছিল ।
... কিন্তু গোটেই বৰষুণৰ মানসিক অৱস্থালৈ লক্ষ্য কৰি হেম
পইকীৱা মহাটোকেই ভয়তীয়ে একান্ত ভাবে কামিনী কবিলৈ
ধৰিলে । কাৰণ, হেম পইকীৱাৰ উপস্থিতিৰ লগে লগেই নতুন
অন্ত বৰষুণ কোনো এক পৰিস্থিতি সৃষ্টি হব বুলি ভয়তীয়ে
ভাৰসা কৰিছিল আৰু সেই পৰিস্থিতিৰ বিঘৰ কল স্বৰূপে হেম
পইকীৱাৰ অন্তৰ্ধান সূনিষ্ঠিত বুলিও ভয়তীয়ে বিশ্বাস হৈছিল ।

...হেম শইকীয়াৰ কথা চিন্তা কৰি ভয়তীয়ে কষ্ট পাবলৈ ধৰিলে।...

আবেলি পাব হৈ গৈ সন্ধ্যা লাগি শুভাৰ পিছতে। যেতিয়া হেম শইকীয়াৰ কথা দেখিলে, বুকুৰ ওপৰৰ পৰা এটা গধুৰ বোকা জাঁজৰি যোৱা যেন ভয়তীয়ে অনুভৱ কৰিলে। — নিজৰ অতিথিৰ অপমান নিজ চকুৰে চাই সৰু কৰি থাকিবৰ কাৰণে যি মানসিক অৱস্থাৰ প্ৰয়োজন সেই অৱস্থা ভয়তীৰ নাছিল।

হেম শইকীয়াৰ লগ পাবৰ কাৰণে ভয়তী নিজেও বাকুল হৈ পৰিছিল। কিন্তু লগ ধৰিবৰ সুবিধা সেই দিনা নহল — পিছ দিনা নিজে হেম শইকীয়াৰ ঘৰলৈ গৈ নিজৰ খাটাং বঙটো শইকীয়াৰ জনাই অহাটোকে শেষত ভয়তীয়ে দ্বিৰ কৰিলে। ...

আজি ইমান দিনে যিটো প্ৰশ্নৰ কোনো সীমানা ভয়তীয়ে অকলে কৰি উঠিব পৰা নাছিল, সেই একেটা প্ৰশ্নবেই সঠিক উত্তৰ কিৰণৰ উপস্থিতিৰ লগে লগেই ভয়তীৰ পক্ষে যেন সহজ হৈ পৰিল। ... আভিজাত্য, বংশ-বৰ্ণনা, ধনত্ৱ অহঙ্কাৰ এই সকলোবোৰ ভয়তীৰ দৃষ্টিত আজি ভেমেই ভুৱা যেন লাগিল। ...গোটেই অনুবাহুৰি বিয়োহ, প্ৰতিশোধৰ এটা ভাব। চিন্তাধাৰাত একুৱা জুই বন্দ-বন্দ কৰি আজি উঠি ভয়তীৰ হিতাহিত জ্ঞান যেন পুৰি ভাঙ কৰি দিলেহি। ...

ভয়তীয়ে দ্বিৰ কৰিলে কোনো বাৰা, কাৰো নিষেধ ভয়তীয়ে নাবাৰে। কলিকতালৈ যাব, হেম শইকীয়াৰ ছবিও লগে লগে কৰিব। ...পৃথিৱীৰ কোনো বাৰা বন্ধনৰ মাজত ভয়তী আক নাই। ভয়তীৰ পতিপৰ বুকু, ভয়তী স্বামীৰ।

...সেইদিনা ৰাতি যেতিয়া বিছনাত পুৰিলিহি ভয়তীয়ে অনুভৱ কৰিলে বন উৰেপৰিহি, চিঙি বিহ, অবিহিত উৰিল।

সমুদ্র বেধযুক্ত এখন নানা অনন্ত আকাশ।...

পিছনি বাতিপুত্রা হেম শইকীরাৰ লগ পাবৰ কাৰণে জয়ন্তী
ঘবৰ পৰা বাহিৰ হৈ গল। ক'লৈ যাব ঘৰত কাকো নজনাতেন।
এনাৰৰ কোনো প্ৰয়োজন জয়ন্তীয়ে অনুভৱ নকৰিলে।—

ইয়াৰ আগৈয়ে কোনোদিনেই হেম শইকীৰাৰ ঘৰলৈ জয়ন্তী
যোৱা নাছিল। আলিত ভৰি দিয়েই এটা বিধা ভাৰ জয়ন্তীয়ে
অনুভৱ কৰিলে। ভৰি দুখন আগবাঢ়ি যেন বাৰ নোখোজিলে।
কল্কেকলৈ অনিশ্চিত হৈ আলিৰ ওপৰত জয়ন্তী থিয় দি ব'ল।
হঠাৎ এবাৰ মণিকাৰ কথা মনত পৰিল। লগে লগেই মণিকাইডৰ
ঘৰৰ উদ্দেশ্যে জয়ন্তী আগ বাঢ়ি গল।...

“বাইদেউ, বাতিপুত্ৰাই ওলালহি দেখোন...”

জয়ন্তীক দেখি মণিকা আচৰিত হ'ল। কামৰ, কানলৈ অহাৰ
বাহিৰে আন সমুদ্র কোনো দিনেই মণিকাই জয়ন্তীক লগ পোৱা
নাছিল।—

“জোৱাৰ লগত কথা আছে।”

মণিকাই জয়ন্তীক ডুইকমলৈ আগ বঢ়াই নিলেহি।

“কিয় আহিল, বাইদেউ?”

“যোৱা লগত এঠাইলৈ বাৰ গাবিহানে? অকলে থাকিলে
যোৱা ভাল কথা নাই...”

“ক'লৈ যাব?”

“হেস নইকীয়ার ডালৈ ।”

“কিয়, কিবা বিবেক কথা আছে নে কি ?”

“আছে। ভেঙে কালি যোতার কথা আছিল। নগল।
সেই কাৰণেই মই আহিব লগা হল ।”

মণিকাই কিবা এটা ভাবিলে।

“এতিয়াই যাব নেকি ?”

“যাব হুলিয়েই আহিছো। ভোমার আপত্তি থাকিলে যাব
নালাগে। ...”

“আপত্তি মোৰ নাই। আন কিবা কথা এটাহে আৰিছো।”

“ভেঙে বলা।”

“চাহ খাওক।”

“নানাগে, খাওক, খাই আহিছো। ”

আচলতে জয়ন্তীয়ে চাহ খাই অহা নাছিল।—

“খাই আহিল হুলিয়েই নাখাব নে? অকণমান হলেও আপুনি
খাবই লাগিব।”

মণিকা বহাৰ পৰা উঠি ভিতৰলৈ গ'ল। জয়ন্তী অকলেই
বহি ব'ল। ...

কিছু পৰৰ পিছত আকৌ মণিকা দুইকমত উপস্থিত
হলহি।—

“চাও, বাইদেউ, অকণমান ভিতৰলৈ আহকহোন।”

“তুমিও মিছায়ে বন বচাই ল'লা...”

অগত্যা মণিকাব পিছে পিছে জয়ন্তীও ভিতৰলৈ পোবাই
গ'ল। ...

চাহ খোৱা শেষ কৰি জয়ন্তী আৰু মণিকা দুয়ো কক্ষত আপত্তি

যে বক। মটৰ গাড়ীখনও উঠিলহি।—

“ছইকীয়া চাহাব কা যব যে চল...।”

গাড়ীখনৰ ভিতৰত বহিয়েই বণিকাই হিন্দুস্থানী ড্ৰাইভাৰটোক নিৰ্দেশ দিলে।— লগে লগেই বিদ্যাপথে গাড়ী নবিবটল ধৰিলে।...

হেম পইকীয়াৰ যবটো ড্ৰাইভাৰৰ পৰিচিত। হঠাৎ এবাৰ গাড়ীখন সৰু ধুনীয়া যব এটাৰ আগত বলহি। যবটো যে হেম পইকীয়াৰ সহজেই জয়ন্তীয়ে অস্থান কৰিলে—।

ড্ৰাইভাৰটোৱে হুৱাবখন বেদি দিলেহি।—

“বাইদেউ, নামক।”

বণিকা নিজে নামি গল। কিন্তু বণিকাৰ লগে লগেই জয়ন্তী ন সি যাব নোৱাৰিলে। কিবা এটা লাজৰ ভাবে বেন জয়ন্তীক আশুৰি ধৰিলেহি। কিন্তু এই জ্বাৰ কত্বেকলৈহে। শেষত জয়ন্তী নিজেও গাড়ীখনৰ ভিতৰৰ পৰা বাহিৰ হৈ আহিল।...

বণিকা আগবাঢ়ি গল। সমানে সমানে জয়ন্তী যাব নোৱাৰিলে। জয়ন্তী পিছ পৰি বল। হঠাৎ বেন জয়ন্তীয়ে অস্থত্ব কৰিলে— জয়ন্তীৰ পৰীৱটোৰ প্ৰত্যেকটো অঙ্গই বেন অচল হৈ পৰিল। ভবি হুৱন আৰু বেন আগ বাঢ়ি যাব নোখোজে...।

“বাইদেউ, আহক।”

ভিতৰৰ খোচালী এটাৰ পৰা বণিকাই জয়ন্তীক যাত্ৰ দিলে।...

“বণিকা, তুমি দেখোন হঠাৎ ওলালাহি? আৰু কোনোবা আহিছে নে কি?”

হেম পইকীয়াৰ কঠনৰ জয়ন্তীৰ কাণত পৰিলহি। লগে লগেই জয়ন্তীৰ সুকুখন বগবগাই উঠিল। কিন্তু উজ্জ্বল যাব

উপায় আক নাছিল ।... শেষত জয়ন্তী নিজেও খোঁটালীটোত উপস্থিত হনহি ।—

চকুত পৰিল— চকী এখনত বহি হেম শইকীয়াই চাহ খাই আছে ।... জয়ন্তীক দেখিয়েই চাহৰ কাপটো ওচৰৰ বেজ এখনত নবাই ধৈ, বহাৰ পৰা হেম শইকীয়া ধিয় হন ।

“উস, আছি মোক কি সোজাগ্য । আপুনিও যে মোক খবত ভবি দিবহি, বই জাবিবই পৰা নাছিলো ।”

জয়ন্তী নিকন্তৰ হৈ বল । প্রত্যুত্তৰ দিবলৈ যেন কথা বিচাৰি নাগালে ।...

“আহক, বহকহি ।”

ওচৰৰ আন এটা কোঠালীলৈ হেম শইকীয়া আগ বাঢ়ি গল ।

“আপুনি চাহ খাওক গৈ, আমি বহিম ।...”

যণিকাই হেম শইকীয়াক অনুৰোধ কৰিলে ।—

“বাটদেউ, আহক . ।”

যণিকা নিজে খোঁটালীটোৰ ভিতৰলৈ সোবাই গৈ চকী এখনত বহিলহি ।... যণিকার নিজে পিছে জয়ন্তীও খোঁটালীটোলৈ সোবাই আহিল ।—

“বই অকলে অকলেই চাহ খান নে ? সকলো বোপাই আছে, আপোনাকলেও অলপ অলপ খাওক ।”

“নানাপে, নানাপে, আমি এইমাত্র খাই আহিছো । চাহ নকৰাও... ।”

যণিকাই কথা দিলে ।

“ভেছে, সিহুভই বাৰ । বই বোপাৰ কৰি বৰাও...।”

হেম শইকীয়া খোঁটালীটোৰ পৰা বাহিৰ হৈ আহিল । যণিকা

আক জয়ন্তী শইকীরাব দুইং কনক বহি বল । .....

“মোর পলয় হল, কথা কবির দেই... ..

কিছু সময়ব সিদ্ধ হৈব শইকীরা দুইং কনক উত্ততি আহিল ।

“আজি শুই উঠোতে বেশি হল । কারিণি অব মোহাউতেই
বহুত বাতি . .... ।”

যশিকাও ওচব্ব চকী এখনক হৈব শইকীরা নিজে বহিলহি ।

হৈব শইকীরাও প্রত্যেকটো কথা জয়ন্তীয়ে আগ্রহেবেই
তুলি বল । .... শইকীরাব সুখবনলৈ, দেহটোইল চকু পল ।

.... সুখী পুৰুষ, চাই থাকিব্ব যন যায় । কিন্তু বেছি পব
জয়ন্তীয়ে চাই নবল ।

“কোরাছোন কিনো অপবাব কবিলো, ইমান বাতিপুতাই
যে ওলালাহি... .. ।”

“অপবাব কি কবিছে নাই কথা বাইদেহেহে জানে, যই
না জানো । বাইদেউক সোধক .... ।

যশিকাই উত্তব নিলে । জয়ন্তী সিদ্ধব হৈ বল ।

—যশিকাও কথা কেইটা শুনা সাত্ৰকে আগদিনা জয়ন্তীক
লগ পাবলৈ বাব মোহাবাব কথাটো শইকীরাব মনক পবিল ।—

“বোক কথা কবির । আপোনাৰ ভালৈ বাবলৈ কালি
কোনোদেই সময় কবির মোহাবিলো । পালি নপলি মালাবির

হৈব শইকীরাই হাঁহিবলৈ ববিলে । যশিকা আক জয়ন্তীয়েও
সেই হাঁহিত যোগ নিলে ।—

“পালি কিয় পাবির । নপল ভালৈই হল মটো কালি
বহুত ককতা লেঠাত ব্যস্ত আহিলো । মোহো সময় নাই ।
বাইদেউইও আটাইবন আহিছে .. .... ।”

হঠাৎ জয়ন্তী বৈ গল। মুখৰ পৰা আক যেন কথা বাহিৰ হৈ আহিব নোখোজিলে।.....

'ভেস্তে, ঈশ্বৰে যি কৰে দেখিছো। ভালই কৰে। আজি হলে বাম বুলি মই ভাবি আছিলো। কাৰণ আপোনাৰ খাটাং জৰাৰটো পালে'আনিও নিশ্চিত হও। আজি অনুগ্রহ কৰি আহিল, বৰ ভাল হল।... .. কি ঠিক কৰিলে, কওকছোন, ময়ো বৰ ব্যগ্ৰ হৈ আছো।.....”

অন্তেকলৈ জয়ন্তী বিজ্ঞত হৈ পৰিল। হেম শইকীয়াৰ কথা কেইটা কাণত পৰাৰ লগে লগেই যেন জয়ন্তী আকৌ আনিষ্ঠ হৈ পৰিল। কিন্তু এই অনিশ্চিত ভাব বেছি পৰলৈ নবল।—

“মই বাম বুলিয়েই ঠিক কৰিছো। তাকে কবলৈকে মই আছিলো। আপোনালোকৰ যে সময়ৰ অভাৱ নয়ো বুজিছো। সেই কাৰণেই খাটাং উত্তৰটো দিবলৈ নিজেই আহিলো।...”

অন্তৰৰ লকলো দুৰ্বলতা জয়ন্তীয়ে দলিয়াই পেলালে।

“আপুনি আমাক বন্ধা কৰিলে। আজিহে মূৰৰ ওপৰৰ পৰা বোকা খহি পৰিল। উন, কি বিনিক। থেক ইউ, থেক ইউ ডেবি দাচ্...। জয়চান্দ বাবু আৰু দুৰ্গা বাবুৰ খেচখেচনিত মই থাকিব নোৱাৰা হৈছো।...”

“বাইদেউ নাৰায় বুলিনো আপোনালোকে কিয় ভয় কৰিছিল? আহিয়েই বাইদেউক ভাব কৰিনোহেভেন।”

মণিকাই হেম শইকীয়াক দোষাবোপ কৰিলে।—

জয়ন্তী মলে মলে বল। এই সৰহে আৰু কোনো আলোচনা যেন জয়ন্তীৰ জল দলগা হল। মবলৈ উভতি যোৱাৰ কথা জয়ন্তীয়ে চিন্তা কৰিছিল।—

“লবাটোব কি দিহা কবিলে ..?”

হঠাৎ হেব শইকীয়াই জয়ন্তীক প্ৰশ্ন কবিলে —

লবাটোব কথা আচলতে জয়ন্তীয়ে দাঁক ভবা নাছিল। হেব শইকীয়াব প্ৰশ্নটো কাণত পৰা বাতৰকৈ জয়ন্তী চিন্তাধিত বৈ পৰিল।— লবাটোব মুখৰল মনত পৰি প্ৰাণটো বেগ কালি উঠিল। কিন্তু নিচৰ এই চুখ জয়ন্তীয়ে চাকি বখালে।—

“সিঙ লগতেই যাব। চাকৰী হোৱালীজনীকো লৈ যাব। আপোনালোকৰ বাত্ৰ অনুবিধা নহলেই হয়। ..”

“আবাব কি অনুবিধা হব। ...আপোনাৰ অনুবিধা নহলেই হয় ..।”

চাকৰ এটা সোমাই আহিল। ..

“দেউতা চাহ দিছো।”

চাহৰ যোগাৰ কাৰ কাৰণে বণিকা আৰু জয়ন্তীয়ে বুজিলে।—

“বিছায়ে চাহ কবালে ..।”

“কিয়, ইমান পৰ প্ৰশ্ন মাৰিঙ ভাগৰ লগা নাই নে? আৰু ভৰ্ক কৰিব নালাগে, উঠক...।”

ভিনিঙ আন এটা খোটালালৈ সোমাই গল।...

...চুইং কমলৈ আৰু উজাতি নাহি ডেঙলোক ভাতেই বহি বস।...

চাহ বোৱা শেষ কৰি জয়ন্তী আৰু বণিকা আলিত বৈ থকা ঘটৰ প্ৰাণীৰ্মলৈ আগ বাঢ়ি আহিল। ডেঙলোকৰ লগে লগে আহিল হেব শইকীয়া।

“কহত পৰব হয়, আৰুগৈ, দেউতাই কিমানি আজি বচেই কবিব।”

“কেইটা বাতিল?”

শইকীয়াই প্ৰশ্ন কবিলে।—

হাতৰ ঠাৰিত্তি বান্ধি ধোৱা অকণমান বড়ীটো হেম শইকীয়াৰ
মুখৰ ফাললৈ মণিকাই দাঙি ধৰিলে।

“বাবটা দহ...!”

“বাবটা দহ...!”

জয়ন্তী যেন উচপ খাই উঠিল।— লৰাটোৰ মনত পৰিল।
তাক অকলেই এৰি থৈ আহিছে। বৰলৈ উভতি যাবলৈ জয়ন্তী
বাঞ্ছা হল।—

“মণিকা, বাঙ বলা। ভাল আহিলো।”

হেম শইকীয়াৰ পৰা জয়ন্তীয়ে বিদায় ললে।

“আপোনাৰ ওচৰত ব্যক্তিগত ভাবে বই কুড়ল। আপুনি
ন'বাব, কুলিয়েই ভাবিছিলো। কিন্তু আপোনাৰ মহাপুৰুষত্বৰ
কাৰণেই আমাৰ সম্মান বৰ্কা পৰিল।”

লগে লগেই ছৰোৱন হাত বোৰ কৰি জয়ন্তীক হেম
শইকীয়াই নমস্কাৰ জনালে।

“মণিকা বাবা।...”

হেম শইকীয়াই বিদায় লোৱাৰ লগে লগেই পাড়ী আকৌ
অধিবলৈ ধৰিলে।...

“বাউবেউ, আগৈয়ে আপোনাৰ লম্বাই থৈ আহোঁগৈ।”

মণিকাই অটুত প্ৰত্যাহা কৰিলে।

“কহুত পলম হল তোমাক কেউকাৰাই ধং কৰিব। ভোঁতা-
লোকৰ ববৰ পৰাই বই খোজ কাঢ়ি যাব। খোজ আৰু পাড়ী
নালাগে।”

“কহহ, কহহ, সেইটো বই কিয় কৰিব। বই বুজাই দিলেই
সেউজাই লকোৱা বুজিব।”

চাওঁতে চাওঁতেই বকরা সকলৰ বিৰাট চৌলটোৰ আগৰ আলিটোত বচিব গাড়ীখন বন্দহি ।...

“বনিকা বাবা । বই আহিলো ।”

এক মুহূৰ্ত্ত সময়ো যেন আৰু জয়ন্তীয়ে নষ্ট কৰিব নোৱাৰে । গাড়ীখন বোৱাৰ লগে লগেই বেগাবেগিটক জয়ন্তী গাড়ীখনৰ পৰা নামি চৌলটোৰ ভিতৰলৈ সোমাই গল ।... ..

আগ কালৰ বাবালীত তৰি দিহেই জয়ন্তীয়ে লক্ষ্য কৰিলে— চাৰিওফালে যেন এটা নিস্তব্ধতা । বৰষ ভিতৰত যেন কোনো জন-প্ৰাণীয়েই নাই । ..... বাহুৰখোৰ কলৈ গল ? কিয়া বিপদ আশঙ্কা কৰি জয়ন্তীৰ বুকুখন, পোটেই পাটো, হাঁহ-ভৰিখোৰ যেন কঁপিবলৈ ধৰিলে । অতি কটে ফুট কবটো পাব হৈ জয়ন্তী ভিতৰ পাৰ্শ্বলৈ ।... .. লক্ষ্য কৰিলে বৰষ কোনো নাই । ... .. চাৰিওফালে এটা অশ্ৰীভিকৰ নিৰ্জনতা । জয়ন্তী অস্থিৰ হৈ উঠিল । নিজৰ পোৱনি খোঁচালীটোৱে আহিল । ভুৱাবখন বেল বাই আছে । ..... লৰাটো নাই । জয়ন্তী হতান হৈ পৰিল । চাকৰী ছোৱালীজনীক বেবেৰি জয়ন্তী ব্যাকুল হৈ পৰিল । ..... তাই গল কলৈ ? ..... লৰাটো তাই কলৈ নিলে ? ..... বন্ধিয়া বাহুৰঘৰ দৰে লৰাটো বিচাৰি পোটেই বৰষটোৰ এডোকাটো খোঁচালীলৈকে জয়ন্তী গল । কিন্তু কতো লৰাটো চকুত নপৰিল । চাকৰীজনীও বৰষ নাই । ... .. পাক-বৰলৈ জয়ন্তী গৰি গল । বাহুৰিটোৱে কিয়া এটা কৰি আছে ।

অন্নভী অহাৰ কথা সি নাভানে।

এইবোৰ কি হৈছে ? বাজ্জহাৰ কটল গল ?”

বান্ধনিটো যেন চকু খাই উঠিল। অন্নভীৰ বুৰখন চকুত পৰিল। . . . .

ভীতি চকিত চকল এঘোৰ চকু, বেদনা-ক্লিষ্ট এখন মুখ। ভাব ভয় লাগিল। অন্নভী অধৈৰ্য্য হৈ উঠিছিল।—

“মনে মনে বলা দেখোন, কি হল নোকোতা কিয় ?”

“নাই, দেউতাইও আটাইখন মোজালৈ গল।”

“মোজালৈ গল ? লবাটো ?”

“লবাটোও লৈ গল।”

“লবাটোও লৈ গল ? .....সঁচা নে মিছা ?”

“মিছা কিয় হব, আইদেউ। সঁচাকৈয়ে লৈ গল।.....

“বকুলী গল কটল ?”

“বকুলীক এৰি থৈ গৈছিল। লবাকৈ কথা দেখি তাইকো লৈ গল।”

অন্নভী বিম্ব হৈ আক বব মোহাৰিলে। ভবিষ্যতৰ পৃথিবী ঘন যেন কঁপিবলৈ ধৰিলে। —পাকঘৰৰ বজিয়াত অন্নভী বহি গল। গোটেই শবীৰটো কাটি যেন ঘাৰ বকলৈ ধৰিলে। অন্নভী মৃত নে, সজীৱ, কতকটল অন্নভীয়ে নিজেই নিৰ্ণয় কৰিব নোৱাৰিলে। .....গোটেই জ্বৰ জ্বৰি এটা অল্পশোচনাব ভাব অন্নভীয়ে অনুভৱ কৰিলে। —নিজৰ ওপৰত বিশ্বাস জৰিয়ত।.....

অতি কষ্টে অন্নভীয়ে নিজকে বিছাৰখনলৈ টানি আনিিলে। অন্নভীৰ সকলো আপদ-বিপদৰ একমাত্র বন্ধু। .....বিছাৰখনত অন্নভী ধীৰেন দি পৰিঅহি—। অগে অগেই গোটেই জ্বৰ উঠাব

কবি কাননৰ বেগ উঠিল উঠিল।—

এইদৰে কিমানগৰ কান্দি বন জয়ন্তীয়ে নিজেই বুজিব
নেহাবিলে। হঠাৎ এবাৰ কানন বন্ধ হৈ গ'ল। বিছনাৰ পৰা
নাথি আহি বেৰখনত আৰি খোৱা ছাতিটো হাতত লৈ জয়ন্তী
ঘৰৰ পৰা আনিলে ওলাই আহিল।.....

জয়ন্তীৰ বাৰুজান বেন লোণ হৈ গৈছিল।

—এটা অস্তায়ৰ বিকছে ঐতিহ্যৰ বিচাৰি জয়ন্তী ব্যাকুল।
জয়ন্তী অস্থিৰ। কলৈ যাব, কাৰ ওচৰলৈ যাব, এই কথা বিপদত
জয়ন্তীক কোনে সহায় কৰিব চিন্তা কৰি কোনো সিদ্ধান্তলৈ
আহিব নোৱাৰিলে। কয়লা চক্ৰবৰ্তীলৈ যমত পৰিল।
কয়লাৰ ভৰিৰ ভলত পৰি সহায় ভিক্ষা কৰাৰ কথা চিন্তা কৰিলে।
কিন্তু লগে লগেই বিটাব চক্ৰবৰ্তীলৈ যমত পৰিল।... বৈছিলে
কয়লা নিজে নিকপায়, নিঃসহায়। বিটাব চক্ৰবৰ্তী হয়তো বা
উদাসীন, হয়তো বা বিটাব চক্ৰবৰ্তী জয়ন্তীৰ ঐতিহ্য আৰু সদৰ
নহয়। জয়ন্তী হতাশ হৈ পৰিল। জয়ন্তীৰ উপায়.....হঠাৎ
হেৰ শইকীয়াৰ কথা মনত পৰিল। শইকীয়াক লগ পাবলৈ
জয়ন্তী ব্যাকুল হৈ উঠিল। আনিবৈদি নথি বাবৰ জয়ন্তীৰ ইচ্ছা
হল।— কিন্তু নথি বাবৰ উপায় নাছিল।— শেষত, হেৰ শইকীয়াৰ
ঘৰৰ উদ্দেশ্যে বেগাবেনিটক আনিবৈদি আগবাঢ়ি গ'ল। বুকুৰ
ভিতৰত একুবা জুই। চিন্তাধাৰাত বিজীৱিকা। দেহ-মন ক্লান্ত।
মুখৰ ওপৰত হৰ্ষাৰ এবাৰ বশি। একোৱেই জয়ন্তীক নিবন্ত
কৰিব নোৱাৰিলে।— হেৰ শইকীয়াক লগ পাবৰ কাৰণেই বনিয়া
বান্ধকৰ দৰেই জয়ন্তী আগবাঢ়ি গ'ল।

খাট বেন আৰু শেষ নহয়। জয়ন্তী অস্থিৰ হৈ পৰিল।

...হে ঈশ্বর, হে ঈশ্বর, মোর কপালত তুমি ইয়াকো লিখিছিনা। ..

হেম শইকীরাব ঘবৰ আগত জয়ন্তী থিয় হলহি। এটা বিধা, কিহবাৰ আশঙ্কা, অনপ ভয়।... যদি।

.. জয়ন্তীয়ে আক নাভাবিলে, ভাবিব নোৱাৰিলে। বাতুলৰ দৰে জয়ন্তী ঘবৰ ভিতৰলৈ সোমাই গল। চকুত পৰিল পিহ কালৰ বাৰালাধনত ঢকী এখনত বহি হেম শইকীৰাই কিবা কিছাপ এখন পাঁচি আছে। কোনো গন নিদিয়াটেক হেম শইকীৰাৰ ওচৰলৈ জয়ন্তী আগবাঢ়ি গল। .. কন্তেকলৈ জয়ন্তীয়ে কিবা এটা হয়তো বা ভাবিলে, হয়তো বা নাভাবিলে... জয়ন্তী বৰ নোৱাৰিলে। হেম শইকীৰাৰ ভবি দুখনত সাৱটি ধৰি হিৰা ভাঙি জয়ন্তীয়ে কান্দিবলৈ ধৰিলে।—...

অভাবনীয় এটা ঘটনা। জয়ন্তীৰ এই অৱস্থা দেখি হেম শইকীৰাই বিচুতি খালে। - এঘণ্টাৰ ভিতৰতেই জয়ন্তীৰ কি পৰি-বৰ্ত্তন। বাঙিপুৱা হেম শইকীৰাৰ লগত বং-বহুইহু কৰি যোৱা জয়ন্তী আক নাই। চকুত পৰিল— কিহবাৰ বেদনাৰে প্লান এখন মুখ, মৈবাস্ত ভবা এযোৰ চকু। সুবৰ চুনি আউলো-বাউলী। ...জয়ন্তীৰ এই অৱস্থা দেখি হেম শইকীৰা চকু ৰাই উঠিল।...

“উঠক, উঠক, আপোনাৰ কি হল? হিঃ হিঃ। কি কৰিছে। কান্দিছে কিয়?”

অভ্যন্তৰ হেম শইকীৰাই নাপালে। নিজৰ হাত হুচাবে— জয়ন্তীৰ হাত দুখন উৰি পৰা গুপ্তবাহি আনি, বহাৰ পৰা হেম শইকীৰা থিয় হল।—

“আপোনাৰ কি হল, কতকছোন?”

“বোক লগ নৰবিহু, এই আপোনাৰ ভৱিত বৰিহো। আপোনালোকৰ ওপৰত হাত দিয়া নাই। বোক কান্দি পেলাওক।

...লবাটো নোহোৱাকৈ বই কেনেকৈ থাকিব? মোৰ আক একো নাই, একো নাই। তাক আনি দিয়ক।..."

অৱস্তাৰ কথা বন্ধ হৈ গল। হেৰ নইকোৱাই লক্ষ্য কৰিলে— অৱস্তা বেন সম্পূৰ্ণ প্ৰকৃতিত নহয়। কিবা এটা আকস্মিক আঘাতত অৱস্তা বিকাৰপ্ৰসূ। কিন্তু সেই আঘাত কি হ'ব পাৰে নইকোৱাই বুজিলে।

"মোক আক লোভ নেদেখুৱাব। বই মাৰাঙ, জিহ্বা কাটি দিলেও মাৰাঙ। বই মাৰি ধাৰ। ধৰে ধৰে মাৰি ফুৰিব। আপুনি মাত্ৰ মোৰ লবাটো আনি দিয়ক—। আপুনি আনিব পাৰিব। লবাটো মোক আনি দিয়ক!— বই আপোনাৰ চৰণত পৰিছে। মোৰ বুকখন উৰং হৈ গল।— মোৰ সেইটোৱেই লব, সেইটোৱেই লবা, মোৰ আক লবা নাই। ধন-সৌখ্য মোক নালাগে। নাঃ মোক নালাগে। তাক বুকুত ধাঙিলে ধৰে ধৰে মাৰি ফুৰি ধাৰ।"

কাতৰ এক দুৰ্ভিমে হেৰ নইকোৱাক বুকুত অৱস্তায়ে চাই বস। অৱস্তাৰ অৱস্থা লক্ষ্য কৰি হেৰ নইকোৱাই বিচুৰ্ণি ৰাইছিল।—

"চাওকহোন, তাৰ দেউতাক আছে, মাক আছে, বংশ মৰ্যাদা আছে। তাক এৰি থৈ থাকিলে মোক নৰবিব। বই মাৰাঙ। বই পালেই সি নিষ্ঠুৰতা হ'ব, তাৰ মানত বন্ধ হ'ব নানো, নানো। তাক বই মাৰুহ কৰিব লাগিব।"

হঠাতেই অৱস্তাৰ কথা বন্ধ হৈ গল। চাওঁতে চাওঁতেই চকু হুটা কিব পৰি গৈ অৱস্তা মাটিত লুট ৰাই পুৰিল।.....

আকস্মিক এটা দুৰ্বোধ্য। হেৰ নইকোৱা বিবৃতি হৈ পৰিল। ..

হঠাৎ কোনো ব্যক্তি কিচাৰি নাপাই “পানী, পানী” কৰি হেম
 নইকীয়াই চিকিৰিকিলৈ ধৰিলে। কিন্তু লগে লগেই পানী নহা
 দেখি, কিং কৰ্জুৰা বিবুচ হৈ ছুৱোটা হাতেৰে জয়ন্তীক নাচিব
 পৰা দাঙি আনিবলৈ চেষ্টা কৰিলে কিন্তু নইকীয়াৰ অকলে সৰ্ব্ব
 নহল। ..... আন কোনো উপায় বিচাৰি নাপাই, বাহুজান
 বহিষ্ঠ জয়ন্তীক অকলে বাবান্ধাৰনৰ ওপৰত এৰি থৈ,—শেষত
 নইকীয়া নিজেই পানী বিচাৰি ওচৰৰ খোঁটানী এটালৈ সোমাই
 গল। ... ..

